

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

FATİH ŞEN

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ
(1989–2001)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Nasuh USLU

KIRIKKALE–2006

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 1989–2001 yılları arasındaki Türk-Amerikan ilişkilerinin incelenmesidir. Birinci bölümde ABD ve Türkiye arasındaki ilişkileri ve olayları anlamada yardımcı olması için genel olarak iki devlette dış politika oluşturulması sürecinin yapısı ve belirleyici faktörlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu bağlamda her iki tarafta politika yapma rolünü üstlenen devlet adamlarının düşünceleri, kararları ve eylemlerini etkileyen faktörler ve resmi çerçeve hakkında genel bilgi sunulmuştur. İkinci bölümde Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel süreci ele alınmıştır. Bu ilişkiler değişik dönemler boyunca incelenirken, bu şekilde ilişkilerin gidişatının ve Türk dış politikası üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmüştür. İlişkilerin ortaya çıkışı ve anlamının genel olarak verildiği bu bölüm, 1780’lerden 2. Dünya Savaşı öncesine kadar olan ilişkiler ile Soğuk Savaş dönemi ittifak ilişkilerini içermektedir.

Sonraki bölümlerde ise çalışmanın temel konusu olan Soğuk Savaş sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Öncelikle ilişkileri belli bir tabana oturtmak için yeni uluslararası sistemin yapısı ve ABD ile Türkiye’nin sistem içindeki konumları ele alındıktan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler, farklı konular (askeri, siyasi, ekonomik) ve diğer uluslararası aktörlerle (AB, Yunanistan ve Kıbrıs, Balkanlar, Orta Doğu, ve Eski Sovyet Cumhuriyetleri) ilişki bağlamında incelenmiştir. Bu çerçevede ele alınan ihtilafa neden olan konular arasında Körfez Savaşının doğurduğu gelişmeler çerçevesinde Kuzey Irak’ın geleceği ile Kürtlerin durumu, Türkiye’deki insan hakları ihlalleri, ABD’nin ikili çevreleme politikası, Kıbrıs’ın geleceği, Türk-Yunan ilişkileri ve Türkiye’nin silah satın alma programları bulunmaktadır. Diğer tarafta ise işbirliğinin ağır bastığı konular olarak NATO’nun genişlemesi, Türkiye’nin AB’ye üyeliği, kitle imha silahlarının (KİS) ve balistik füzelerin yayılmasının önlenmesi, Rusya ya da İran topraklarına alternatif olarak Hazar Havzası’ndan Batı’ya uzanan yeni petrol boru hatlarının kurulması ve Balkanlar’a barış ve istikrar getirmek için bölgedeki ülkelerle işbirliği yapılması gibi konular analiz edilmiştir. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan İlişkileri, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Türk Dış Politikası, Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Stratejik Ortaklık.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to analyze Turkish-American relations in the 1989-2001 period. In the first chapter, with the belief that it will be helpful in understanding relations and events between Turkey and the United States, the structure and determining factors of foreign policy making in both countries are examined in its details. In the context of this effort, general information is given on the factors and the official framework, which affect views, decisions and actions of policy makers in both sides. In the second chapter, the historical context of Turkish-American relations is presented. While relations in different periods are analyzed, it is assumed that, in this way, it will be easier to understand the course of relations and their impact on Turkish foreign policy. This chapter, in which the emergence and meaning of relations are given, includes interactions from the 1780s to the Second World War and alliance relations during the Cold War.

Relations between the two countries in the post-Cold War period, which constitute the main topic of the thesis, are studied in the following chapters. After the structure of the new international system and the positions of the United States and Turkey in this system are examined in order to place relations on a basis, relations between the two countries are analyzed in the context of different (military, political and economic) subjects and ties with different international actors (the EU, Greece and Cyprus, the Balkan countries, the Middle Eastern states and the former Soviet republics). Among the questions, which bring about disagreements, are there the future of northern Iraq and the situation of the Kurds in the light of the developments caused by the Gulf War, accusations of human rights violations against Turkey, the dual containment policy of the United States, the future of the Cyprus question, Turkish-Greek relations and arms purchasing programs of Turkey. On the other side, as issues, on which the two countries mostly cooperate, the enlargement of NATO, Turkey's EU membership process, prevention of the proliferation of weapons of mass destruction and ballistic missiles, the construction of alternative oil pipelines extending from the Caspian basin to the West other than ones passing through Russia and Iran and the cooperation with regional countries to establish peace and stability in the Balkans are studied. In the final chapter, a general appraisal of relations is presented in order to end the thesis.

Key Words: Turkish-American Relations, Turkey, United States of America, Turkish Foreign Policy, Post Cold War Period, Strategic Partnership.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Amerikan İlişkileri (1989–2001)” adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin kaynakça da gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Şubat–2006

Fatih ŞEN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA	III
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİLİ İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN TEMEL AKTÖRLER

A. Amerika Dış Politika Yapım Süreci ve Karar Alma Mekanizması	9
1. Başkan	9
2. Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı	11
3. Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC)	12
4. CIA (Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü)	13
5. Kongre	14
6. Kamuoyu ve Lobiler	16
a) Türk Lobisi	20
b) Yunan Lobisi	22
c) İsrail (Yahudi) Lobisi	27
d) Ermeni Lobisi	28
B. Türkiye'nin Karar Alma Mekanizması ve Dış Politika Yapım Süreci	31
1. Cumhurbaşkanı	31
2. Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı	32

3. Savunma, Ordu ve MGK.....	33
4. Medya ve Kamuoyu	36

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SÜRECİ

A. Soğuk Savaş Öncesi İlişkiler (1776–1945).....	40
B. Soğuk Savaş Dönemi İlişkiler (1945–1989).....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN ÇERÇEVESİ(1989–2001)

A. Soğuk Savaş Sonrası (1989–2001) Uluslararası Sistem.....	53
B. ABD'nin Yeni Sistemdeki Konumu	56
C. Türkiye'nin Yeni Sistemdeki Konumu.....	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİLİ ASKERİ, SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

A. Askeri ve Siyasi İlişkiler.....	70
B. İkili Ekonomik İlişkiler.....	82

BEŞİNCİ BÖLÜM

BATI İTTİFAKI İÇİNDE İLİŞKİLER

A. Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri.....	90
B. Yunanistan ve Kıbrıs Bağlamında İlişkiler.....	96

C. Balkanlar Bağlamında İlişkiler	108
---	-----

ALTINCI BÖLÜM

BATI İTTİFAKI DIŞINDA İLİŞKİLER

A. Orta Doğu Bağlamında İlişkiler.....	119
B. Eski Sovyet Cumhuriyetleri Bağlamında İlişkiler	138
SONUÇ ve DEğERLENDİRME	150
KAYNAKÇA.....	157

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BİO	: Barış İçin Ortaklık
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü
Çev.	: Çeviren
C.	: Cilt
Der.	: Derleyen
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	: Editör
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	: Gümrük ve Tarifeler Genel Antlaşması.
GB	: Gümrük Birliği
IFOR/SFOR	: Uluslararası Barış Uygulama Gücü

İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü (Organization of the Islamic Organization-OIC)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
RF	: Rusya Federasyonu
KİS	: Kitle İmha Silahları
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
KFOR	: Kosova Barış Gücü
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	: Hükümet Dışı Örgütler
NSC	: Ulusal Güvenlik Konseyi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
s./ss.	: Sayfa/Sayfalar
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UÇK	: <i>Ushtria Çlirimtare Kosoves</i> (Kosova Kurtuluş Ordusu)

ÖNSÖZ

ABD ile ilişkiler 2. Dünya savaşı sonrası Türk dış politikasının en önemli konu başlıklarındandır. Truman Doktrin'inin ilan edilmesinin ve Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği alanlarında önemli mesafeler kaydedilmiş, Soğuk Savaş sırasında Türkiye'nin aldığı dış politika kararlarının önemli bir bölümü ABD'nin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle şekillenmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD dünyanın tek süper gücü olarak kalmış ifade edilen unsurlara yenilerinin de katılmasıyla Türkiye'nin aldığı dış politika kararlarının alınmasında önemini sürdürmüştür. Günümüzde de Kıbrıs sorunundan Bakü-Ceyhan boru hattı projesine, Türk-Yunan ilişkilerinden AB üyeliği, Kuzey Irak, insan hakları, kitle imha silahları'nın yayılması sorununa kadar Türk dış politikasının en önemli gündem maddeleri ABD ile ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Lisans programına başladığım dönemden itibaren Türk-Amerikan ilişkilerine ilgi duymaktaydım. Bu konu ile ilgili yayınları takip etmeye o dönemde başlamıştım. Soğuk Savaş'ın bitmesinden 11 Eylül saldırılarına kadar geçen ve ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerini incelemeye karar verdim. Türkiye'de en fazla konuşulan ve tartışılan ilişkiler olması bu konuyu seçmemde etkili olan bir diğer faktördü. Bir diğer faktör ise konu ile ilgili çalışmaların sınırlı olmasıydı.

Öncelikle bu çalışma konusunun belirlenmesindeki teşvikinden ve çalışmanın tamamlanmasındaki katkılarından dolayı tez danışmanım Doç. Dr. Nasuh USLU'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışma süresince fikir alışverişinde bulunduğum ve bu çalışmaya yönlendirmeleriyle ve düşünsel destekleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Muhittin ATAMAN'a teşekkür ederim. Son olarak eğitimimde ve bu çalışmanın hazırlanmasında sevgiyle yoğrulmuş maddi ve manevi destekleri ve emeklerini her zaman yanımda hissettiğim ailem ve kardeşim "Mühendis Bey"e şükranlarımı bildirmeyi bir borç bilirim.

Fatih ŞEN

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu Türk dış politikasının en önemli boyutlarından biri olan Türk-Amerikan ilişkilerinin Soğuk Savaş Sonrası dönemi (1989–2001) oluşturmaktadır. Türkiye'nin ABD ile ilişkileri o kadar önemlidir ki, günümüzde Kıbrıs sorunundan Bakü-Ceyhan boru hattı projesine, Türk-Yunan ilişkilerinden Kuzey Irak sorununa kadar Türk dış politikasının en önemli gündem maddeleri, bu ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Belli bir süre sonra ittifaka da dönüşen ilişkilerde zaman zaman farklı yönde gelişmeler ve iniş çıkışlar yaşandığı da bir gerçektir. Bu gerçeğe rağmen 2. Dünya Savaşı sonrasında beri iki ülke ittifakının devam etmesinin arkasında hangi temel faktörler olduğu cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Bu çerçevede, çalışmanın temel amaçlarından birinin, bu faktörleri tespit etmenin yanında, Osmanlı döneminden başlayarak Türk-Amerikan ilişkilerini tüm (genel) boyutlarıyla ele almak ve ilişkilerin olumlu ve olumsuz yönleriyle birlikte nedenlerini ortaya çıkarmak olduğu söylenebilir.

Konunun seçilmesindeki en önemli neden, ülkemizde bugüne kadar Soğuk-Savaş sonrası (1989–2001) Türk-Amerikan ilişkilerini genel boyutlarıyla ele alan bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Örneğin, tez konusu seçilirken YÖK tez dokümantasyon merkezinde yapılan taramada bu konuda yapılmış bir çalışma bulunamamıştır. Konuyla alakalı araştırma eksikliğinin temel nedenleri arasında çalışılan dönemin yakın olması ve bu faktörle bağlantılı olarak da konuyla ilgili az sayıda yayın yapılmış olması bulunmaktadır. Yayın sayısının azlığı konunun genç araştırmacılar açısından çekiciliğini azaltırken, aynı faktörün bir sonucu olarak dönemin incelenmesinde Türk kaynaklarının yanında çokça Amerikan kaynaklarına başvurulması zorunluluğu konudan uzaklaşmayı daha da artırmaktadır. Bu çerçevede gerek çalışma süresinin uzaması, gerek çalışmanın maliyetinin yükseltilmesi gerçekten itici bir unsurdur.

Benzer zorluklar kaçınılmaz bir şekilde bu çalışmayı da etkilemiştir. Çalışma sırasında karşılaşılan sorunlardan biri, Amerikan orijinli kaynaklara ulaşılmasıdır. Türkiye'de yapılanlarla karşılaştırıldığında, Türk-Amerikan ilişkileri konusunda ABD'de yapılan yayın ve akademik çalışmaların sayısı daha fazladır. Diğer taraftan Türkçe'ye çevrilen Amerikan yayınlarının sayısı oldukça yetersiz düzeydedir. Amerikan kaynaklarına

ulaşabilmek amacıyla alternatif yol olarak internet üzerinden tarama yapılması ise çok zaman alması ve bulunan her belgenin elde edilememesi bakımından sorun oluşturmuştur.

Tüm bu olumsuz faktörlere rağmen çalışmanın hazırlanmasında çeviri kaynaklardan büyük ölçüde yararlanılmıştır. Çalışma boyunca değişik İngilizce kaynaklara başvurulmuşsa da İngilizce kaynaklara ulaşmada karşılaşılan genel zorluk, çevirilerden faydalanılması konusunu ön plana çıkartmıştır. Ayrıca çeviri niteliğindeki kaynaklardan kapsamlı bir şekilde faydalanılırken, bu kaynakların yazarlarının dönemi bizzat yaşayan büyükelçi, akademisyen ve düşünce kuruluşlarında çalışan kişiler olmasının, olayların çözümlenmesine ve yorumlanmasına yardımcı olabileceği düşünülmüştür.

Çalışmanın hazırlık döneminde öncelikle Türkiye’de yayınlanan eserlerin taraması yapılmış, konuya katkıda bulunacak nitelikte olanlar sorgulanarak kullanılmıştır. Bu aşamada da eserlerin elde edilmesinde karşılaşılan en önemli zorluk, çalışma koşullarından kaynaklanan bir faktör olarak, eserlerin elde edilebileceği Ankara ve İstanbul gibi merkezlere ulaşılması olmuştur.

Zorluklara rağmen elde edilen kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan bu çalışmada savunulan tez, Osmanlı Devleti döneminde başlayan ilişkilerin gelişerek devam ettiği ve incelenen dönemde bu ilişkilerin “stratejik işbirliği anlaşması” noktasına gelerek, birbirinden farklı iç dinamiklerinin ve uluslararası konumlarının, hem doğrudan hem de üçüncü taraflarla ilişkilerinde karşılıklı etkide bulunduğudır. Bu tez etrafında 11 Eylül 2001 tarihine kadarki Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin ekonomik, siyasi ve askeri boyutlarını ortaya koymayı ve niteliklerini açıklamayı hedefleyen çalışma, beş varsayım üzerine kurgulanmıştır.

Birinci varsayım, dış politika yapım süreci ve karar mekanizmalarının ikili ilişkileri etkilediğidir. İkincisi, 19. yüzyılın ortalarına kadar ABD’nin Osmanlı Devleti’yle ilgilenmesinin siyasi, stratejik, askeri nedenlerden çok pazar kaygılarından kaynaklandığıdır. Üçüncüsü, Soğuk Savaş döneminde başlayan askeri ittifakın, 1960’lardan itibaren Johnson Mektubu, silah ambargosu gibi politikalarla zarar gördüğü ve tepki olarak Türkiye’nin çok yönlü politikalara yöneldiğidir. Dördüncüsü, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin düşüşe geçmesinin nedeninin, Türkiye’nin ittifak yükümlülüklerini yerine getirmemesi değil, ABD’nin Türkiye’nin ulusal bir mesele olarak gördüğü Kıbrıs konusundaki tutumunun olduğudur. Beşincisi, Soğuk Savaş sonrası iki devlet arası

ilişkilerin, önceki askeri, siyasi ve ekonomik faktörler yanında yeni sistemin yapısı ve iki ülkenin yeni sistemdeki konumları ile kitle imha silahları, insan hakları, enerji boru hatları gibi yeni unsurların etkisi altında şekillendiğidir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Türk dış politikasının temel eğilimlerinin belirlenmesinde etkili bir unsur olan ABD ile ilişkiler, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş olmakla birlikte, bu dönemde ortaya çıkmış değildir. İlk kez 18. yüzyılın sonunda ekonomik alanda başlayan Türk-Amerikan ilişkileri, gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde iniş çıkışlarla devam etmiştir. Türkiye açısından batılılaşma hedefinin önemli bir parçası olan ABD ile ilişkiler, bu ülkenin ancak bir süper güç olarak aktif politikayı benimsediği 2. Dünya Savaşı sonrasında canlanabilmiştir. O dönemden beri zaman zaman ilişkileri kopma noktasına getiren krizler yaşanmış olsa da, tarihi ve jeopolitik konumu ile Türkiye ABD'nin göz ardı edemeyeceği bir ülke olageldiği ve ABD de Türkiye'nin iç ve dış politikadaki hedeflerine ulaşmada vazgeçilmez bir ülke konumunda olduğu için ilişkilerde belli bir süreklilik sağlanabilmiştir.

Belirtildiği üzere Türk-Amerikan ilişkileri, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir gelişme kaydederken, bu durumun ortaya çıkmasında SSCB'nin Türkiye'den toprak dâhil taleplerde bulunması belirleyici rol oynamıştır. Bu kritik dönemde Türkiye ile ABD, geleneksel yalnızcılık ve ittifaklardan uzak durma politikalarından vazgeçerek, bir Soğuk Savaş ilişkisi şeklinde, aralarında güvenlik boyutunun çok ağır bastığı bir ittifak kurma yoluna gitmişlerdir. İttifakı ortaya çıkararak, dengeleyici güç arayışına giren Türkiye'yi Doğu Blok'una karşı korumak üzere Truman Doktrini'nin ilan edilmesi, Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde desteklenmesi ve 1952'de NATO'ya kabul edilmesidir. Bundan sonraki Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği alanlarında önemli mesafeler kaydedilmiş ve Türkiye'nin aldığı dış politika kararlarının önemli bir bölümü ABD'nin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle şekillenmiştir.

1945 ile 1960 arasında, Türkiye, ABD başta olmak üzere Batı ile dostça ilişkiler içerisinde oldu. Bu 1945–1960 arası pürüzsüz ilişkiler dönemini 1960–1980 arasında sorunların ağır bastığı bir dönem takip etti. Bu dönemde Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasıyla, bazı sorunlar Türkiye-ABD ilişkilerini gölgelemeye başlarken, Türk-Yunan ilişkileri de çok kötü şekilde yara aldı. Bu şekilde dönem içerisinde Türk dış politikasının temel gündemini oluşturan ve Türk dış politikasına büyük ölçüde şekil veren Kıbrıs sorunuydu. Yine bu dönemde, 1962 Küba Krizi sırasında SSCB ile ABD arasındaki bir

anlaşmanın sonucu olarak Türk yetkililere haber verilmeden Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesi, 1964'te Amerikan Başkanı Johnson'ın Türkiye'yi Kıbrıs'a müdahaleden vazgeçirmek için Türkiye başbakanına tehdit edici bir mektup göndermesi, ABD'nin Türkiye üzerinde haşhaş üretimini sona erdirmesi için baskı yapması ve 1975–1978 arasında ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması Türkiye ile ABD arasındaki önde gelen sorunlar arasında yer aldı. Bu sorunlar, Türkiye'yi dış ilişkilerini (özellikle Batıyla olanları) gözden geçirmeye ve başta SSCB olmak üzere Doğu Blok'u ülkeleriyle ve Orta Doğu devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye sevk etti.

1980'lerde Kıbrıs sorununun Türk dış politikası üzerindeki etkisi azaldı ve Türk-ABD ilişkileri yeniden gelişmeye başladı. Kıbrıs'ın Türk dış politikası üzerindeki etkisinin azalmasının ötesinde, 1979'da İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi, Türk-ABD ilişkileri üzerinde önemli bir etki yaptı. Şahın İran'da devrilmesi ile ABD bölgesel bir dostunu, müttefikini kaybederken, İran'da anti-Amerikancı İslamcı bir rejimin kurulması, ABD'yi tedirgin eden önemli bir unsur olarak ortaya çıktı. Bu durum karşısında müttefik olarak Türkiye'nin bölgede ABD için önemi tabii olarak arttı. Ayrıca, 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Soğuk Savaş'ın tırmanmasına yol açarak ABD'yi Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye teşvik eden bir diğer faktör oldu.

12 Eylül 1980'de Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahaleden sonra yapılan ilk genel seçimleri Anavatan Partisi kazandı ve Özal hükümeti kuruldu. Özal ABD ile yakın ilişkiyi savunan, liberal düşünceye sahip bir siyasetçiydi. Anavatan Partisi iktidarları 1991 yılına kadar devam etti. Özal döneminde Türkiye–ABD ilişkilerinde sorunlar büyük ölçüde çözüldü. Saddam'ın Kuveyt'i işgali sonrası oluşan krizde ve takip eden 2. Körfez Savaşı'nda (1991), özellikle Özal'ın şahsi gayretiyle ABD ile Türkiye arasında yakın diyalog ve işbirliği görüldü. Fakat ilişkilerin tamir edildiği bu dönemde bile özellikle Ermeni sorununun yanında Kürt sorununun yavaş yavaş ortaya çıkması, Türk-Yunan anlaşmazlığına bağlı meseleler ve Kıbrıs sorunu ile askeri-ekonomik konular, ilişkilerde pürüz olmaya devam etti. Fakat bu tür sorunların ilişkileri gölgelemesine izin verilmedi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ABD'nin gözünde Türkiye'nin stratejik önemini azaltma yerine daha da artırdı. Geçmişte SSCB'ye karşı ilk cephe ülkesi olarak görev alması ve NATO üyesi olması, Türkiye'yi Batılıların gözünde önemli kılmış, stratejik önemi konusunda herhangi bir ihtilafın ortaya çıkmamasına neden olmuştu. Bu unsurlar, ABD'nin Kıbrıs ve Ege gibi meselelerde Türkiye'ye uygulamak istediği baskıları da

sınırlayabilmişti. Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren Türkiye, Amerikan çıkarları açısından, Orta Doğu, Balkanlar ve Avrupa'da hayati roller oynaya devam etti. Türkiye, yeni dönemde ABD için jeostratejik önemi artan üç bölgenin (*Kafkaslar, Orta Doğu ve Balkanlar*) ortasında bulunması yönüyle ön plana çıktı. ABD'nin bu bölgelerin her birinde dış politika hedeflerine varabilmesi için Türkiye ile işbirliği içinde olması yaşamsal öneme sahipti. Ayrıca terörizme karşı açılan savaş da ABD'nin gözünde Türkiye'nin stratejik ağırlığını daha da artırdı.

Çalışmanın da göstermeye çalışacağı gibi Amerikalıların gözünde Türkiye, kendi bölgesinde belli üstün özellikleriyle sivrilmiş "pivot/eksen" bir devlettir. Amerikan eski Başkanı Bill Clinton, Türkiye'de Avrupa ve Müslüman dünyasının barış içerisinde bir araya gelebildiğini belirtmiştir. Türkiye Batı ittifakı içinde Müslüman çoğunluğa sahip tek ülke olduğu gibi İslam Konferansı Örgütü'nde de tek Batılı müttefik olarak bulunmaktadır. ABD'nin bu bakımdan Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemesi ve Türkiye'yi İslam ve Türk dünyasına model olarak göstermesi anlamlıdır.

Diğer taraftan Türkiye'nin komşu bölgelere yönelik politika yaklaşımları, ABD'nin sadece Orta Doğu değil, başka bölgelere ilişkin politikasını da etkilemektedir. Richard Holbrooke'un ifade ettiği gibi Türkiye, Avrasya kıtasında ABD açısından önem taşıyan hemen hemen her konunun kesişim noktasında bulunmaktadır. Gerçekten, Türkiye, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonraki 10 yıl boyunca, ABD politikasının sayısız girişiminin merkezinde yer almıştır. Ankara, Körfez Savaşı ve Kuzeyden Keşif Harekâtının yanı sıra NATO'nun genişlemesi ve yeni fonksiyonlar üslenmesinde, Orta Doğu Barış Sürecinde, Bosna, Kosova ve Azerbaycan'la ilgili krizlerde ve Orta Asya'dan enerji nakli planları ile terörizmle mücadele gibi konularda Washington'la birlikte hareket etmiştir.

Yeni dönemde Türkiye ile ABD arasındaki işbirliğini önemli ve değerli kılan unsur, yeni sistemin yapısıdır. Soğuk Savaş'ın açık göstergelerinden biri, dünyadaki haritaların dondurulmuş olması ve silahların gölgesi altında bile olsa bir tür istikrarın sağlanmış olmasıydı. Soğuk Savaş sona erdiğinde yeni dünya düzeninin kurulacağı ve liberalizmle birlikte insan hakları gibi değerlerin yükselişe geçeceği düşünüldü. Bu olumlu beklentilerin aksine Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından, bölgesel sorunlar ortaya çıktı. Etnik ve radikal unsurlar gelişecek ve gerçekleşecek uygun ortam buldu. Bu nedenle dünyada, özellikle de Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar'da yeni çatışmalar ve savaşlar çıkmaya başladı. Bu şekilde, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bölgesel güçlerin öneminin

artmasına neden olduğu gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde yeni güç boşluklarının da ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Bu nedenle “Yeni Dünya Düzeninin” kurulacağı yönündeki olumlu beklentilerin yerini “Yeni Dünya Düzensizliği”ne geçileceği kaygıları aldı.

İşte bu yeni ortamda ABD ile Türkiye arasındaki ittifak, iki ülkenin dış politikalarında önemli bir boyut ve genel dünya politikasını yönlendirmede etkili bir faktör olma konumunu daha da güçlendirdi. Günümüz itibarıyla de Türk-Amerikan ittifakı; Orta Doğu, Doğu Akdeniz, Balkanlar, Orta Asya, Rusya ve eski Sovyet Cumhuriyetleri de dâhil olmak üzere dünyanın geleceğini belirleyecek önemli bölgelerdeki gelişmeleri ve olayları yakından etkileme ve yönlendirme yeteneğine sahip en başta gelen faktörlerden biridir. Donanmaları, hava üsleri ve kara kuvvetleriyle dünyanın stratejik olarak önemi bulunan her bölgesine erişebilme kapasitesine ve acil bir tehlike karşısında bu pozisyonları takviye edebilme yeteneğine sahip tek ülkesi olan Amerika'nın, dünyanın stratejik noktalarından birinde bulunan Türkiye'yle yürüttüğü ilişkiler elbette önemlidir. İki ülke arasındaki ilişkilerin incelenmesi de bu yüzden büyük önem taşımaktadır.

Sistemin değişmesi Türk-Amerikan ilişkilerini önemli oranda etkilediğine göre bu bağlamda bazı sorulara cevaplar bulunması gerekmektedir. 1990'lardan önceki dönemlerle kıyaslandığında Türk-Amerikan ilişkilerinde acaba ne değişti? Türkiye ve Amerika'nın çıkarlarının kesiştiği ya da çatıştığı alanlar geçmişte nelerdi, şimdi neler? Türk-Amerikan ilişkileri hangi yıllarda başladı? Türkiye ABD ile “stratejik işbirliği anlaşması” yapmışken iki ülke arasındaki sorunlar nereden kaynaklanmaktadır? İncelenen dönemlerde Türkiye ABD'yi, ABD de Türkiye'yi hangi yönlerden ilgilendirmiştir? Sorulara cevaplar bulunmaya çalışılırken, konunun altı bölüm halinde incelenmesi uygun görülmüştür.

Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin olaylarını anlamada yardımcı olması için genel olarak iki devlette politika oluşturulması sürecinin yapısı ve belirleyici faktörleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Örneğin, ABD'deki Yunan ve Ermeni lobileri ele alınacak ve bu lobilerin Kongre'de Türkiye hakkında alınan kararlar üzerindeki etkileri örneklerle ortaya konacaktır. Bu yapılırken de devletlerden birini önemli derecede etkileyen, fakat diğeri için hiçbir önemi olmayan konulardan da bahsetmek zorunda kalınacaktır. Vietnam'daki savaş belki Türkiye için herhangi bir önem arz etmemekteydi ama ABD'nin bütün dış politika kararlarını etkilediği için sonuç olarak Türk-Amerikan ilişkilerini de dolaylı da olsa etkisi altına almaktaydı.

İkinci bölüm, Türk-Amerikan ilişkilerinin 18. yüzyıldan Soğuk Savaş'ın bitmesine kadar olan tarihsel gelişiminin ele alındığı bölümdür. Bölümün ilk alt başlığı altında ilişkiler Osmanlı döneminden alınarak Soğuk Savaş'ın başlangıcına kadar getirilecektir. Bu bölümün bitiş yılının 1945 yılı olarak seçilmesinin nedeni, Türk-Amerikan ilişkilerinin bir ittifak ilişkisine dönüşmesinin başlangıcı olmasıdır. İkinci olarak, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin niçin ABD ile ittifak kurduğu sorusuna cevap aranacak ve bu ittifaktaki işbirliği noktaları ile sorunlar gösterilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, savaşın sonunda Sovyetlerin Türkiye'den talepleri, Türkiye'nin NATO'ya girişi, Johnson mektubunun etkileri, Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı harekâtın sonrasında uygulanan "silah ambargosu", savunma ve ekonomik işbirliği anlaşması incelenecektir. Bu olayların analiz edilerek nedenlerinin bilinmesi ve Türkiye açısından oluşturduğu sonuçların ortaya konulması, aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası döneminde Türkiye'nin izlediği dış politikanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Diğer bir ifade ile ancak Soğuk Savaş dönemi analiz edilerek Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Türk dış politikası daha iyi anlaşılacaktır.

Üçüncü bölümün konusu, Soğuk Savaş sonrası yeni sistemin yapısı ve bu sistemde Türkiye ile ABD'nin sahip olduğu konumdur. Bölümde gösterileceği üzere, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Batı'nın, özellikle ABD'nin bir zaferi olarak yorumlanmış ve yeni bir dünya düzeni kurmaya, liberalizmi (pazar ekonomisini) dünyaya yaymaya çalışan ve yeni dönemle ilgili stratejisinde demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü sadece kendi değerleri olarak değil, dünyanın evrensel değerleri olarak yansıtan ABD "dünya jandarması" olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Soğuk savaş sonrası oluşan kriz bölgelerinden Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı ABD'nin müdahale etmesi, Bosna ve Kosova krizlerindeki müdahaleleri bu bölgelerle tarihi, ekonomik ve kültürel bağları olan Türkiye'nin ABD ilişkileri etkilemiştir. Bu dönemde ekonomik kalkınma devletler için daha önemli hale gelerek ekonomi kürselleşmiş; bilginin üretim ve kullanımı önemli bir faktör haline dönüşmüş ve çevrenin korunması, uyuşturucu probleminin çözümlenmesi, kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesi ve insan haklarının uluslararası boyutta ele alınması gibi konular bütün dünyanın ortak sorunları haline gelmiştir. Dönemin önemli özelliklerinden biri de Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanların daha yoğun istikrarsızlık ve çatışmalara sahne olmasıdır. Yeni dönemde ABD tek süper güç olarak kalmasına rağmen Rusya, Çin, AB, Japonya ve Hindistan gibi yeni güç merkezleri de ortaya çıkmıştır. Çift kutuplu dünya sisteminden ABD'nin tek hegemon olarak kaldığı döneme geçilirken, ABD merkezli bu dünya'ya karşı çok kutuplu dünya sistemine geçilmesi çabaları da

görülmüştür. İşte bu önemli geçiş döneminde Türkiye'nin, yeni bölgesel tehditlerin odağında bulunması ve enerji kaynaklarına yakınlığı dolayısıyla Amerikan politikalarında merkezi bir hale gelmesi üçüncü bölümün ele aldığı önemli bir konudur.

Dördüncü bölümde iki ülke arasındaki askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler olarak ifade ettiğimiz doğrudan ilişkiler anlatılacaktır. NATO'nun yeri ve genişlemesi, kitle imha silahlarının (KİS) ve balistik füzelerin yayılmasının önlenmesi, Türkiye'nin silah satın alma programları ve bu çerçevede insan hakları gibi faktörlerin etkisi, askeri yardım ve silah/teçhizat alımları, ikili ekonomik ilişkilerde yardım konusu, ticari ilişkilerin boyutları ve bu ilişkileri etkileyen sorunlar, üzerinde durulacak konular arasında bulunmaktadır.

Beşinci bölümde Batı ittifakı içindeki ilişkiler analiz edilecektir. Türkiye'nin AB'ye üyeliği, Türk-Yunan-ABD ilişkileri bağlamında Ege'deki Kardak Krizi ile Kıbrıs'a yerleştirilmek istenen S-300 füzelerinin neden olduğu Türk-Yunan ilişkilerindeki kriz, Yugoslavya'nın dağılması sonrasında meydana gelen Bosna savaşı ve Kosova krizleri sırasında yapılan işbirliği ve sorunlara bakışlardaki farklılıklar anlatılacaktır

Altıncı bölümde Batı ittifakı dışındaki Orta Doğu ve eski Sovyet Cumhuriyetleri bağlamında iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Körfez Savaşının neden olduğu gelişmeler çerçevesinde Kuzey Irak'ın geleceği ile Kürtlerin durumu, ABD'nin Türkiye'deki insan hakları ihlalleri dolayısıyla Kürt sorununa bakışı, ABD'nin ikili çevreleme politikası, Rusya ya da İran topraklarına alternatif olarak Hazar Havzası'ndan Batı'ya uzanan yeni petrol boru hatlarının kurulması konularının ikili ilişkiler üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Bölüm boyunca, işbirliği ve ihtilaf konularındaki benzerliklerin ve farklılıkların iki devlet arasındaki ilişkiler üzerindeki etkileri, olayların ve örneklerin yardımıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Son bölümde ise genel bir sonuç ortaya konduktan ve değerlendirme yapıldıktan sonra, ikili ilişkilere dair bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır. Burada teorik çerçeve de göz önünde bulundurularak, bütün bölümlerden çıkarılan genel sonuçlarla bir değerlendirme yapılacak ve genel bir yargıya varmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİLİ İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN TEMEL AKTÖRLER

Bu bölümde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri ve olayları anlamada yardımcı olması için genel olarak söz konusu iki devletteki dış politikanın oluşturulması sürecinin yapısı ve belirleyici faktörleri incelenecektir. Hem Türkiye hem de ABD’de dış politika sürecine katılan aktörlerin yapısı ve özelliği ile iki devletin dış politikalarına etkide bulunan faktörler ele alınacaktır.

A. Amerika Dış Politika Yapım Süreci ve Karar Alma Mekanizması

Bu alt bölümde, ABD dış politikasının içinde şekillendiği ve uygulandığı siyasi yapı ile bu yapı içinde etkili olan aktörler incelenecektir.

1. Başkan

Amerikan dış politika mekanizmasının en üstünde bütün dış politika sürecini kontrolü altında tutan, son kararları alan ve güçlerin toplandığı merkez durumunda olan Başkan bulunmaktadır. Dış politika alanında Amerikan Başkanının yerine getirmesi gereken temel yükümlülükler, ülkeye yönelik saldırıları engelleyerek Amerikan insanının güvenliğini sağlamak, yurt dışındaki Amerikan güçlerine ve müttefiklerine yönelik saldırıları püskürtmek ve bunun başarısız olduğu durumlarda da saldırıların etkisini azaltmaktır. Anayasa’da Başkan ile birlikte Başkan Yardımcısının da dört yıllığına ve genel oyla seçileceği belirtiliyor.¹ Anayasa 1947’de değiştirilmeden önce bir başkan üst üste birkaç defa seçilebiliyordu. ABD’nin kurulmasından itibaren bu doğrultuda bir anayasa geleneği oluşmuştu. Böylece 1951 yılından itibaren geçerli olan bu değişikliklerle

¹ Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, (çev. İsmail Yerguz), İstanbul: İletişim, 2005, s. 78.

bugün ABD başkanı en fazla 2 dönem seçilebilmektedir.² Amerikan başkanı halk tarafından seçildiği için birçok durumda tüm Amerikan halkının temsilcisi olarak tek başına hareket edebilir ve devletin diğer organlarına danışma gereği duymaksızın pek çok dış politika konularını tek başına ele alabilir. Başkan'ın halk tarafından seçilmesinin bir sonucu olarak da Başkan dış politika kararlarını verirken hem kamuoyunun hem temsilciler meclisinin desteğini alma ihtiyacını hissetmektedir.³ Amerikan siyasal sistemi özellikle kriz zamanları gücünü arttırma konusunda Başkanlara bulunmaz fırsatlar sunmaktadır.⁴

Amerikalıların büyük çoğunluğu için Başkan, Amerikan ulusal çıkarlarını ülke dışında korumaktadır, Amerikan politikasının tek kaynağı, sembolü ve sözcüsüdür.⁵ Çünkü Amerika'da, hem hükümetin başı, hem parti lideri, hem de çoğu zaman çıkacak yasaları belirleyen bir kişi olan başkan aynı zamanda silahlı kuvvetlerin başkomutanı ve dış politikada esas karar merciidir. Anayasaya göre Amerikan silahlı kuvvetleri'nin başkomutanı olan Başkan kabineyi denetleme yetkisine sahiptir. Başkanın başkomutan olması önemlidir. Örneğin 1950'de "H" bombasının yapımına başkan karar vermiştir ve aynı yıl Kore'ye ordu birlikleri gönderme kararını almıştır.⁶ Dış politika oluşum sürecine katkısı bulunan bütün önemli kişileri (dışişleri bakanını, savunma bakanını ve CIA başkanını) atamaktadır. Hükümetin başı olarak bürokrasinin de başında yer alan Başkan uygulanacak programların koordinatörüdür.

Başkanın yetkileri Anayasa'nın 2. maddesinde ve yasalar tarafından belirtilmiştir. Anayasanın 2. maddesinde ülkenin hem en sorumlu hem de ülke adına söz sahibi en önemli kişisi olan başkana üç temel yetki verilmiştir. Birincisi, Senato'nun üçte iki onayından geçmek koşuluyla diğer ülkelerle anlaşmalar yapmaktır. İkincisi Senato'nun onayından geçmek şartıyla bakanları, büyükelçileri, konsolosları ve diğer bürokratları tayin etmektir. Üçüncüsü yabancı büyükelçileri ve bürokratları kabul etmektir.⁷ Başkan bu yetkisini kullanarak yabancı büyükelçilerin ve büyük elçilik personelinin geri çekilmesini isteyebileceği gibi, kendisi de diğer ülkelerdeki büyük elçileri devamlı veya geçici olarak geri çekebilir. Örneğin, Afganistan'ın işgali üzerine Başkan Carter ABD'nin Moskova Büyükelçisi Thomas Watson'ı geri çağırmıştır. Başkan bu yetkisini kullanarak bir ülkeye

² Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: BETA Yayınları, 1998, s. 493.

³ Muhittin Ataman, "United States of Amerika," iç. Kemal İnat-Wolfgang Gellner (der.), *Foreign Policy of States*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005, s. 529.

⁴ Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2000, s. 86.

⁵ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 72.

⁶ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 494.

⁷ Arı, *Amerika'da...*, s. 89.

yönelik tanıma statüsünü sona erdirebilmektedir. Başkanın yabancı büyükelçileri kabul etme yetkisi böylece, belli amaçlar için kullanılan bir dış politika aracı haline gelmektedir. Ancak bir ülkeyle diplomatik ilişkilerin kesilmesi o ülkeyle hiçbir şekilde ilişkinin devam etmeyeceği anlamına gelmez. Diplomatik olarak ilişkiler kesilse bile çıkarlar gerektirdiği ölçüde o ülke ile ilişkiler devam edebilmektedir.⁸ Tayvan'la 1978'den itibaren diplomatik ilişkilerini kesen Amerikan hükümeti bu ülke ile diğer birçok alanda yoğun bir ilişki içinde olmaya devam etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Wilson'dan bu yana hemen hemen bütün başkanlar bu yolu izlemiştir.⁹

Ayrıca Başkanın ABD'ye karşı işlenen suçların cezalarını erteleme ve/veya affetme yetkisi vardır. Senatörlerin üçte ikisinin muvafakatiyle anlaşmalar yapabilir; senatörlerin çoğunluğunun katılmasıyla da elçileri, konsolosları ve federal yargıçları göreve atar. Senatonun toplantıda olmadığı zamanlarda bu görevlerde bir boşalma olursa, Başkan atamayı tek başına yapar. Atadığı kişileri görevden alma yetkisine de sahiptir. Başkana, hükümet faaliyetleri içerisine giren (askeri alan dâhil) her alanda tüzükler çıkarmak yetkisi de tanınmıştır.¹⁰

Önemli yetkilere sahip olması nedeniyle, dışarıda diğer hükümetlerden, içeride çıkar gruplarından, partiden, basından ve bürokrasiden kısaca (Başkanı ve aldığı kararları kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışan) hem iç hem de dıştan çok yönlü bir baskı altındadır.¹¹ Gerçek şu ki Başkanın kararları ve direktifleri genellikle sonuçta Amerikan dış politikası haline gelmektedir.

2. Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı

1789'da kurulan Dışişleri Bakanlığı (*Department of State*) o zamandan beri dış politikanın yürütülmesinde hükümetin en önemli birimi olmaya devam etmiştir. Bakanlığın temel görevleri, gerek ABD'nin gerekse Amerikan vatandaşlarının diğer ülkelerle ilişkilerinde çıkarlarını korumak ve ulusal güvenlik konuları da dâhil tüm dış politika

⁸ Arı, *Amerika'da...*, s. 96.

⁹ 1917'de kurulan SSCB 1933'te ve 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti de 1978'de tanınmıştır. Oysa bu ülkeler tanındığında ABD'nin ileri sürdüğü kriterler açısından hiçbir şey değişmiş değildir.

¹⁰ Yaşar Gürbüz, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İstanbul: Beta Yayınları, 1987, s. 93.

¹¹ Arı, *Amerika'da...*, s. 84.

konularında Başkana tavsiyelerde bulunmaktır. Bu açıdan dışişleri bakanı, geleneksel olarak aynı zamanda başkanın temel danışmanı sayılmaktadır.¹²

1947’de kurulan Savunma Bakanlığı (*Department of Defence, DoD, Pentagon*), ilk yıllarında yetki ve kadro açısından zayıf ve teorik olarak diplomatik bir etkisizliğe sahip bir birim iken daha sonra ABD’nin sürekli tehdide başvurması ya da güç kullanması gibi gelişmelere paralel olarak çıkarılan yasalarla ulusal savunma politikası açısından Başkan için ayrı bir yeri ve önemi olan bir bakanlık haline dönüşmüştür.¹³ En son 1986 yılında çıkarılan bir yasa ile hem bakanın rolü güçlendirilmiş hem de bakanlığın askeri konulardaki etkinliği arttırılmıştır.¹⁴ Dolayısıyla bugün itibarıyla Pentagon dış politika sürecindeki en etkili organ olduğunu söylemek dahi mümkündür. 1970’lerde Pentagon bünyesinde bakanlığa yardımcı olmak üzere iki alt birim, Savunma Haberalma Dairesi (*Defence Intelligence Agency*) ve Savunma Bakanı Ofisi (*Office of Secretary of Defence*), kurulmuştur.

Bu iki bakanlığın başında bulunan kişilerin etkinliği büyük ölçüde bunların bireysel yeteneklerine, Başkanla olan kişisel ilişkilerine ve Başkanın dış politikayı şekillendirmede yardımlarından faydalanma konusundaki istekliliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle Başkanın dış politikada etkin olma ve inisiyatif kullanma eğilimi arttıkça bu bakanların dış politikadaki etkinlikleri aynı oranda azalmaktadır. Örneğin, Nixon’un ilk dönemindeki dışişleri bakanı William Roger’ın silik kalması başkanın etkin olma eğiliminden kaynaklanırken, dış politikada doğrudan inisiyatif kullanmak istemeyen Reagan, dışişlerine Alexander Haig ve George Shultz gibi etkili isimleri getirmeyi tercih etmiştir. Bush ise James Baker gibi birini görevlendirerek bu konuda orta yolu takip etmiştir. Örneğin, 1990–1991 yıllarındaki Körfez Krizi sırasında Başkan Bush bizzat kriz ile uğraşırken bakan Baker Orta Doğu Barış süreci ile ilgilenmiştir.¹⁵

3. Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC)

ABD’nde savaş sonrası ortamda (1947’de) ulusal güvenlik politikaları konusunda Başkana diplomatik, askeri, finansal ve benzeri faktörleri bir ölçüde bütünleştirerek en üst

¹² Arı, *Amerika’da ...*, s. 113.

¹³ Lefebvre, *Amerikan...*, s. 80.

¹⁴ Arı, *Amerika’da...*, s. 119.

¹⁵ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 77. Arı, *Amerika’da ...*, s. 113.

düzye de danışmanlık yapması amacıyla Ulusal Güvenlik Konseyi (*National Security Council*, NSC) oluşturulmuştur. Plan, strateji, niyet ve beklentiler konusunda başkana tavsiyelerde bulunan NSC, ülkenin kaynakları nerede ve nasıl kullanılırsa ABD'nin ulusal güvenliğinin ve çıkarlarının en üst düzeyde korunabileceğine dair konularda da başkana önerilerde bulunmaktadır.¹⁶ Türkiye'deki Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'na benzemekle beraber üyeleri açısından sivil nitelikte bir kuruluş olan NSC'nin Amerikan dış politikasının belli başlı üyeleri olan Başkan, Başkan Yardımcısı, Dışışleri Bakanı, Savunma Bakanı ve CIA başkanını barındırmaktadır.¹⁷ Ancak Başkan gerektiğinde konseyin daimi üyesi olamayan diğer bakanları ve Genel Kurmay Başkanını da toplantılara davet edebilir.¹⁸

Ulusal Güvenlik Konseyi'nin etkinliği başkanlara bağılı olarak değışmektedir. Üyeleri başkanın yakın danışmanları olduğı için dış politika üzerinde bazı dönemlerde çok etkili olabilmektedir. Henry Kissinger'ın Amerikan dış politikasının şekillendirilmesine katkısı, bir ulusal güvenlik danışmanınının dış politika alanında ne derece etkili olabileceğinin güzel bir örneğidir.¹⁹ Nixon yönetimi boyunca Kissinger, başkanın en yakın dış politika danışmanı, baş görüşmecisi ve en önde gelen dış politika sözcüsü olarak hareket etti. Sonuçta neredeyse bütün dış politika süreci üzerinde en etkili duruma gelen kişi başkandan sonra Kissinger oldu ve dışışleri ve savunma bakanları Kissinger'ın gölgesinde kaldı.²⁰

4. CIA (Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü)

CIA, 1947 yılında Truman yönetimi tarafından hazırlanan ve Kongre'ye gönderilen "Ulusal Güvenlik Yasası" kapsamında oluşturulmuştur. CIA tamamen ayrı ve bağımsız bir birim olarak faaliyet göstermektedir. CIA başkanı tüm istihbarat faaliyetlerini koordine etmektedir. Başkan tarafından atanan ve Senato'nun onayıyla göreve başlayan CIA başkanı tüm istihbarat konularında başkana danışmanlık yapmakta ve tavsiyelerde

¹⁶ Arı, *Amerika'da ...*, s. 124.

¹⁷ Lefebvre, *Amerikan...*, s. 79.

¹⁸ Arı, *Amerika'da ...*, s. 25.

¹⁹ Ataman, "United States...", s. 530.

²⁰ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 77.

bulunmaktadır. Ancak istihbarat çalışmaları sonunda elde edilen bilgileri kullanan asıl birim Dışişleri Bakanlığı ve CIA değil, Savunma Bakanlığıdır.²¹

CIA'nın faaliyetleri konusunda zaman zaman basına da yansıyan önemli spekülasyonlar yapılmaktadır.²² Uluslararası alanda siyasi liderlere suikast düzenlenmesi, hükümetlerin düşürülmesi (Şili'de Allende hükümeti) ve darbe girişimlerinin desteklenmesi (İran'da 1953 yılında Musaddık'a karşı yapılan darbe) gibi faaliyetler örgütün faaliyetleri arasında yer almıştır. Örgütün geniş faaliyet alanına rağmen her zaman bu konularda başarılı olamadığı görülmektedir. Örneğin, Kennedy'nin başkanlığının ilk dönemlerinde CIA Küba rejimini devirmek için "Domuzlar Körfezi" çıkarmasında başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlıktan sonra CIA'nın faaliyetlerinde ve gücünde bir zayıflama görülmesine rağmen örgüt, önemli bir güç merkezi olmaya devam etti.²³ 1970'lerde Senato'nun CIA faaliyetleri hakkında yaptığı araştırmalar, CIA'nın Kennedy yönetiminden sonra da yabancı ülkelerin hükümetlerini devirmek ve liderlerini öldürmek için komplolar kurduğunu ve ABD içinde bireylerin, grupların, siyasi partilerin ve radikal akımların faaliyetlerini gizlice izlediğini ortaya çıkardı.²⁴ Ayrıca, 1979 İran İslam devrimini ve Saddam'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesini önceden haber alamaması nedeniyle gerekli önlemlerin alınmaması örgütün başarısına duyulan kuşkuları arttırmıştır.²⁵

5. Kongre

Yürütmenin olduğu gibi Kongre'nin de hem Anayasa'dan hem de Anayasa dışı durumlardan kaynaklanan yetkileri bulunmaktadır. Anayasayı yapan kurucular Kongre'ye dış politika alanında önemli yetkiler vermişlerdir. Kongre'ye tanınan on altı yetkiden altı tanesi dış politika konusuyla ilgilidir. Ayrıca Anayasa'nın 2. maddesinde başkana tanınan yetkilerin bazılarının Kongre ile birlikte kullanılması öngörülmüştür. Bunlardan ikisi anlaşmaların onaylanması ve atamaların uygun görülmesine ilişkin yetkilerdir. Diğerleri ise her iki meclisin birlikte kullandıkları fon tahsisi ve savaş ilanı yetkileridir. Bunların

²¹ Arı, *Amerika'da ...*, ss. 127–130.

²² *Ibid.*, s. 129.

²³ R. Hilsman, *The Politics of Policy Making in Defence and Foreign Affairs*, Newyork: Harper&Row Publishers, 1971, ss. 118–119, 147.

²⁴ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 77.

²⁵ Arı, *Amerika'da ...*, s. 128.

dışında 1970'lerin ortalarında Kongre'de kabul edilen yasalar ile Kongre'nin dış politika konusundaki yetkileri arttırılmaya ve bu konuda yasama ile yürütme arasında bir denge oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁶

Anayasa'da "Kongre'nin tavsiyesi ve rızası ile yapılan anlaşmaların Senato'nun üçte iki çoğunluğu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi" öngörülmektedir. Senato'da kararlar genellikle basit çoğunlukla verilirken burada üçte iki çoğunluğunun öngörülmüş olmasının önemli bir nedeninin, dış politika konusunu tamamen yasamanın eline vermek istememe arzusu olduğu sanılmaktadır. Senato, başkan tarafından kendisine sunulan anlaşmayı onaylama ya da onaylamama yetkisine sahiptir. Ayrıca, anlaşma metni üzerinde değişiklik yaptıktan veya çekince koyduktan sonra da onaylayabilir.²⁷

Üst düzey bürokratların atanmaları yetkisini başkana veren Anayasa, bunların göreve başlayabilmelerini Senato'nun onayına bağlayarak yetkiyi Kongre ile başkanın birlikte kullanmasını öngörmüştür. Mali konulardaki tüm yetkinin Anayasa tarafından Kongre'ye bırakılmış olması bu kurumun dış politika sürecindeki etkisini arttırmıştır. Anayasa'nın 1. maddesinin 8. bölümünde Kongre'nin savaş ilan etmeye yönelik yetkisine açıkça işaret edilmektedir. Aynı maddede ayrıca Kongre'nin asker sayısının azaltılıp arttırılması, deniz ve hava gücü oluşturulması konularında da yetkili olduğuna işaret edilmektedir.²⁸

Kongre dış politika alanında başkanın gücünü kontrol edecek ve dengeleyecek derecede geniş yetkilerle donatılmıştır. İsteddiği takdirde Kongre, Başkanın dış politika kararlarını engelleyebilir ve Amerikan dış politikasının genel çizgisini etkileyebilir. Ancak Kongre 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikan dış politikasını belirlemede çok güçlü bir sese sahip olamamıştır. Bu dönemde Kongre, bir anlamda yönetimlerin dış politikalarını haklılaştırmaktan ve meşrulaştırmaktan başka bir vazife görmedi. Kongrenin başkanın kontrolü altına girdiğinin en önemli örneği, Tonkin Körfezi kararıyla başkana dış ülkelere Amerikan askeri gönderme konusunda açık çek vermesidir. 1969 yılında Senato, başkanın Kongre onayı olmadan Amerikan silahları kuvvetlerini yabancı ülkelere çatışmalarda kullanmasını yasaklayan bir yasa çıkararak kaybettiği gücü tekrar kazandı. Yine 1970'de Kongre meşhur Tonkin Körfezi yasasını iptal etti. Kongrenin dış politika

²⁶ Ibid., s. 71.

²⁷ Ibid., s. 70.

²⁸ Ibid., ss. 75-76.

konusunda başkana muhalefetinin bir uzantısı olarak gerçekleştirdiği en önemli faaliyet 1973 yılında geçirdiği “Savaş Güçleri Yasası”dır. Yasa, başkanın Amerikan ulusunu silahlı çatışmalara sokmasını sınırlama getirmek ve Amerikan silahlı kuvvetlerinin dışarıda kullanılması ile ilgili kararlarda Kongreyi söz sahibi kılmak için tasarlanmıştı. Kongre söz konusu yasayı başkanın vetosunu aşarak çıkarmıştı.²⁹

Buna rağmen yine de Amerikan geleneğinde genel eğilimin dış politikanın başkan tarafından belirlenmesi olduğu belirtilmelidir. Genel olarak Kongre dış politikanın alt ve üst sınırlarını dolaylı şekilde kontrolü altında tutar ve başkanın belli kararlarını değiştirebilir ya da engelleyebilir. Fakat Amerikan dış politikasının genel yönünde değişiklik yapması konusunda başkan üzerinde çok az etkiye sahiptir. Kongre üyelerinin dış politikada doğru kararlar verebilmeleri için gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olmadığı ve bu yüzden dış politikanın onlara bırakılamayacağı konusunda Amerika’da yaygın bir kanı vardır.³⁰

6. Kamuoyu ve Lobiler

Başkan dış politika kararlarını vermeden önce kamuoyunun tepkisini göz önünde bulundurmalıdır. Kamuoyu, bazı durumlarda başkan’ın kararlarını değiştirebilecek kadar etkide bulunabilse de genel olarak değerlendirildiğinde başkanın dış politika davranışlarına karşı muhalefet ve etmek ve karşı koymak için oldukça zayıf durumdadır.³¹ Başkan genel olarak dış politika konularında iç politika konularından daha fazla kamuoyunu yönlendirme gücüne sahiptir. Ancak kamuoyu bazı dönemlerde ABD yönetimi üzerinde etkide bulunabilmektedir. Örneğin kamuoyunun dış politika kararları üzerindeki Başkan Lydon Johnson’ın daha fazla Amerikan askerini Vietnam’da görevlendirdiğinde ve artan oranda Amerikan askeri ölmeye başladığında kamuoyu giderek savaş karşıtı hale geldi. Kamuoyu savaşın bir an önce durdurulmasını ve Amerikan askerlerinin çekilmesini istedi. Örgenciler, dini örgütler ile insan hakları grupları gibi sivil toplum kuruluşları ülke

²⁹ Ibid., s. 77.

³⁰ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, ss. 74–76.

³¹ Ibid., s. 78.

genelinde düzenlenen savaş karşıtı gösterilerde başı çektiler. Vietnam konusunda giderek artan muhalefet Johnson'ın prestijini önemli oranda sarstı ve başkan'ın ikinci bir dönem için başkan adayı olmama kararı vermesinde önemli rol oynadı.³² Sonuç olarak Amerikalı bir üst düzey diplomatın gözlemlediği gibi sivil toplum kuruluşları büyük ve önemli bir kuvvet olmuş insan haklarından çevre sorunlarına kadar Amerikan politikasında itici güç unsurlarından biri haline gelmiştir.³³

Amerikan iş çevreleri de dış politika kararlarını etkilemede büyük çıkarlara sahiptir ve bu çıkarlarından dolayı çok etkilidirler. Ülke dışında yapılan yatırımlar ve dünya çapındaki iş ve ticaret bağlantıları şirketlerin gelecekleri açısından büyük önem arz ettiği için, Amerikan iş çevreleri yönetimden kendi ekonomik ve ticari çıkarlarını yabancı ülkelerde koruyacak bir dış politika izlemesini istemektedirler. Şirketlerin çıkarlarını ifade eden en ünlü sözlerden birini Eisenhower'ın savunma bakanlığını yapan General Motors'un genel müdürü Charles Wilson söylemiştir: "ABD için iyi olan General içinde iyidir ve bunun tersi de geçerlidir."³⁴ United Fruit firması CIA'nin 1954'te Guatemala'da gerçekleştirdiği darbeden sorumlu tutulmuş, ITT firmasının 1973'te Şili'de Başkan Allende'nin devrilmesi düşüncesini CIA'nin yardımıyla örgütlediği ifade edilmiştir. 2. Dünya Savaş'ından sonra Amerikan şirketlerinin Amerikan Dış politikası üzerindeki etkisi konusunda G. William Domhoff'un söyledikleri oldukça çarpıcıdır: "Savaş sonrasında Amerikan dış politikası, başlıca şirketlerin ve finansal kurumların en zengin, en güçlü ve en uluslararası çapta düşünen sahipleri ve yöneticileri tarafından oluşturuldu, planlandı ve gerçekleştirildi."³⁵ Dolayısıyla büyük şirketler Amerikan dış politika yapımı sürecini etkilemede oldukça etkin bir güce sahip olmuşlardır. Bu gücü elde etmelerinde en önemli faktörlerden birini Amerikan seçim sistemi dolayısıyla seçim döneminde başkan ve Kongre

³² Ibid.

³³ Joseph S. Nye Jr, "Önsöz", *Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünyanın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz*, (çev. Gürol Koca), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003, s. xii.

³⁴ Lefebvre, *Amerikan...*, s. 82.

³⁵ Aktadan Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri...*, s. 79.

üyelerine büyük miktarlarda maddi kaynak sağlamaları ve bazı iş adamlarının yönetimde görev almalarından kaynaklanmaktadır. Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında ileride Bakü-Ceyhan projesinde de görüleceği 1990'lı yıllarda Bakü-Ceyhan hattının Amerikan dış politika yapımcıları tarafından gerçekleştirilmesinin ifade edilmesi ve istenmesine rağmen Amerikan petrol şirketlerinin projeyi ekonomik görmemelerinden dolayı gerçekleştirilememiştir.

Amerikan dış politikasını etkileyen bir başka grup ise think-tank denilen fikir ve düşünce kuruluşlarıdır. 2000'li yıllara gelindiğinde bu tip kuruluşların sayısının 1500'e ulşatığı ifade edilmektedir. Düşünce kuruluşlarının en eskisi 1921 yılında kurulan ve *Foreign Affairs* dergisini çıkaran *Council on Foreign Relations*'dir. *Brookings Institution* 1927 yılında kurulmuştur. *Carnegie Endowment for International Peace* 1970'te *Foreign Policy* dergisini çıkarmaya başlamıştır. *Washington Quartely*'i ise CSIS (*Center for Strategic and International Studies*) çıkarmaktadır. *Heritage Foundation* ve *Hoover Institution* ve *National Interest* dergisi vardır. Güvenlik ve savunma konusunda *Pentagon*'a yakınlığıyla bilinen *Rand Corporation* ile bağımsız olarak ifade edilen *Federation of American Scientists* ve *Stimson Center* önemli kuruluşlardır. Çalışmanın giriş bölümünde ifade edildiği gibi çalışmada sonuç olarak bu kuruluşların yayınlarından önemli oranda faydalanılmıştır.

Amerikan medyası da özellikle Soğuk Savaş sonrasında gelişen teknoloji ve imkânlar dolayısıyla Amerikan dış politika yapımcıları ve kamuoyu üzerinde yönlendirme ve etkilemede güçlü bir konuma gelmiştir. 2. Körfez Savaşı sırasında özel kanal olan CNN'in cepheden canlı olarak yayın yapmasını tüm Amerikan halkı ve dünya kamuoyu televizyonlarının karşısından izlemiştir. Aynı kanal 1992'de Amerika'nın Somali'ye müdahale etmesinde önemli bir rol oynamış ancak birkaç ay sonra da Amerikan

birliklerinin çekilmesine katkıda bulunmuştur.³⁶ Joseph Nye'nin ABD'nin yumuşak güç unsurları arasında büyük önem verdiği sinema ve televizyon yapımları da ABD dış politikası ve kamuoyu üzerindeki etkilemektedir. Örneğin Gece Yarısı Ekspresi (Midnight Express) filmi gerek Türk kamuoyunda gerek Amerikan kamuoyunda her iki tarafta olumsuz algılamalara yol açmış ve etkileri günümüze kadar tartışılmıştır. Amerikan dış politika yapım sürecini yönlendiren ve etkileyen bu aktörlerin dışında hem Amerikan dış politikasını hem Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen en önemli aktörlerden biri de lobilerdir.

Lobiler, faaliyet yürütülen ülkenin siyasal iktidarını, halkını ve önemli karar alıcılarını, etkilemeye yönelik kuruluşlardır. Lobi faaliyeti, özel olarak bu iş için kurulmuş firmalar tarafından yürütülebileceği gibi, sendikalar, dernekler, güçlü ticari ve ekonomik kuruluşlar, memurlar, basın-yayın çalışanları gibi çok çeşitli kesimden kişi ve kuruluşlar tarafından da yapılmaktadır. Amerika'nın başkentinde lobilerin/baskı gruplarının sayısının 1600 ile 2000 arasında değiştiği söylenmektedir.³⁷ Baskı gruplarının faaliyetlerinin düzenlenmesi konusunda, 1946 tarihli federal yasa, baskı gruplarının isimlerinin, topladıkları paraların ve harcamaların açıklanması zorunluluğunu getirmiştir.³⁸

Amerika'da lobiciliğin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Yabancı hükümetlerin çoğu, davalarını yürütmek amacıyla, özellikle Kongre'de Amerikalı lobicileri kullanmaktadırlar. Buna ek olarak Amerikan etnik grupları da ABD dış politikasını etkilemeye çalışmaktadırlar. Yahudi, Ermeni ve Yunan lobileri en etkili olanlardır.³⁹

Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli parametreleri olan 'stratejik önem,-dış yardım-bölgesel rol' denklemi, sıklıkla ABD lobilerinin engeline takılmaktadır. ABD

³⁶ Lefebvre, *Amerikan...*, s. 83.

³⁷ Göze, *Siyasal Düşünceler...*, s. 499.

³⁸ *Ibid.*, s. 500.

³⁹ Zbigniew Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Stratejik Gereklere*, (çev.: Etuğrul Dikbaş-Ergün Kocabıyık), İstanbul: Sabah Kitapları, 2. Baskı Aralık 1998, ss. 29-30.

kamuoyu, ABD dış yardımının verildiği ülkelerde demokrasinin bulunmasını ön şart olarak ileri sürmektedir. ABD Kongresi'ndeki lobiler, demokrasi ve insan hakları ihlallerinin olduğu ülkelere silah satışı, mali yardım ve ticari olanakların kısıtlanması için ABD yönetimlerine baskıda bulunurlar.⁴⁰

Türk-Amerikan ilişkilerinde de lobiciliğin önemli bir yeri vardır. İki taraf arasındaki ilişkilerde etkili olmaya çalışan lobilerin bir kısmı ilişkilerin geliştirilmesine çabalarırken diğer lobiler aksi yönde hareket etmektedirler. Amerika'daki Türk ve Yahudi lobileri Türkiye lehine müdahale ederken, Yunan ve Ermeni lobileri Türkiye aleyhine bir politikanın geliştirilmesine çabalamaktadırlar. Bunun için aşağıda adı geçen lobiler üzerinde kısaca durulacaktır.

a) Türk Lobisi

Amerika'daki Türk lobisi deyince ülkede yaşayan Türkleri ve Türkler tarafından oluşturulan ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda faaliyet gösteren dernekleri, Türk hükümeti tarafından tutulan lobi şirketlerini ve bunlar tarafından yürütülen faaliyetleri anlamak gerekir. Amerika'daki Türk lobisi, rekabet etmek durumunda kaldığı lobilerle karşılaştırıldığında önemli dezavantajlara sahiptir. Birincisi, Amerika'da yaşayan Türklerin nüfusu görece azdır (300,000 civarında). İkincisi, uzun süre Amerika'da yaşayan çok sayıda Türk, Amerikan vatandaşı olmayı kabul etmemiş ve sıradan bir Amerikan vatandaşı için söz konusu olan pek çok hakkı kullanmaktan yoksun kalmıştır. Üçüncüsü, Amerika'da yaşayan Türklerde siyasal katılım son derece düşüktür. Dördüncüsü, kültürel farklılıklardan dolayı Amerikan toplumu içerisinde asimile olmayan Türkler Amerikalılarla tam bir kaynaşma içinde olamamışlardır. Beşincisi, Türkler diğer bazı toplumlar gibi belli eyaletlerde yoğunlaşmamışlardır. Altıncısı, Amerika'daki Türkler lobiciliğin etkili olması için gerekli olan parasal katkıda bulunamamaktadırlar. Son olarak, Amerika'da lobiciliğin etkililiği ve gerekliliği Türkiye tarafından oldukça geç anlaşılmıştır.

⁴⁰ Ramazan Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı," iç. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001. ss. 84-85.

1980'li yılların başlarından itibaren bu konuya gereken önem verilmeye başlanmıştır. Bu gecikmeden dolayı da henüz istenilen noktaya gelinebilmiştir. Bu kısa süre içerisinde Amerika'daki Türk lobisinin kendisini hissettirmiş olmasını ise başarı olarak değerlendirmek gerekir. Amerika'daki etnik lobileri ele alan 1990 öncesi çalışmalarda Türk lobisinin adı geçmezken, 1990'lı yıllarda yapılan çalışmalarda Türk lobisine de yer verilmeye başlandığı görülmektedir. Örneğin, Yunan ve Ermeni lobileriyle yapılan görüşmelerde Türk lobisini çok ciddiye aldıkları görülmüştür.⁴¹ Yunan ve Ermeniler Türkiye'nin Amerika'daki lobi faaliyetlerine çok fazla para harcadığı ve bunun sonucu olarak özellikle yönetim üzerinde oldukça etkili olduğuna inanmaktadır.

Yunan, Ermeni ve Kürt lobilerinin dışında İnsan Hakları Örgütü, Uluslararası Af Örgütü ve Kongre üyelerinin Türkiye karşısında bir cephe oluşturdukları görülmektedir. Bununla birlikte, rakiplerine karşılık Türk lobisinin en önemli avantajı Türkiye'nin stratejik konumudur. ABD için Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar'da Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de vazgeçilmez bir ülke konumunu koruması, Türkiye konusundaki yasa ve karar tasarıları gündeme geldiğinde Amerikan yönetiminin Kongre'yi ikna etmeye çalışmasına yol açmaktadır. Bunun, her zaman olmasa da genellikle olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir. Amerika'daki Türk lobisini oluşturan dernekler arasında en etkili olanı Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi (*American Turkish Association Assembly*, ATAA-)’dir. Bu dernek, hemen hemen her eyalette ve/veya şehirde çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir.

Türkiye, henüz Amerika'da yeterli sayıda Türkün olmadığı, olanların da bir örgütlenmeden yoksun olduğu dönemlerde lobicilik faaliyetlerini Amerika'daki lobi şirketlerine yaptırmaya çalışmıştır. Günümüzde ise Türk lobiciliğinin faaliyetlerini biraz daha ayrıntılı olarak ele almak gerektiğinde onu üç kısma ayırarak incelemek gerekir. Birincisi, bir ülke için o ülke vatandaşları ya da uyruğundan olmayan kişiler aracılığıyla yürütülen siyasal ve kültürel amaçlı lobi faaliyetleri; ikincisi, Türk-Amerikan dernekleri eliyle yürütülen siyasal ve kültürel amaçlı lobi faaliyetleri; diğeri ise, yine Türk-Amerikan iş dünyasının oluşturduğu dernekler aracılığıyla yürütülen ekonomik faaliyetlerdir.

Özellikle ABD gibi, uluslararası sistemin yapısını belirleme kapasitesi yüksek ülkelerde, lobi faaliyeti yürüten firmalara önemli ölçülerde paralar ödenmektedir.⁴²

⁴¹ Arı, *Amerika'da...*, s. 219.

⁴² Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Derin Yayınları, 2003, s.186.

Türkiye'nin Amerika'da doğrudan lobi faaliyetleri için harcadığı toplam para yıllık yaklaşık 3 milyon dolar civarındadır. Buna kültürel ve eğitim alanındaki çalışmalar da ilave edilirse 7 milyon dolara yaklaşmaktadır. İlk bakışta çok fazla görünen bu miktarın diğer ülkelerle karşılaştırıldığında fazla olmadığı görülmektedir. Örneğin, Kuveyt hükümeti sadece 1990–91 Körfez Krizi sırasında lobi firmalarına 10 milyon doların üzerinde para ödemiştir.⁴³

Birçok Kongre üyesi, seçmenleri arasında önemli sayıda Yunan veya Ermeni olmamasına rağmen bir takım duygusal nedenlerden dolayı sürekli bu etnik gruplar lehine tavır takınabilmektedir. Örneğin 2. Dünya Savaşı'nda yaralanan Bob Dole'un bir Ermeni doktor tarafından kolundan ameliyat edilmesi, Dole'u Ermenilerin Kongredeki en önemli destekçisi haline getirmiştir.⁴⁴ Hatta kendisi Yahudi lobisine karşı açıktan bir cephe almamış ve onlar aleyhine hiçbir tasarımı desteklememiş olmasına rağmen 1990'da Kudüs'ün İsrail'in başkent olmasını öngören ancak bağlayıcı niteliği olmayan Kudüs Kararının görüşülmesi sırasında sert bir şekilde karşı çıkarak Yahudi lobisine şiddetli eleştirilerde bulunmaya başlamıştır. Dole'un, İsrail'e çok fazla dış yardım verildiğini ve Yahudilerin kendi çıkarlarını düşünerek bencil davrandığını söylemesi, İsrail'de ve Amerika'daki Yahudi lobisinde şaşkınlığa yol açmıştır. Bunun nedenini araştıranların üzerinde durdukları nokta, bir yıl önce Ermenilere soykırım yapıldığı iddiasını taşıyan Türkiye aleyhine sunulan karar tasarısında Yahudilerin kendisine destek vermemiş olmasına Dole'un çok kızmış olabileceğiydi.

b) Yunan Lobisi

Yunan lobisi Amerika'daki en etkili yabancı lobiler arasında sayılmaktadır. Amerika'daki Yunan lobilerinin en eskisi, 1922'de esas olarak Anadolu'dan gelen göçmenlerce kurulan AHEPA'dır. 1950'li yıllarda Kıbrıs için Adalet Komisyonu çerçevesinde konu ile ilgilenen örgüt 1974 olayları sonrasında gerek yönetim gerekse Kongre üzerinde yoğun bir etkileme faaliyetinde bulunmuştur. Amerika'daki Yunanlılar adına lobi yapan örgütlerin başında Amerikan Helen Enstitüsü Halkla İlişkiler Komitesi (*The American Hellenic Institute Public Affairs Committee*, AHIPAC) ve Amerikan Helen

⁴³ Arı, *Amerika'da ...*, s. 233.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 237.

Enstitüsü (*American Hellenie Institute, AHI*) gelmektedir.⁴⁵ AHIPAC, 1974'deki silah ambargosundan bu yana Türkiye'ye karşı yürüttüğü lobi faaliyetlerinde oldukça başarılı olmuştur. Yaklaşık 2 milyon dolayındaki Yunanlı siyasal hayatta aktif durumdadır. Örneğin, 1988'de Demokrat Parti'den başkan adayı olan Michail Dukakis'in seçim kampanyalarında doğrudan görev almalarının yanında kampanyaya yapılan katkıların da yüzde 15'i Yunanlılar tarafından yapılmıştı.⁴⁶ Yunanlıların bir diğer özelliği Amerikalılarla çabuk kaynaşmalarıdır. İyi örgütlenmiş bir lobi görüntüsü veren Yunan lobisi, hem mali açıdan hem de sayı itibarıyla Türklere karşı çok avantajlı durumdadır.

Yunan lobisi Üsküp hükümetinin Makedonya ismini almaması için yoğun bir çaba sarf etmişse de bu konuda pek fazla başarılı olduğu söylenemez. Bunun dışında Kuzey Epir'de insan haklarının korunması, Yunanistan'ın Ege ve Batı Trakya'daki haklarının korunması, Kıbrıs'ın "egemenliğine ve bağımsızlığına" kavuşması, Kıbrıs'tan tüm askerini çekmediği sürece Türkiye'ye yapılan yardımların koşula bağlanması, 7/10 oranının 1/1 haline getirilmesi, Türkiye'nin İstanbul'daki Patrik'in ve Rumların haklarına saygı göstermesinin ve İstanbul'daki Rum Patriği Bartolomeo'yu ekümen olarak tanınmasının sağlanması ve İstanbul'daki Rumların haklarının saygı gösterilerek Rum okullarının açılması için Türkiye'ye baskı yapılması konusunda da yoğun bir faaliyet içindedir. Ege ve Batı Trakya sorunlarında da 1976 yılından bu yana Amerika üzerinde etkili olmaya çalışan Yunan lobisi, Batı Trakya'da ve Ege'de iddia ettiği "egemenlik haklarının" Türkiye tarafından tanınmasını sağlamak için Amerikan hükümetinin Türkiye'ye baskı yapmasını istemektedir.⁴⁷ Ayrıca ilgili konularda Kongre üyelerine sürekli bilgi iletme, ABD ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin güçlenmesini sağlamak ve Amerika'daki Yunanlılar arasında ticari bağları güçlendirmek Yunan lobisinin amaçları arasında yer alan konulardır.

İlk defa 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye'ye karşı Kongre'den ambargo kararı çıkartmakla adını duyuran AHI ve AHIPAC, daha o zamanlardan başlayarak Amerika'daki etkili lobiler arasında sayılmıştır.⁴⁸ Bunun yanında AHI, 1974'te Güney Kıbrıs'a 25 milyon dolar yardım yapılmasını öngören yasa tasarısının Kongre'de

⁴⁵ Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar* İstanbul: Der Yayınları, 2000, ss. 211–215.

⁴⁶ Arı, *Amerika'da ...*, s. 260.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 266.

⁴⁸ Kongre Türkiye'nin bu müdahalesinden sonra Başkandan yönetimin Kıbrıs konusunda yaptıkları hakkında her iki ayda bir rapor talep etmektedir. Bkz. Morton Abramowitz, "Amerika'nın Türkiye Politikasının Belirlenmesinde Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler," iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev.: Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001, s. 236.

kabul edilmesini ve o günden bu güne Güney Kıbrıs'a 300 milyon dolar yardım yapılmasını sağlamıştır.

Kıbrıs konusunun ortaya çıktığı tarihlerde henüz çok kalabalık bir grup olmamasına karşılık iyi organize olmayı başaran Yunan lobisi, Türkiye'ye karşı başlattığı kampanya sonucunda Kissinger gibi birinin dışişleri bakanı olduğu bir sırada yönetime rağmen Kongre'de çoğunluğun desteğiyle ambargo kararının çıkmasında etkili olmuştur. Daha o yıllarda birçok eyalet valisinin, eyalet veya federal düzeyde parlamento üyesinin Yunan kökenli olması Yunan lobisi açısından önemli bir avantajdı. Aynı tarihlerde yok denecek derecede az sayıda olan Türkün Amerikan politikası üzerinde etkili olması söz konusu değildi. Ancak ambargo olayını tamamen Yunan lobisinin bir başarısı olarak göstermek de doğru değildir. Başka etkenlerin de bunda önemli rol oynadığını vurgulamak gerekir. Özellikle bu sırada Vietnam olayı ve Watergate skandalıyla yürütmenin çok yıpranmış olması (Kriz devam ederken 8 Ağustos 1974'de Nixon istifa etmiş yerine Ford geçmiştir), Kongre üzerinde etkisini kullanamamasına yol açmıştır. Ayrıca 1972'de yasaklanmış olan haşhaş ekimini Ecevit-Erbakan koalisyonunun serbest bırakması nedeniyle 1974 baharından itibaren Türk-Amerikan ilişkileri soğumaya başlamış, Türkiye'deki Amerikan elçisi danışma amacıyla geri çağırılmış, 1974 Temmuz'unda 238 Temsilciler Meclisi üyesinin imzasıyla Türkiye'ye yapılan askeri yardımların kesilmesini isteyen bir karar tasarısı Meclise sevk edilmiş ve 6 Ağustos'ta oylanarak kabul edilmişti. Krizin böyle bir ortamda patlak vermesi Yunan lobisinin işini kolaylaştırmıştı.⁴⁹

Sonuçta İkinci Barış harekâtının hemen arkasından harekete geçen Yunan lobisinin girişimiyle Kongre'de kabul edilen ve 5 Şubat 1975'ten geçerli olmak üzere ekonomik ve askeri yardımların kesilmesini öngören yasa, başkan tarafından Aralık 1974'te imzalanmıştır. Ambargonun devam etmesinde ise 1974 yazında kurulan AHI ve 1975 başında lobi faaliyetini yürütmek amacıyla kurulan AHIPAC'ın, eski bir Yunan örgütü olan Amerikan Helen Eğitim Derneği AHEPA ile birlikte yürüttükleri doğrudan ve dolaylı lobi faaliyetleri etkili olmuştur. Ambargo Senato'da 27 Temmuz 1978'de ve Temsilciler Meclisi'nde 2 Ağustos 1978 tarihinde kaldırılmıştır.

Gelinen noktada Yunan lobisinin ambargonun konulmasında başarılı olduğu varsayılsa bile, Kıbrıs ve Ege sorunları konusunda herhangi bir somut taviz elde etmesi

⁴⁹ Ibid., s. 267.

mümkün olmadığı için, ambargonun amaçları dikkate alındığında Yunan lobisinin ciddi bir başarısından söz etmek mümkün değildir. Ayrıca bu durum, Türk-Amerikan ilişkilerinin tekrar düzelmesini beraberinde getirirken Yunanistan'ın ABD ile ilişkilerinin soğumasına yol açmıştır.

AHIPAC, Türkiye ve Yunanistan'a yardım konusunda 7/10 oranının uygulanmasını sağlamış ve hatta bu oranın 1/1 şeklinde uygulanması için de yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede Kongre ve yürütme nezdinde yaptığı girişimlerle Doğu Akdeniz'in güvenliği için Türkiye'den ziyade Yunanistan'ın daha önemli olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Örgüt, ayrıca hem insan hakları konusunda hem de 1974 Kıbrıs Harekâtı esnasında kaybolduğu iddia edilen beş Amerikalının ve 1614 Rum'un bulunması konusunda Türkiye'ye baskı yapılması için çalışmış, bununla ilgili yasa ve karar tekliflerinin verilmesini sağlamıştır.⁵⁰

Yunan lobisi 1995'te de Türkiye aleyhine yoğun bir lobi faaliyeti gerçekleştirmiştir. O tarihte Türkiye'ye 320 milyon dolar askeri yardım ve 46 milyon dolar ekonomik yardım yapılmasını öngören dış yardım yasasında, Türkiye'nin insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiği, Ermenistan'a ambargo uyguladığı ve Kıbrıs'ı işgal etmeyi sürdürdüğü gerekçesiyle 25 milyon dolarlık kesinti yapılmasını öngören değişiklik teklifi, Yunan lobisine yakınlığıyla tanınan Kongre üyelerince Temsilciler Meclisi'ne sunulmuş ve yönetimin çabalarına rağmen 29 Haziran 1995'te 155'e karşılık 247 oyla kabul edilmiştir. Aslında Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi, Clinton tarafından sunulan askeri yardım taslağında zaten 130 milyon dolarlık kesintiye gitmişti. Komite, ayrıca yönetimin isteği olan 100 milyon dolarlık ekonomik yardımda da kesintiye giderek bunu 46 milyon dolara indirmişti. Bu ikinci kesintiyle ekonomik yardım 21 milyon dolara indirilmiş oluyordu. Bir önceki yılda da yönetimin isteği olan 360 milyon dolarlık askeri yardımın % 10'luk kısmı Türkiye'nin insan hakları konusundaki uygulamalarının düzeltilmesi şartına bağlanmış, ancak Türk hükümeti bu şarta bağlı olan kısmı almayacağını açıklamıştı.⁵¹

Bu girişimlerden sonra 20 Mart 1995 tarihinde Kongre'ye Türkiye ile ilgili yeni bir yasa tasarısı sunuldu.⁵² Tasarı, Türkiye bazı koşulları yerine getirmediği sürece kendisine

⁵⁰ Ibid., s. 268.

⁵¹ ABD'nin Türkiye'ye yardımı Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yaptığı yardımın yarısından bile az olduğu dikkati çekmektedir. 1994 yılı içinde bile bu ülkelere 700 milyon dolar dolayında yardım yapmıştır. Bkz. *The Turkish Times*, 15 Temmuz, 1995, s. 5.

⁵² Arı, *Amerika'da ...*, s. 268.

yapılacak askeri ve ekonomik yardımın her gün 500 bin dolarının başkan tarafından askıya alınmasını talep ediyordu. Bu koşullar, insan hakları alanında uluslararası denetime izin vermek, Kürtlerin medeni ve kültürel haklarını tanımak ve onlara karşı yürütülen askeri operasyonlara son vermek, Kıbrıs'tan asker çekmek, Ermenistan'a ablukayı kaldırmak ve kiliseler üzerine uygulanan kısıtlamalara son vermek şeklinde sıralanmıştı. 28 Mart 1995 tarihinde de Patrikhane konusunda bir yasa tasarısı Kongre'ye sunuldu. İlgili yasa tasarısında Patriğin ekümenlik haklarına saygı göstermesi ve İstanbul'da Rum okulları açılmasına izin vermesi için Başkan'ın Türkiye nezdinde girişimlerde bulunması isteniyordu. Bunların dışında insan hakları, Kıbrıs ve Ermenistan'a ambargo konularında olumlu bir adım atmadığı takdirde Türkiye'ye taktik füze satılmamasına yönelik bir karar tasarısı 21 Aralık 1995 tarihinde Temsilciler Meclisine getirildi. Bundan bir gün sonra da Kürtlere baskıyı, Kıbrıs'ta işgali ve Ermenistan'a ambargoyu kaldırmadığı sürece Türkiye'ye taktik füze sistemi satılmamasını isteyen bir başka karar tasarısı Temsilciler Meclisine sunuldu.⁵³

Yunan lobisi 1996 yılında da boş durmamış ve 25 Ocak 1996'da PKK'ya destek niteliğinde bir karar tasarısının Temsilciler Meclisine verilmesini sağlarken, 17 Nisan 1996'da da Türkiye ile Yunanistan'ın aralarındaki Kardak sorununu Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'a götürmeleri konusunda Amerikan yönetiminin Türkiye nezdinde girişimde bulunmasını öngören bir karar tasarısını Senato'ya sunulmasında etkili olmuştur. Ancak bu tasarılarından hiç biri Kongre dönemi içinde genel kurula gelmemiştir.

Yunan lobisi Türkiye'ye karşı faaliyetler gerçekleştirirken Ermeni lobisiyle de işbirliği içinde olmuştur. 5 Aralık 1994 tarihinde AHI ile Amerika Ermeni Ulusal Komitesi tarafından birlikte kaleme alınan ve 50 eyaletteki 218 üniversite rektörüne gönderilen mektupta, AHI, AHEPA, HANC, ANCA ve Kuzey Amerika Kürt Ulusal Kongresi, rektörler ve diğer üniversite yöneticilerine çağrıda bulunarak, kendilerinden Ermenistan'a uyguladığı ambargoya son vermediği ve Türkiye ile Kıbrıs'taki "insan hakları ihlallerini sürdürdüğü" için Türkiye'yi kınamalarını ve Türkiye ile ticaret yapan şirketlerle ticari bağlantıya girmemelerini istemiştir.

Yunan lobisinin en etkili odaklarından biri de Yunan Ortodoks Kilisesi'dir. 1974 sonrası Türkiye'ye ambargo uygulanması çabalarında Kilise "en büyük harekete geçirici

⁵³ Ibid., s. 269.

güç” olmuştur denilebilir. O dönemin Başpiskopusu Yakovas, Kilisenin önderlik ettiği elli civarındaki komite aracılığı ile Kıbrıs’ta mülteci durumuna düşenlere yardım olarak 1.3 milyon dolar yardım toplanmasını sağlamıştı. Yunan lobisi, kriz sonrasında Kongre’de Türkiye’ye karşı harekete geçerken, büyük ölçüde Yahudi lobisi’nin etkisiyle, ABD’nin SSCB ile ticari ilişkilerini geliştirmeyi, Sovyetlerin, ülkedeki Yahudilerin İsrail’e göçüne izin vermesine bağlaması örneğinden etkilenmekteydi. Yunan lobisinin bu girişim sırasında temel stratejisi, Türkiye’ye ambargo uygulanmasının gereğini ülkedeki “Kanun Hâkimiyeti” kuralının geçerliliği ile ilişkilendirmektir.⁵⁴

c) İsrail (Yahudi) Lobisi

Yahudi lobisi,⁵⁵ ABD’de en iyi organize olmuş, finansal bakımdan oldukça iyi durumda olan ve karar alma sürecini ve kamuoyunu etkileme bakımından son derece başarılı bulunan yabancı lobilerin başında gelmektedir. Yahudi lobisi, ABD’deki lobiler arasında olağanüstü bir organizasyona sahip olması, medyayı kullanmadaki gücü ve arkasındaki büyük mali destek ile klasik lobi kavramının dışında bir yere sahip oldu.⁵⁶ Bir lobinin başarılı olması için gerekli koşullardan birisinin büyük bir oy potansiyeline sahip olması gerekmektedir. Bu çerçevede ABD nüfusunun yaklaşık yüzde 2.7’sini oluşturan Yahudilerin 6 milyonun üzerinde oldukları tahmin edilmektedir.⁵⁷ ABD’de faaliyet gösteren başlıca Yahudi örgütleri, Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (*The American-İsrail Public Affairs Committee, AIPAC*) ile Amerikan Yahudi Komitesidir (*American Jewish Committee, AJC*).

Yahudi lobisinin temel amacı, ABD’nin İsrail’in güvenliğini sağlamaya dönük politikasını devam ettirmesi ve İsrail’e bu çerçevede daha fazla ekonomik ve askeri yardım yapmasıdır.⁵⁸ Yahudi lobisinin çalışmaları sayesinde İsrail her yıl ABD’den yılda 3 milyar dolar yardım almakta, bunun yanında Amerika’daki Yahudiler de aralarında topladıkları

⁵⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, ss. 211–215.

⁵⁵ İsrail lobisi ile Yahudi lobisi aslında birbirinden farklıdır ve genellikle birbirinin yerine kullanılmaktadır. İsrail lobisi İsrail vatandaşı ya da Yahudi olmayanların oluşturduğu bir lobidir. Yahudi lobisi ise Yahudi kökenli vatandaşlar ile İsrail vatandaşlarının oluşturduğu lobidir. Çalışmada genel olarak kabul edilen ve anlam bütünlüğü sağlanması için Yahudi lobisi kavramı kullanılmıştır.

⁵⁶ Kamer Kasım, ‘ ABD-İsrail İlişkileri,’ Ankara: *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, Yaz 2000, Sayı 2, s. 124.

⁵⁷ Arı, *Amerika’da ...*, s. 239.

⁵⁸ *Ibid.*, ss. 239–240.

yıllık 500 milyon doları İsrail'e karşılıksız olarak göndermektedirler. Dolayısıyla diğer hükümetler ABD'deki lobi faaliyetleri için milyonlarca dolar harcar ve bu konuda özellikle ABD'li lobi şirketlerinden yararlanmaya çalışırken, İsrail hükümeti böyle bir harcama yapma durumunda kalmamaktadır. Çünkü İsrail diğer hükümetler gibi bir lobi şirketi kurma ihtiyacı içerisinde değildir.

Yahudi lobisinin yasama ve yürütme üzerinde etkisi olduğu gözlenmektedir. 1985 yılında kabul edilen bir yasa ile İsrail'e ekonomik destek fonu çerçevesinde yapılan yardımın (yaklaşık 1.2 milyar dolar), İsrail'in ABD'ye olan yıllık borç geri ödemelerine eşit miktarda olması kararlaştırılmıştır. Bu ayrıcalık 1.8 milyar dolar dolayındaki askeri yardımlar için de geçerli olmuştur. Bir başka örnekte ise, 1995 Eylül'ünde Senato, İsrail'e 3 milyar dolar askeri ve ekonomik yardım yapılmasını öngören yasayı onaylarken, Filistin'e yapılacak yardımı, 1993 Eylül'ündeki anlaşmalara bağlı kalması, terörizmi engellemesi, bu konuda gerekli tedbirleri alması gibi bir yığın koşula bağlayan bir yasa kabul ederek ertelemiştir.⁵⁹

Diğer taraftan Yahudi lobisinin zaman zaman Kongre ve Beyaz Saray üzerinde istediği etkiyi kuramadığı durumlar da görülmektedir. İsrail'in 1978'de Suudi Arabistan'a F-15 satılmasını önleyememesi, 1981 ve 1986'da da yine Suudi Arabistan'a silah satılması karşısında verdiği mücadeleyi kaybetmesi, 1991'de Başkan Bush'un Yahudi yerleşimcilere harcanmak için İsrail'in istediği 10 milyar dolarlık yardım fonu garantörlüğünü Likud hükümetinin Yahudi yerleştirmeye devam ettiği için serbest bırakmaması ve bunu ancak İşçi Partisi'nin iktidara gelerek yeni Yahudi yerleştirme politikasını durdurması üzerine vermesi gibi örneklere de rastlanmıştır.⁶⁰

d) Ermeni Lobisi

Ermeni lobisini oluşturan örgütlerin başında Amerikan Ermeni Asamblesi (*Armenian Assambly of America, AAA*) ve Amerikan Ermeni Ulusal Kongresi (*Armenian National Commitee of America, ANCA*) gelmektedir. Bunların dışında *Armenian American Action Committee (ARAMAC)*, *Armenian Information Services*, *Armenian Network of America*, *Armenian Missionary Assocation*, önemli Ermeni derneklerinden

⁵⁹ Ibid., s. 248.

⁶⁰ Ibid., s. 241.

birkaç tanesidir.⁶¹ Çok iyi organize olmuş ve çok çalışan bir lobi görünümünde olan Ermeni lobisinin en önemli avantajı, Kongre’de çok etki isimler tarafından açıkça desteklenmesidir. Bunlardan biri Robert (Bob) Dole’du. Robert Dole Kongre üyesi olduğu yıllar boyunca Ermenilerin bir anlamda Kongre’deki gözü kulağı olmuştur.

Ermeni diasporasının faaliyetleri, Türkiye’nin başta Ermenistan ve ABD ile olmak üzere dış dünya ile ilişkilerinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Diasporanın soykırım iddialarını kendi varlık ideolojisi gibi algılama eğilimi devam ettiği sürece Ermeni diasporası Türk-Ermeni ilişkilerinde olumsuz bir faktör olmaya devam edecektir.⁶² Ermeni diasporasının en etkili olduğu ülkelerden biri ABD’dir.⁶³ 1970’lerin başından itibaren Amerikan politikasında varlığını hissettiren Ermeni lobisi, 1984 yılında Amerika’daki tüm Ermeni örgütlerinin Amerikan Ermeni Asamblesi adıyla bir çatı altında toplanmasıyla daha da etkili olmaya başlamıştır.

Tek başına düşünüldüğünde çok başarılı olması beklenmemekle beraber, 800,000 dolayındaki nüfuslarına rağmen Amerika’daki Ermenilerin Batı din ve kültürüne ait bir toplum olmaları, geri kalan Amerikan toplumuyla çabuk ilişki kurabilmeleri ve kaynaşabilmeleri, ayrıca Yunan lobisi tarafından desteklenmeleri, Ermeni lobisine başarılı bir lobi görüntüsü vermektedir. Bunun yanında, Ermeni lobisi, çok iyi organize olmuş bir lobi olarak, Kongre ile ilişkileri başarılı bir şekilde yürütmektedir. Bir lobinin başarılı olmasında önemli olan iyi organize olma ve Amerikan toplumunca desteklenme gibi özelliklere sahip olan Ermeni lobisi, finansal durum ve sayı bakımından eksikliklerini bu özellikleriyle telafi etmektedir. Rum lobisinin kendileriyle birlikte hareket etmesi ve kendilerinin Türkiye aleyhindeki bütün kararlarını desteklemesi, Ermeni lobisinin Kongredeki gücünü arttırmaktadır.⁶⁴ Özellikle belli seçim bölgelerinde yoğunlaşmış olmaları ve seçim kampanyalarında bizzat görev alarak çalışmaları onları etkili bir topluluk haline getirmektedir.⁶⁵

⁶¹ Şenol Kantarcı, “ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri,” *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 1, No: 3, Sonbahar 2001, ss. 99–112.

⁶² İdris Bal, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri,” iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 404.

⁶³ Ermenistan dışında Ermeni nüfusunun en kalabalık olduğu ülke ABD’dir. ABD’deki Ermeni nüfusu 800.000-1.500.000 milyon arasında tahmin edilmektedir. Detaylar için bkz. Sedat Laçiner, “Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991–2002,” *Ermeni Araştırmaları*, Cilt:2, No: 5, Bahar 2002, ss. 176–178; Kantarcı, “ABD ve Kanada’da,” s. 75.

⁶⁴ Kantarcı, “ABD ve Kanada’da,” s. 111.

⁶⁵ Arı, *Amerika’da...*, ss. 274.

Ermeni lobisinin, ABD’de genel olarak belli başlı üç amaç peşinde koştuğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, Osmanlı’nın Ermenilere soykırım uyguladığı iddialarının Amerikan Kongresi tarafından onaylanmasını sağlamaktır. İkinci hedefleri ABD’nin Ermenistan için insani yardım programları, teknik yardım ve kalkınma yardımı kabul etmesini temin etmektir. Üçüncü bir hedefleri de ABD’nin Azerbaycan’a ve Türkiye’ye müeyyideler uygulamasıdır.⁶⁶ Ermeni lobisi, bunlar dışında Amerikan hükümetinin Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’ı desteklemesini sağlamaya çalışmaktadır. Yunan lobisinin yaptığı gibi Ermeni lobisi de Kongre üyelerinin Ermenistan’ı ziyaret etmelerini sağlamaktadır.

1994–1995 yılı içindeki yasamaya dönük faaliyetleri içinde Kongre’de Ermeni lobisinin çabasıyla Ermenistan’a 75 milyon dolarlık yardım yapılmasını öngören bir yasanın çıkartılması sağlanmıştır. Ermeni lobisi hemen hemen her yıl sözde Ermeni soykırımında ölenlerin anısına Kongreye bir karar tasarısı sunmaktadır. Bunlara rağmen Ermeni lobisinin Amerikan dış politikası üzerindeki etkisi (Türkiye’ye yönelik Amerikan politikası açısından) sınırlı kalmaktadır.⁶⁷

Ermeni Ulusal Enstitüsü (*Armanian National Institute-ANI*) ve ANCA gibi kuruluşların çabalarıyla Ermeniler, Ermeni sorununu 1990’larda birkaç biçimde gündeme getirmişlerdir. Birinci olarak Ermeniler, Ermeni soykırım iddialarıyla ilgili karar tasarılarının Temsilciler Meclisi’nden geçirmeye çalışmışlardır. İkinci olarak, Washington’da Yahudi soykırımına ilişkin bir müze bulunmasından esinlenen Ermeni lobisi, 1990’ların ikinci yarısından sonra burada bir “Ermeni Soykırım Müzesi ve Anıtı” açmak için girişimde bulunmuştur. Hatta bu amaçla Holocaust müzesi yakınlarında Ermenistan’dan giden bir heyetin de hazır bulunduğu bir törenle söz konusu müze ve anıtın temeli atılmıştır. Üçüncü olarak Ermeniler, eyalet meclis ve senatolarından soykırım karar tasarılarının geçmesini sağlamışlardır. Sadece 1999’da 9 eyaletin bu yönde karar almasıyla Ermeni iddialarını kabul eden eyalet sayısı 24’e ulaşmıştır. Bunlar arasında California, New York, New Jersey, Georgia gibi büyük ve önemli eyaletler de vardır. Bu çabalar sonucu bazı eyaletlerde soykırım konusunun ders kitaplarında yer alması da sağlanmıştır. Ermeni lobisi, soykırım iddialarını kabul eden eyalet sayısı arttıkça Kongreden bu yönde karar geçmesinin kolaylaşacağını ve yönetimin de bunu kabul edeceğini ummaktadır. İlginç bir şekilde, Türkiye, diplomatik olarak bir müdahalede bulunma olanağı olmasına

⁶⁶ Kantarcı, “ABD ve Kanada’da,” s. 107.

⁶⁷ Arı, *Amerika’da ...*, ss. 273–277.

rağmen bu gelişmeler karşısında önemli bir girişimde bulunmamış ve sınırlı tepkiler dışında kamuoyunda gündeme gelmemiştir.⁶⁸

Türk tarafının konuyla ilgili olarak aşırı tepki vermesini önlemek için Amerikalılar Kongre tarafından geçirilen kararların bağlayıcı niteliği olmadığını ve hiçbir şekilde Amerikan dış politikasının amaç ve fikirlerinden biri haline gelmediğini vurgulamaktadırlar. Onlara göre Ermeni meselesiyle ilgili alınan kararların doğrudan Amerikan yardım yasalarıyla bir alakası yoktur ve savunma ile güvenlik alanlarındaki Türk-Amerikan işbirliğine hiçbir şekilde zarar vermeleri söz konusu değildir.⁶⁹

B. Türkiye'nin Karar Alma Mekanizması ve Dış Politika Yapım Süreci

Yürütmenin çok başlılığı, Türk dış politikası üzerinde de etkili olan Türk siyasi yaşamının temel özelliklerinden birisidir. Dış politikanın oluşum süreci üzerinde, bakanlar kurulunun yanı sıra askeri yapı ve cumhurbaşkanlığı makamının da etkili olabildiği görülmektedir. Bakanlar Kurulunun tersine, siyasal bakımdan sorumsuz olan bu odaklar, bir yandan Anayasa ve yasaların verdiği yetkilere, öte yandan oluşturdukları fiili konumlarına dayanarak kendi özel dış politikalarını oluşturmakta ya da bazı örnek olaylarda gözlemlendiği gibi görev alanlarını ilgilendiren konularda yetkilerini aşan girişimlerde bulunarak hükümetin dış politikasını yönlendirebilmektedirler.

1. Cumhurbaşkanı

1961 Anayasasıyla oluşturulan Türk siyasi sisteminde Cumhurbaşkanı daha çok sembolik görevler ve sorumluluklar verilip asıl politika yapım ve uygulaması başbakana ve bakanlar kuruluna bırakılmıştı. Hemen hemen tüm siyasi kararlar resmi olarak en yüksek güç olan cumhurbaşkanınca onaylanmaktaydı, fakat gerçek anlamda kararları alma ve uygulama sorumluluğu hükümetin elinde bulunmaktaydı.⁷⁰

⁶⁸ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," iç. Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 298.

⁶⁹ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 267.

⁷⁰ Ibid., s. 56.

1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının dış politikayla ilgili yetkileri daha çok biçimsel nitelikte olup bunlar anlaşmaların onaylanması ve savaş ilanı ile ilgilidir. Anayasanın 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı uluslararası anlaşmaları onaylamak ve yayımlamak yetkisine sahiptir. Fakat cumhurbaşkanının bu yetkiyi kullanabilmesi için TBMM'nin bir "uygun bulma yasası" çıkarması gerekir.⁷¹ Ancak Türkiye'de siyasal yetkilerinin yanı sıra Cumhurbaşkanı, dış politikanın oluşum süreci üzerinde etkili olabilecek yetki ve görevlere de sahiptir. Anayasanın 104. maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı, Milli Güvenlik Kurulu'nun Başkanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Başkomutanı sıfatlarıyla iç ve dış ulusal güvenlik politikalarını yönlendirme gücünü elinde bulundurmakta, uluslararası anlaşmaları oluşturma ve onaylama, elçileri seçme ve kabul etme yetkileri dolayısıyla diplomatik ilişkiler üzerinde etki oluşturabilmektedir.

2. Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı

Dış politika kararlarının oluşturulmasında ve uygulanmasında hükümet önemli bir rol oynamaktadır. 1982 Anayasası uluslararası anlaşmaların kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesini TBMM'ye vermesine rağmen Türkiye'de hükümet bu konuda geniş bir yasal yetkiye sahiptir. Türkiye'de dış politika kararlarının oluşturulması ve yürütülmesi bakanlar kurulunun sorumluluğundadır. Bakanlar Kurulunun üyelerinin görev ve siyasi sorumluluklarını düzenleyen Anayasanın 112. maddesi uyarınca hükümet, genel siyasetin, dolayısıyla dış politikanın, yürütülmesinden birlikte sorumludur. Doğal olarak, dış politika kararlarının oluşturulması sürecinde, geniş görev ve yetkilerle donatılan Dışişleri Bakanlığı en etkili organdır. Dışişleri Bakanlığı'nın görev ve yetkilerini düzenleyen 4009 sayılı yasa uyarınca bakanlık, "hükümetçe tayin ve tespit edilecek esaslara göre dış politikayı uygulamak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı devletler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini yürütmek," Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının tespiti için hazırlıklar yapmak ve tekliflerde bulunmak, tespit edilecek politikayı yürütmek ve koordine etmek" gibi görev ve yetkilerle donatılmıştır. Bunların yanı sıra bakanlık, "diğer bakanlık ve kuruluşların dış politikayı etkileyen faaliyet ve temaslarının devletin dış politikasına uygunluğunu sağlamak, bu kuruluşların... kendi görev alanlarına giren temaslarının

⁷¹ İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasının Uygulanması," iç. Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikasının Uygulanması*, C. I: 1919-1980, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 91.

koordinasyonunu” gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir.⁷² Dışişleri bakanlarının MGK’nın sürekli üyesi olması da bakanlığın etkisini arttıran bir başka olgudur.⁷³

3. Savunma, Ordu ve MGK

Milli savunma bakanlığı ve milli savunma bakanı Türkiye’nin ulusal güvenliğiyle ilgili dış politika kararlarının oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Hükümetin milli savunma programını oluşturma görevi milli savunma bakanına verilmiştir. Bununla beraber milli savunma bakanı Amerika’daki meslektaşının aksine ordunun patronu değildir, silahlı kuvvetlerin komuta ve kontrolünde herhangi bir etkisi yoktur. Türk ordusu her zaman Türk siyasi sisteminin yönünü belirlemede potansiyel olarak büyük bir güce sahip olagelmıştır. 1960–1964 dönemi, 1971 muhtırasını takip eden yıllar ve 1980 ihtilalinden sonraki dönem ve 1990’ların ikinci yarısı Türk ordusunun Türkiye’nin yönetilmesinde büyük rol oynadığı dönemler arasında bulunmaktadır.⁷⁴

Birçok uzman ve araştırmacıya göre ordunun dış politikadaki rolü Özal döneminden sonra artmıştır.⁷⁵ Ordunun dış politikadaki rolünün büyük ölçüde artmasının iç ve dış gelişmelerden kaynaklanan nedenleri vardı. İçteki gelişmelerden kaynaklanan nedenlerden birincisi, genel bir faktör olarak ordunun, devleti kuran temel unsur olarak Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısında başka ülkelerde görülmeyen bir ağırlığa sahip olmasıdır. Ayrıca Türkiye’nin siyasal ve toplumsal kültürü, ordunun siyasal sürece darbe dönemleri dışında da ciddi etki yapmasına olanak tanıyacak niteliktedir. İkincisi, siyasal sistemdeki istikrarsızlık, siyasal partilere ve siyasal sürece duyulan güvensizlik, buna eşlik eden yolsuzluklar, Susurluk skandalı benzeri olaylarda yer almadığı görünümü veren Silahlı Kuvvetlerin toplum gözündeki saygınlığını arttırdı. Üçüncüsü, 1980’lerde başlayan ve 1990’larda hız kazanan güneydoğudaki “düşük yoğunluklu çatışma” (*low intensity conflict*) ordunun etkinliğini artıran bir diğer etken olarak ortaya çıktı. 1998’de PKK’nın ikinci adamı Şemdin Sakık’ın Kuzey Irak’ta hükümete haber verilmeden düzenlendiği

⁷² Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 6 Temmuz 1992, No: 21982.

⁷³ Gencer Özcan, “Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı,” iç. Bary Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, ss. 21–22.

⁷⁴ Gencer, “Türk Dış Politikasının ...,” ss. 28–56. Uslu, *Türk Amerikan İlişkileri*, s. 58. Paul P. Henze, “Türkiye: 21. Yüzyıla Doğru,” iç. Ian O. Lesser- Graham E. Fuller (der.), *Balkanlar’dan Batı Çin’e Türkiye’nin Yeni Jeopolitik Konumu* (çev.: Meral Gönenç), İstanbul: ALFA Yayınları, 2000, ss. 10–15.

⁷⁵ İlhan Uzgel, “Türk Dış Politikasının Uygulanması,” iç. Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikasının Uygulanması, Cilt I: 1919–1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 85.

belirtilen bir operasyonla yakalanması ve daha sonra Abdullah Öcalan'ın, ordunun Suriye'yi tehdit etmesi sonucu bu ülkeden ayrılması sağlanarak Türkiye'ye getirilmesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) prestijini arttıran gelişmeler oldu. Dördüncüsü, gerek uluslararası ortamda gerekse ulusal ortamda siyasal İslam'ın yükselişi karşısında ordunun karşı koyması ordunun diğer aktörler arasında sivrilmesi sonucunu doğurdu. Bu yüzden, 28 Şubat Süreci sonucunda RP-DYP (Refahyol) koalisyonunun iktidardan düşmesi sorgulanmadan kabul edildi. Son olarak, Türkiye'nin 1980'lerin sonunda başlatıp 1990'larda hız verdiği silahlanma projeleri ve bu konuda açılan ihalelerin siyasal içerik taşıması da ordunun dış politikadaki rolünü teknik danışmanlığın ötesine taşıyan bir etken oldu.⁷⁶

Ordunun bu dönemde etkisini arttıran dış gelişmeler ise iki ayrı boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi bölgelerde çatışma ve istikrarsızlıkların ortaya çıkmasının, Türkiye'nin güvenlik endişelerini arttırmasıdır. Bu durum, güçlü bir orduya sahip olmayı gerektirirken, ordunun doğrudan güvenlikle ilgili konulardaki etkinliğini arttıran bir etken olmuştur. Türkiye, bu bölgede “bölgesel bir güç”⁷⁷ olmaya çalışıyordu ve bu rolü yerine getirmek için dayandığı en önemli unsurlardan biri askeri güçtü. Zaten bu dönemde politikacılar ve komutanlar Türkiye'nin, bölgesinde “strateji üreten” bir ülke olduğunu söylemekteydiler. İkinci faktör olarak kimi bölgesel gelişmeler, ordunun dış politikadaki yerinin ve öneminin artmasına katkıda bulunmuştur. Bunlardan 32 ülkeden asker ve subaya eğitim veren Barış İçin Ortaklık (BİO)⁷⁸ Eğitim Merkezinin kurulması ile Somali, Bosna, Kosova, Filistin gibi ülkelerdeki BM barış gücü misyonlarına ve NATO operasyonlarına asker gönderilmesi, ordunun bu tür sorunlara daha fazla ilgi göstermesini ve bunlarla ilgili karar sürecine dahil olmasını gerektirdi.⁷⁹ Bütün bu gelişmelerin doğrudan etkisi dış politikanın oluşum sürecinde de hissedildi.

⁷⁶ Ibid., s. 86.

⁷⁷ Şule Kut, “Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları”, iç. Şule Kut ve Gencer Özcan (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Bükre Yayınları, s. 51.; Şule Kut, “1990'larda Türk Dış Politikasının Anahatları,” iç. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 12.

⁷⁸ Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun Rusya'yı Batı savunma sistemi içine çekmek ve bütünleştirmek için uygulanan projedir. Bu proje kapsamında Rusya ve Ukrayna ile ayrı ayrı iki anlaşma imzalanmıştır.

⁷⁹ Uzgel, “Türk Dış Politikasının Uygulanması,” s. 86.

Dış politikayla ilgili bir başka organ olan Milli Güvenlik Kurulunun (MGK'nın) yapısı ve anayasal yetkileri konusunda Anayasanın 118. etkin maddesi şu hükmü içermektedir:

“Milli Güvenlik Kurulu Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genel Kurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur. Gündemin özeliğine göre kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir. Milli Güvenlik Kurulu; devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar kurulunca öncelikle dikkate alınır.”⁸⁰

Anayasanın 120 ve 122. maddeleri Bakanlar Kurulunun “olağanüstü hal” ya da “sıkıyönetim” ilanından önce MGK'nın görüşünün alması gerektiğini belirtmektedir. Özetle, Anayasanın ilgili maddeleri, MGK'yı bir danışma kurulu olarak düzenlemiştir. Bu kuruma, politikaların teklif edilmesi, şekillendirilmesi ve uygulamanın gözetilmesi görevleri verilmemiştir.

Anayasanın 117. maddesi uyarınca Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK'nın) yurt savunmasına hazırlanmasından Bakanlar Kurulu sorumlu tutulmuştur. Ancak, ilgili bakanlık olarak Milli Savunma Bakanlığı'nın yetki alanını ve Genel Kurmay Başkanlığı ile olan görev ilişkilerini düzenleyen yasalara bakıldığında Genel Kurmay Başkanlığı'na geniş bir yetki alanı tanınmış olduğu görülmektedir.⁸¹ Dışişleri Bakanlığı'na ait olan bazı yetkilerin Genel Kurmay Başkanlığı'na aktarılması da bu açıdan anlamlı bir gelişmedir. 1961'e kadar ekonomik ve askeri alanlarda uluslararası müzakereler yürütme yetkisi olan Dışişleri Bakanlığı, 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında askeri yardım anlaşmaları üzerine görüşme yetkilerini Genel Kurmay Başkanlığı'na bırakmıştır. Sonuç olarak, NATO çerçevesinde yürütülen görüşmelerde gerek Milli Savunma Bakanlığı'nın gerekse Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi, Genel Kurmay Başkanlığı ile karşılaştırıldığında sınırlı kalmaktadır. Yine 1982 Anayasası ve özellikle 1983 tarih ve 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu ile Genel Kurmay

⁸⁰ Özcan, “Türkiye Dış Politikasında...,” s. 850.

⁸¹ Milli Savunma Bakanlığı'nın Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, 7 Ağustos 1970, No. 13572.

Başkanlığı'nın MGK içindeki ağırlığı, dolayısıyla dış politikanın oluşumu süreci üzerindeki etkisi önemli ölçüde arttırılmıştır.⁸²

Ordu ile siyasi liderler arasındaki ilişkiler dış politika konularında her zaman rahat yürümektedir. Örneğin, Birinci Körfez Savaşı'nda daha tedbirli olunmasını isteyen ordu kurumlarına karşı, Özal'ın koalisyon güçleri arasında aktif bir rol almak istemesi Genel Kurmay Başkanı Torumtay'ın istifası ile sonuçlanmıştır.⁸³ Askeri liderler ile siyasi liderler arasındaki gerginlik zaman zaman Türk dış politikasının gündemine de taşınmıştır. Örneğin, 28 Şubat 1997'de hükümet ile ordu arasında meydana gelen krizde ABD açıkça Türkiye'nin iç politikasına müdahale etmiştir. Amerikan hükümet sözcüsü Burns, Türk ordusunu “yasal sınırları aşmak” konusunda uyardı ve “bir NATO üyesi ülkesinin ordusunun sivil hükümetin emri altında olması” gerektiği temel ilkesini anımsattı. Amerikan Dışişleri Bakanı Albright birkaç gün sonra bu uyarıyı tekrarladı.⁸⁴

4. Medya ve Kamuoyu

1990'larda iletişim alanında yaşanan gelişmeler, özellikle de özel televizyon kanallarının sayısındaki büyük artış, kamuoyunun dış gelişmeler konusunda hem anında bilgi alabilmesini hem de yapılan değerlendirme ve izlenen politikaları daha yakından takip edebilmesini kolaylaştırdı. Bu dönemde basın ve kamuoyu, Balkanlar ve Kafkasya'daki çatışma ve sorunlarda Türk ve/veya Müslüman kökenlilerin baskı ve zaman zaman katliama uğramaları konusunda önemli bir baskı grubu olarak ortaya çıktı. 1990'ların başından itibaren Azerbaycan, Bulgaristan, Bosna, Çin (Doğu Türkistan) ve Çeçenistan'daki gelişmeler ve Öcalan'ın İtalya'da kalması gibi durumlar üzerine halk gösterilerde bulunabilmekte ve bazen tepkisini ortaya koyabilmektedir.⁸⁵

Türkiye'de medya, geleneksel olarak dış politika konularında resmi tutumu destekleyerek bu doğrultuda toplumsal rızanın oluşmasını ya da pekişmesini sağlayan bir işlev görmüştür. Bu desteğin arkasındaki en büyük faktör, medyanın devlet teşviklerine ve ihalelerine bağımlı olmasıdır. Devletin ulusal güvenlik ve dış politika yapım çevreleriyle

⁸² Gencer Özcan, “Türk Dış Politikasında Oluşum...,” ss. 24–25.

⁸³ Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkacında Dış Politika*, s. 169.; Stephen F. Larrabee ve Ian O. Lesser, *Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde*, (çev.: Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 49.

⁸⁴ Bassam Tibi, *Boğaz'ın İki Yakası: Avrupa ile İslamcılık Arasında Türkiye*, (çev.: Sevinç Kabakçioğlu), İstanbul: Doğan Kitap, 2000, s. 30.

⁸⁵ Uzgel, “Türk Dış Politikasının...,” s. 88.

uyum içinde sürdürülen bu ilişki gereği, medya ulusal konular söz konusu olduğunda siyasi tartışmaları bir yana bırakarak “bir milli güç unsuru” olarak davranmıştır. Özellikle, Yunanistan, Suriye ve Ermenistan’la ilişkiler ile Kıbrıs, Kürt, Dağlık Karabağ ve Ege sorunları gibi “milli” konularda büyük medya, karşıt görüşleri sürmekten kaçınmış ve sürekli “tek ses” vermiştir. Öte yandan, ulusal güvenlik ve dış politika çevreleri de medyayı “eşgüdüm” içinde davranması gereken bir yapı olarak algılamış ve bunalım dönemlerinde resmi politikanın medya tarafından sorgulanmaksızın desteklenmesini istemişlerdir.⁸⁶

Medyanın 1990’larda zaman zaman siyaseti ve toplumu yönlendirdiği görülmüştür. Medyanın dış politika konusundaki etkisinin çarpıcı bir örneği 1989 yılında yaşanmıştır. Medya, 1989 yılında Bulgaristan’da yaşayan Türk ve Müslüman azınlık için bir kampanya düzenledi. Müslümanların çektiği acıları gösteren gizlice elde edilmiş fotoğraflarla Türk kamuoyunun duygularını körükledi. Başbakan Özal kapıları açmak ve sonuçta 300 binden fazla göçmeni kabul etmek zorunda kaldı.⁸⁷ 1996 yılında ise bazı gözlemcilerin ifadesiyle, Türkiye ile Yunanistan arasında meydana gelen Kardak Bunalımı⁸⁸ sırasında, medya neredeyse tek başına bir dış politika sorununun bunalıma dönüşmesine sebep olmuştur.⁸⁹ Kardak Bunalımı, medyanın kamuoyunu harekete geçirme ve önemli dış politika sorunlarında Türk Hükümetlerinin tutumlarını etkileme konusunda artan önemini vurgulamıştır.⁹⁰ 1996 yılında yaşanan bir başka benzer olay ise Çeçenistan’daki gelişmelerle ilgili olarak Avrasya feribotunun kaçırılması olayıdır. Görüşmeci kılıfına giren bazı gazetecilerin helikopterle gemiye inmeleri ve eylemcilerle görüşmeleri ilginç bir durum oluşturmuştur.⁹¹ Bu tür olaylar Türkiye’de kriz yönetiminde çok farklı bir ortamın doğduğunu göstermiştir.

1990’lı yıllarda gözlenen bir başka önemli gelişme de sivil toplum örgütlerinin ve insan haklarını savunan grupların ortaya çıkması ve giderek güçlenmesidir. Bunların gelişmesinde 1990’ların başında serbestlik tanınan özel radyo ve TV yayınları etkili

⁸⁶ Gencer Özcan, “Türkiye Dış Politikasında Algılamalar...,” s. 865.

⁸⁷ Lowry, “Ne O Ne Bu: Yirmibirinci Yüzyılın Başında Türkiye’nin Siyasi Yapısı,” iç. Morton Abramowitz (ed.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Nasuh Uslu ve Faruk Çakır (çev.), Ankara: Liberte, 2001, s. 74.

⁸⁸ Kardak bunalımının ardından sürdürülen çabalar sonucunda, 8 Temmuz 1997 tarihinde iki ülke arasında Madrid Deklarasyonu kabul edilmiştir. Deklarasyonun tam metni için bkz. <http://mfa.gov.tr> 14.07.2005.

⁸⁹ Özcan, “Türkiye Dış Politikasında Algılamalar...,” s. 866.

⁹⁰ Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, s. 9.

⁹¹ F. Stephen Larrabee, ve Ian O. Lesser, *Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde*, (çev.: Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2002, s. 58.

olmuştur. 1997'nin başlarında “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” ismi verilen geniş çaplı halk hareketi, Türkiye'nin büyük şehirlerine hızla yayılmış, halk hükümet ve devlet yetkililerinin Susurluk skandalını aydınlatmadaki isteksizliğini protesto etmek için akşamları saat 21.00'da ışıklarını açıp kapatmıştır. Bu eylem, Türkiye'nin şehirli nüfusunun siyasi ve sosyal politikalardan duydukları hoşnutsuzlukları barışçıl yollarla ifade etme yeteneklerinin hızla artığının bir göstergesi olmuştur.⁹² Son olarak 1980'lerden itibaren hızlı ekonomik büyüme ile birlikte dinamik ve etkin bir özel sektörün ortaya çıkmasıyla bu sınıfta geleneksel Türk dış politikası oluşum sürecine etkisi artmaya başlamıştır. Özel sektör örneğin Özal'ın ABD'den “yardım değil daha çok ticaret” isteği üzerinde etkili olmuş, ayrıca özel sektörün yükselişi, bölgesel ticaretten, savunma alımlarına kadar ABD'yi ilgilendiren konularda aktörler sıralamasını değiştirmiştir.

⁹² Heinz Kramer, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, (çev.: Ali Çimen), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001, s. 41-42.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SÜRECİ

Çalışmanın konusu olan dönem içindeki (1989–2001) Türk-Amerikan ilişkilerini anlamak için ilişkileri tarihsel süreç içinde değişik dönemler boyunca incelemek önem taşımaktadır. Öncelikle ilişkilerin ortaya çıkışı ve anlamı genel olarak verilecektir. Türk-Amerikan ilişkilerinin ortaya çıkışının ikili ilişkileri nasıl etkilediği ve Türk dış politikası üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İkili ilişkilerin tarihsel seyrini Osmanlılar döneminden başlatmak gerekir. Çünkü Türklerle Amerikalılar arasındaki ilk ilişkiler Osmanlı döneminde kurulmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde hem ABD hem de Türkiye, dış politikalarında radikal sayılabilecek değişiklikler yaptılar. İkili ilişkiler asıl itibariyle bu dönemde başladı. Amerika, kurulduğu günden itibaren büyük oranda takip ettiği izolasyonist politikasını terk edip küresel süper güç olarak dünyanın çeşitli yerlerinde sorumluluklar almaya başlarken, kurulduğu andan itibaren tarafsız politikalar izleyerek ittifaklardan uzak duran Türkiye yeni ortamda askeri ve siyasi ittifaklara katılma ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye, Batı ile birlikte hareket ederek ABD'den daha fazla yardım alacağını, daha çok güvenlik sağlayacağını, genel bir ifadeyle çıkarlarını daha iyi muhafaza edeceğini düşünerek ABD dış politikasını desteklemiştir.⁹³ Bu anlayış değişikliğinin sonucunda, iki devlet, önce ikili anlaşmalarla, daha sonra da NATO'nun çatısı altında aralarında resmi ittifak oluşturdular ve ekonomik düzenlemelerle sıkı bir işbirliği yaptılar.

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki Türk-Amerikan ilişkilerini iki ana bölüme ayırmak mümkündür. 1945–1960 arasında ilişkiler sorunsuz denebilecek bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ilişkileri sarsabilecek herhangi bir ciddi anlaşmazlık veya sorun ortaya çıkmış değildir. 1945–1960 arası Türk-Amerikan ilişkileri ileri derecede bir ittifak ilişki şeklinde ortaya çıkarken, Amerika, Türk dış politikasının en kuvvetli ve hemen hemen tek dayanak unsuru olmuş, NATO bile Türkiye için Amerika anlamına gelmiştir. 1950'lerde kurulan bu ilişki sonucunda 1960'lı ve 1970'li yıllarda öncelikle Kıbrıs bağlamından ortaya çıkan birçok sorunun da temeli atılmıştı. Bu sorunlar sonucunda

⁹³ Gözen, “Türk-Amerikan İlişkileri...”, ss. 78–81.

1960'dan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde değişmeler görölmeye başlanmıştır. Mükemmel uyumun yaşandığı 1950'lerden sonraki dönem, Türk-Amerikan ilişkilerinin iniş-çıkışlar ve krizler dönemidir. Bu dönemdeki iki önemli olay, Amerikan Başkanının Türk hükümetini Kıbrıs'ı işgal etmemesi yönünde uyardığı 1964 Lyndon Johnson mektubu ile 1974'teki Kıbrıs çıkarmasına tepki olarak Amerika'nın 1975 ile 1978 yılları arasında Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosu,⁹⁴ Türk–Amerikan ilişkileri üzerinde büyük etkiler meydana getirmiştir.⁹⁵

Soğuk Savaş sırasında ittifakın Sovyetler Birliği'ne karşı ortak bir cephe oluşturduğu açıktı ve bu ittifakın Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası dışındaki ilişkilerini etkilememesi mümkün değildi. Ancak bu ittifakın Türk dış politikasında Orta Doğu ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerinde önemli sorunlar oluşturmuştur. Türkiye Amerikan yanlısı tavrında verilebilecek ilk örnek, 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmasıydı. İkinci olarak 1949 yılında Endonezya'nın Hollanda'dan bağımsızlığı sorununu görüşmek üzere toplanan konferansa ABD ve Batı ittifakında yer almasından dolayı katılmamasıydı. Son olarak da Türkiye'nin Bağdat Paktı'na katılmasıdır. Uslu'nun ifadesine göre “Bağdat Paktı Türkiye'nin NATO'ya katılmak için ödediği bir bedeldi.” Türkiye'nin bu Amerikan ve Batı yanlısı politikaları 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'yi Orta Doğu ve Üçüncü Dünya'dan uzaklaştırırken ulusal davalarında ihtiyaç duyduğu uluslar arası desteği elde edememesinde de önemli unsurlar olmuştur.⁹⁶

Aşağıda ikili ilişkilerin tarihsel seyri iki ayrı alt başlık altında incelenecektir. İlk kısımda ilişkilerin çok yoğun olmadığı Osmanlı dönemi ile 2. Dünya Savaşı bitişi dönem ele alınacaktır. Daha sonra iki taraf arasındaki yakın ittifak ilişkileri gözden geçirilecektir. Türk-Amerikan ilişkilerinin dönemler boyunca incelenmesi bu şekilde ortaya konmuş olacaktır.

A. Soğuk Savaş Öncesi İlişkiler (1776–1945)

Türklerin ABD ile ilişkilerinin tarihsel kökenleri Osmanlı Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinin tarihsel mirası üzerine

⁹⁴ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, s. 327.

⁹⁵ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, İstanbul: ALKIM Yayınları, Genişletilmiş 12. Baskı, C. I-II:1914–1995, ss. 819–825.

⁹⁶ Uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 12.

kurulmuştur. Osmanlı Devleti bir cihan devleti olarak global çıkarılara ve vizyona sahipti. Bunun için Osmanlı devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulması sürecinde tüm adımlar daha çok ABD tarafından atılmıştır.⁹⁷

Osmanlıların Amerikalılarla ilk tanışması, Osmanlı Devletinin en batıdaki topraklarının bulunduğu Mağrip⁹⁸ ülkelerinde gerçekleşti. Gerek Trablus, Cezayir ve Tunus'un başkent İstanbul'dan uzak olması, gerekse bu bölge yöneticileri ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında çok sıkı bir bağlantı olmaması, bu ilk karşılaşmanın ardından ikili ilişkilerde hızlı bir gelişmenin ortaya çıkmasını engelledi. ABD'nin aslında Osmanlı Devletinin toprakları olan Trablus, Cezayir ve Tunus'la kurduğu temaslar, bağımsız devletlerle kurulan diplomatik ilişkilere benzer biçimde yürütüldü. ABD temsilcileriyle bu toprakların yöneticileri arasında kapsamlı anlaşmalar imzalandı.⁹⁹ ABD önemli Mağrip limanlarına konsoloslar atadı. İstanbul, ne bu anlaşmaların imza ve onay süreçlerine katıldı, ne de Amerikan konsolosları Osmanlı Devleti topraklarına atanmış konsolosların görev yapabilmeleri için gerekli olan beratları almaya davet edildi. Bunlarında ötesinde, ABD ile Trablus, Cezayir ve Tunus arasında 19. yüzyıl başında yaşanan silahlı çatışmalar İstanbul'da bir yankı uyandırmadı. Amerikan savaş gemilerinin saldırısına uğrayan bu Osmanlı topraklarının yöneticileri, Osmanlı merkezi yönetiminden yardım istemedikleri gibi İstanbul da herhangi bir yardım göndermekten uzak durdu.¹⁰⁰

Ticari ilişkilerin 19. yüzyılın başından itibaren gelişmesinden sonra Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin girişimler yoğunluk kazanmış ve 1830'da imzalanan Ticaret ve Seyr-ü Sefain Antlaşması'yla ticari ve siyasi ilişkilerin hukuksal çerçevesi çizilmiştir. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti ABD'ye *en çok gözetilen ulus statüsü* vermiş, Amerikan tacirlerinin Avrupalı tacirlere tanınan gümrük ayrıcalıklarından yararlanmaları sağlanmış, Amerikan ticaret gemilerinin Karadeniz'e açılabilmelerine imkân verilmiş ve iki ülkenin karşılıklı olarak elçilik ve konsolosluk açmaları kabul edilmiştir. 1862'de imzalanan bir başka ticaret anlaşmasıyla da ABD'ye tanınan ayrıcalıkların kapsamı genişletilmiştir. Bu çerçevede İstanbul'daki ilk ABD

⁹⁷ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitapevi, 2001, s. 94.

⁹⁸ Mağrip kelimesi coğrafi olarak, Kuzey Afrika'daki Fas, Tunus, Trablus ve Cezayir'i içine alan bölgeyi ifade eder.

⁹⁹ Erhan, *Türk-Amerikan...*, s. 95.

¹⁰⁰ *Ibid.*, ss. 33-34.

diplomatik temsilciliği maslahatgüzarlık düzeyinde 1832’de, Washington’daki Osmanlı temsilciliği ise 1867’de açılmıştır.¹⁰¹

Osmanlı-ABD ilişkileri asıl olarak ticaret etrafında yoğunlaşmıştır. Fakat özellikle Amerikan İç Savaşını takiben ABD’nin Monroe Doktrini’nden sapma süreci içine girmesi ve kendi “yarıküresi”nin çok uzağındaki “Doğu Sorunu”nun bazı boyutlarıyla ilgilenmesiyle Osmanlı-ABD ikili ilişkilerine siyasi alanlar da dâhil olmuştur. Ancak, Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında meydana gelen milliyetçi ve ayrılıkçı kıpırdanmalara destek vermesi ve Girit, Bulgaristan ve Ermeni bunalımları sırasında ABD kamuoyunda oluşturulan “Korkunç Türk” imajının da etkisiyle ABD yönetiminin Osmanlı Devletine yaklaşımında evvelce gündemde olmayan konuları ön plana çıkarması, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin düzeyinde hızlı bir düşüşü beraberinde getirmiştir.

1865’te Kuzey’in galibiyeti ve ABD’nin birliğini sağlamasıyla sonuçlanan Amerikan İç Savaşı’nın¹⁰² Osmanlı-ABD ilişkileri açısından iki olumlu iki de olumsuz sonucu olmuştur.

“Olumlu sonuçlarından ilki, iki ülke arasında doruk noktasına çıkan karşılıklı güven ve anlayışın, diplomatik ilişkilerin gelişmesinde de etkili olmasıydı. Siyasi ilişkilerin resmen kurulduğu 1830’dan beri kurulması düşünülen, fakat bir türlü açılmayan Osmanlı Devleti’nin Washington Elçiliği, savaştan hemen sonra 1867’de açıldı. İkincisi, savaş sonrasında kullanım alanı bulunamadığından satış listesine konulan Amerikan silahlarına, Osmanlı Devletinin talip olmasıydı, iki ülke ilişkilerine 1880’lerin sonuna kadar yoğun olarak devam edecek yeni bir boyut eklemesiydi. ... Savaş’ın yol açtığı olumsuz sonuçlardan ilki, Osmanlı Devletindeki kölelik uygulamasının ABD’nin gündemine girmesiydi. [İ]kinci olumsuz sonucuysa, Amerikan birliğinin yeniden sağlanmasıyla ABD’nin yayılcı bir politika izlemeye başlamasıydı. 1870’lerden itibaren ‘Doğu Sorunu’na taraf olmasına yol açabilecek bir takım önemli adımlar atan ABD, İç Savaş sonrası dönemde Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde giderek artan biçimde sıkıntılar yaşamaya başlayacaktır.”¹⁰³

ABD’nin 1. Dünya Savaşına Osmanlıya karşı savaştan İngiltere ve Fransa’nın yanında girmesinin ardından 20 Nisan 1917’de kesilen ilişkiler, ancak 10 yıl sonra yeniden

¹⁰¹ Ibid., s. 32.

¹⁰² ABD’nin Kuzey ve Güney Eyaletleri arasında 1861–1865 yılları arasında meydana gelen savaştır. Savaşın biri aleni diğeri gizli iki nedeni vardı: Aleni neden, insani duygulardan hareket eden Kuzey eyaletlerinin, Güney’de yaygın biçimde sürdürülen köleliğin kaldırılmasını istemesi, Güney eyaletlerinin ise buna karşı çıkmasıydı. Asıl neden ise Kuzey eyaletlerinin sanayileşmesiyle birlikte ortaya çıkan ucuz iş gücü ihtiyacını karşılamak üzere Güney’deki zencilerin Kuzey’e gelmeleri için köleliğin Kuzey tarafından kaldırılmak istenmesiydi. Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e*, C. 1, Ankara: İmge Kitapevi, 1998, ss. 140–143.

¹⁰³ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin...*, ss. 33–34.

kurulabildi. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında oluşan bu soğuk ortam Cumhuriyet'in ilk yıllarına da damgasını vurdu. 1927'ye kadarki Türk-Amerikan ilişkileri geçmiş yıllardan miras kalan sorunların gölgesinde ve diplomatik ilişkilerin yokluğunda devam etti. Lozan Antlaşması'na taraf olarak katılmayan ABD ile yeni Cumhuriyetin 6 Ağustos 1923'te imzaladığı Dostluk ve Ticaret Antlaşması, Senato tarafından onaylanmamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilişkiler genellikle durgun seyretse de Ermeni sorunu, kapitülasyonlar ve Amerikan okulları konusunda zaman zaman gerilimler yaşandı.¹⁰⁴ 1927'de imzalanan bir anlaşmanın ardından diplomatik ilişkilerde normalleşme sağlanarak, karşılıklı olarak büyükelçilerin atanması yapılmıştır.

B. Soğuk Savaş Dönemi İlişkiler (1945–1989)

ABD ile Türkiye arasındaki yoğun ilişkiler, 2. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başladı. Rusların Türk Boğazları ve Türkiye'nin doğu sınırları konusunda taleplerde bulunması, şekillenmekte olan iki kutuplu dünya sisteminde Sovyet yayılmacılığını en büyük tehdit olarak gören ABD'yi harekete geçirdi. ABD, 1947'de Truman Doktrini ve 1948'de Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulundu. Nisan 1946'da Winston Churchill, Amerikalıları, Avrupa'nın bir "demir perde" ile ikiye bölündüğü ve Soğuk Savaşın başladığı konusunda uyarırken, ABD savaş gemisi USS Missouri Türkiye'ye destek amacıyla İstanbul'daydı. Bu ziyaretten sık sık ikili stratejik ilişkilerin başlangıcını işaret eden sembolik olay olarak bahsedilir.¹⁰⁵

Türkiye açısından bakıldığında, Türkiye, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistemde kendine güvenli bir yer edinmek; savaş boyunca izlediği dış politikanın neden olduğu yalnızlıktan kurtulmak; ABD'nin liderliğinde kurulan ve üyelerinin tamamı demokrasiyle yönetilen ülkeler camiasının bir üyesi olmak; bu camianın askeri, ekonomik, mali ve siyasi desteğini alabilmek için ABD ve Batı ile ittifak ilişkisine girmişti.¹⁰⁶ Bu dönemde Türkiye, iki süper güç arasındaki güç dengesinden faydalanarak Soğuk Savaş'ın dışında kalamadı. Çünkü kendini korumak için yeterli ekonomik, teknik ve

¹⁰⁴ Z. Tuğba Kor, "Türk-Amerikan İlişkileri," iç. Fatma Sel Turhan (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 70.

¹⁰⁵ Kemal Kirişçi, "Türk-Amerikan İlişkileri: Belirsizlikten Yakınlaşmaya: Türk-Amerikan İlişkileri: Reelpolitik Ötesi Genişlemesi," *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, Yaz 2000, Sayı 2, s. 69.

¹⁰⁶ Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri," s. 87.

askeri kaynağa sahip değildi.¹⁰⁷ Dünyanın değişik bölgelerindeki pek çok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye de süper güçler arası mücadele alanlarından biri oldu. Doğu ile Batı arasındaki ideolojik ve stratejik kutuplaşmada, Batı ittifakı içinde yer aldı.

Bu dış politika eğiliminin temel nedenlerden biri, Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yenilemeyerek Türkiye'den Montroux Anlaşması'nda Boğazların savunması konusunda değişiklik yapılmasını istemesi ve doğu illerinden toprak talebinde bulunmasıdır. J. C. Hurewitz'e göre Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik politikasının nedeni, gittikçe büyük bir kara gücü olarak genişleyen ve dünyanın en büyük kara ordusuna sahip olan Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e açılan yolu denetim altına alma arzusuydur.¹⁰⁸ Buna ilave olarak, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik politikası Rusya'nın tarihi emellerinden soyutlanamazdı. Rusya, tarih boyunca sıcak denizlere inme arzusunu hayata geçirmenin yollarını aramaktan vazgeçmemişti. 2. Dünya Savaş'ından sonra ortaya çıkan tabloda bu amacını gerçekleştirebilecek ortamı görmeye başlayan Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı hemen baskı kurmaya başladı. 1946 Ağustos'undaki SSCB'nin bu değişiklik talepleri üzerine, ABD statüko lehine kesin bir tutum takınmış, Türkiye de bir ölçüde bu Amerikan tutumundan cesaret alarak Moskova'ya karşı durmuştur.

ABD açısından Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e doğru muhtemel bir yayılmasının önünde bir tampon olarak görülüyordu. Ayrıca Türkiye, Amerika'nın bölgedeki çıkarlarının korunmasına da yardımcı olabilirdi. 1946 Ekim'inde, ABD, Türkiye'yi bölgenin stratejik köşe taşı olarak ilan etmiş, Moskova da Türkiye'ye kısa sürede Amerikan yardımlarının başlayacağını öngörmüştür.¹⁰⁹ 12 Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini, "Türkiye'nin jeostratejik önemini açıkça ortaya koyuyordu: Türkiye'nin bütünlüğü, Orta Doğu'daki düzenin korunması açısından elzemdi."¹¹⁰ Bu doktrinin ilanının hemen arkasından ABD, Türkiye'ye silah satışları ve ekonomik yardımlara başlamıştır.

Türkiye'nin Sovyetlerden gelen somut tehditlere karşı kendi başına çözüm bulması ve SSCB'ye mukavemet edebilmesi mümkün değildi. Bu yüzden kısa süre sonra NATO'ya üye olmuştur. NATO üyeliği 1952 yılından bu yana Türk dış politikasını belirleyici en

¹⁰⁷ William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev.: Petek Demir), İstanbul: Mozaik, 2003, ss. 109–110.

¹⁰⁸ J.C.Hurewitz, "Russia and Turkish Straits: a Revolution of the Origin of the Problem," *World Politics*, C. 14, Sayı 4, s.608.

¹⁰⁹ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitapevi, 1999, s. 389.

¹¹⁰ Musa Ceylan, "Soğuk Savaş'ın Sonu, Yeni NATO ve Türkiye," iç. Musa Ceylan (der.), *Yeni NATO Soğuk Savaş'tan Sıcak Savaş'a*, İstanbul: Ülke Kitapları, 1999, s. 19.

temel faktörlerden biri olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üyelik için Mayıs 1950'de yaptığı ilk başvuru çeşitli nedenlerle geri çevrildi. 1950'lerde Türkiye Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminde Amerikan politikalarının sadık bir takipçisi oldu. 1949'dan itibaren NATO'ya girebilmek için mücadele eden Türkiye, 1950'de Kore'ye asker göndermesinin ardından, 1952'de ABD'nin desteğiyle ittifaka kabul edildi. Türkiye'nin NATO üyeliğinin kazanmasının nedeni olarak Kore Savaş'ına asker göndermesi ve ABD'nin çıkarları için fedakârlık yapmış olması gösterilir. Bu görüşün doğruluk payı elbette vardır; fakat Türkiye'de demokratik seçimler sonucu iktidarın değişmesi ve Demokrat Parti (DP) iktidarının liberalleşme ve demokratikleşme yönünde adımlar atması da Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde önemli bir nedendir.¹¹¹

Türkiye, NATO'ya girmekle ve ABD'yle özel ilişkiler kurmakla Sovyet tehdidine karşı kendisine önemli bir müttefik bulmuş ve ekonomik gelişmesi ile askeri yapılanması açısından önemli bir kaynağa sahip olmuş oluyordu. Türk yetkililerin ABD'yle ittifaklarından beklediği, kendilerine yeterli düzeyde silah ve askeri eğitim yardımı verilmesi ve savaş çıkması halinde de Amerika'dan sürekli ikmal malzemesi alabilmektir. Türk yetkililerin gözünde Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde Amerika, Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini tereddütsüz yerine getirmeli ve hiçbir şart ve gelişme ABD'nin bu yöndeki hareketini engellememeliydi.¹¹² Türkiye, özellikle "askeri yapısını" güçlendirmek ve böylece NATO içindeki rolünü daha iyi gerçekleştirebilmek için ABD'den sürekli dış yardım aldı. Öyle ki, Türk askeri gücü, genelde Batı ülkelerinin özelde ABD'nin yaptığı ve yapacağı silah, teknoloji ve para yardımlarına "bağımlı" hale düştü.

Türkiye, NATO'ya kabulünün ardından 68 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararıyla daha geniş üsler sistemi kurmayı planlayan ABD'ye topraklarını açtı. Böylece birkaç yıl sonra Lübnan müdahalesinde ilk kez kullanılacak İncirlik Üssü, Orta Doğu'ya yönelik Amerikan müdahalelerinin merkezi haline geldi. Bir bakıma dış yardım karşılığında, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafya, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kullanılmak üzere tahsis edildi. Bir yandan Anadolu, Sovyetler Birliği'nin güneye (Akdeniz ve Orta Doğu) inmesini önleyen bir engel olmuş; diğer yandan, Anadolu'daki askeri üsler, istihbarat merkezleri, boğazlar, limanlar ve havaalanları

¹¹¹ Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri ...," s. 74.

¹¹² Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 267.

gerektiği zamanlarda ABD'nin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kullanılmıştır.¹¹³ Ayrıca Türkiye, aktif bir oyuncu olarak bölgesinde Batının ve ABD'nin çıkarlarının korunması için çalışmış, örneğin Bağdat ve Balkan Paktlarının kuruluşunda önemli görevler almıştır. 1955'te Bağlantısızlar Hareketi'nin Bandung'daki toplantısında Sovyet tehdidine karşı ülkeleri Batı Bloğunda yer almaya davet ederek şimşekleri üzerine çekmesi, Batının çıkarlarını ne derece düşündüğünün bir göstergesi olmuştur.

Türkiye'nin bu Batı ve Amerikan yanlısı tutumuna rağmen Amerikalıların Türkiye'ye bakışı ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapılabiliyordu: "Türkiye'nin ittifak içindeki stratejik değeri, ABD halkında ve onu temsil eden kurumlarda, özellikle de ABD Kongresi'nde derin etki bırakmayan bir fonksiyon olarak görülüyor. ABD'nin diğer müttefiklerinin aksine, Türkiye'nin Amerika'yla bu pozisyonunu destekleyecek, güçlü kültürel, tarihi, duygusal veya ekonomik bağları yoktur."¹¹⁴ Batı ve ABD için Türkiye aslında, Güney Doğu Avrupa'nın güvenliğini sağlamada yeni bir ortak ve her şeyin ötesinde Sovyetler Birliği ile sınırı olan bir müttefiktir. NATO'nun kanat ülkesi olarak Türkiye, Sovyetler Birliği ve Bulgaristan ile sınır komşusuydu ve NATO ile Doğu Bloğu ülkeleri arasındaki ortak sınırların yüzde otuz yedisini savunmaktaydı.¹¹⁵ Fakat Batı, Türkiye için hassas olan konularda müttefik olmasına rağmen Türkiye'yi desteklememiş tam tersine cezalandırmaktan geri kalmamıştır. Örneğin, 1964 yılında ABD Başkanı Johnson, Türkiye başbakanına gönderdiği mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda ve bir SSCB saldırısı ihtimalinde NATO'nun yardıma gelmeyeceği tehdidinde bulunmuş ve ABD'nin Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'a müdahalede kullanamayacağını bildirmiştir. Kıbrıs konusunda Türkiye'yi yalnız bırakmanın ötesinde, Batı Avrupa ülkeleri ve ABD, 1974 Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'yi ciddi bir şekilde eleştirmiş ve hatta ABD silah ambargosuyla cezalandırmıştır.¹¹⁶ Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde bile Batı ile Türkiye arasındaki ittifak sorgulanmaya ve tartışmaya açık olmuştur.¹¹⁷

¹¹³ Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri ...," s. 79.

¹¹⁴ Paul B. Henze, *Turkey and Atatürk's Legacy: Turkey's Political Evolution, Turkish-American Relations and Prospects for the 21st Century*, Haarlem: SOTA, 1998, ss. 77-90.

¹¹⁵ Kamuran İnan, *Hayır Diyebilen Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1995, s. 12. İdris Bal, "Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi," iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 823.

¹¹⁶ İdris Bal, "Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi," s. 824

¹¹⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, ss. 785-794.

1960'lı yıllar Türkiye'nin ABD ile ilişkilerine mesafe koymasını gerektiren bir dizi gelişmeye sahne oldu. Ekim 1962'de patlak veren Küba Füze Krizinde ABD'nin İzmir Çiğli'de konuşlandığı Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye haber verilmeden pazarlık konusu yapılması ABD ile ilişkileri ilk kez tartışmaya açtı. Ancak ilişkileri sarsan asıl gelişme, Kıbrıs Türklerine yönelik artan Rum saldırılarına karşı Türkiye'nin müdahale kararına karşı 5 Haziran 1964'te Başkan Johnson'ın yolladığı mektup oldu. Zira bu mektupla Türkiye, Amerika'nın askeri ve teknolojik yardımlarını istediği zaman, istediği şekilde kullanamayacağını ve Sovyetler ile karşı karşıya kaldığında Amerikan desteğinin gelmeyebileceğini görmüş oluyordu.

Johnson mektubu, yazıldığı dönemin çok ötesinde etkilerini sürdüren bir belgedir. Bu mektup, ABD'nin dostluğu ve güvenilirliği hakkında Türklerin kanaati üzerinde derin izler bırakmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'nin dünya olayları ve yeri konusunda canlı bir tartışma başlattı. Johnson mektubunda yer alan en önemli paragraf şöyle diyordu: "NATO müttefiklerimizin, tam rıza ve muvafakatları olmadan Türkiye'nin girişeceği bir harekât neticesinde ortaya çıkacak olan Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi savunma yükümlülükleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim."¹¹⁸ İnönü'nün "yeni bir dünya kurulması'ndan" ve "Türkiye'nin orada yerini alacağından" bahsetmesi, silahlı kuvvetler mensuplarından sol eğilimli entelektüellere kadar çok sayıda Türkün sempatisini kazanmıştı. Böylece Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren ilk kez Batı dışında dostlar bulma arayışına girerek Sovyetler Birliği'ne yanaştı. 1967 Arap-İsrail Savaşında Arapları destekledi ve ABD'nin İsrail'e yardım etmek üzere İncirlik üssünü kullanmasına izin vermedi. 1950'ler boyunca ABD ile kayıt altına alınmayan ellinin üzerinde anlaşma, gözden geçirilerek bir çerçeveye sokuldu. Türkiye, Eylül 1965'te BM Genel Kurulu'nda Vietnam'a karşı güç kullanılmasına karşı çıktı ve ABD'nin Türk birliklerinin Vietnam'a gönderilmesi isteğini geri çevirdi.

Washington'da Johnson mektubundan en yüksek dereceli beş ya da altı yetkili haberdardı; Ankara'da ise Başbakan İsmet İnönü mektubu bakanlarına göstermek zorunda kalmıştı. Mektup, Türk basınına sızdırıldığında Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği zarar çok büyük oldu. Sadece on dört yıl önce Türkiye, gönüllü olarak Kore'de komünistlere karşı savaşlarında Amerika'ya yardım etmek için birlik göndermişti; şimdi Johnson mektubu ise Amerikan'ın müttefikini ortak düşmanları olan Sovyetlerle tehdit etmesi

¹¹⁸ Başkan Johnson'ın mektubunun tam metni için, bkz, *Middle East Journal* (Yaz 1966), ss. 386–393.

anlamına geliyordu. Türkiye’de büyük bir ihanete uğramışlık hissi doğmuştu.¹¹⁹ Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ise, 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu da Truman doktrininin açmış olduğu güçlü ilişkiler dönemini tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur.¹²⁰

Türk halkı ve yetkilileri bugün de Amerika’yla ilişkilerinde iki olayda ihanete uğradıklarını düşünmektedirler. Bunlar Johnson mektubu ile 1975–1978 döneminde uygulanan silah ambargosudur. Birincisi Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesinin önlenmesinde rol oynamıştır, ikincisi ise Kıbrıs’a müdahalenin bir sonucudur. Seçkinlerin ve halkın Amerika hakkındaki değerlendirmesinin aynı olduğu eşine az rastlanır bu iki olay, etkileri açısından yıkıcı olmuştur. Bu “ihanete uğrama duygusunun” 1960’lı yılların ortalarından itibaren en önemli göstergelerinden biri, Altıncı Filo’nun Türkiye limanlarını ziyaret etmesine karşı öğrencilerin büyük gösteriler düzenlemesidir.¹²¹ Türkiye’nin ABD’ye bakışında 1960’lı yılların belirleyici etkilerinden biri, Türk ulusal çıkarlarının bu Atlantik ötesi müttefikten uzak durmak ya da içeriği ne olursa olsun Amerika’nın isteklerine direnmek olduğuna dair formülün bu dönemde gelişmesiydi.¹²²

1970’li yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kırılma daha yaşandı. Haşhaş ekimi kriziyle başlayan ve 1974’teki Kıbrıs müdahalesiyle devam eden gerilimlerin ardından Şubat 1975’te yürürlüğe giren ve 3,5 yıl süren silah ambargosu ilişkileri kopma noktasına getirdi. Bu dönemde Türkiye’de NATO operasyonları için açık tutulan İncirlik hariç tüm Amerikan üsleri ve dinlenme tesisleri kapatıldı.¹²³ Yeni kurulan Ege Ordusu’nun NATO’nun hizmetine sokulması yönündeki çağrılara olumsuz cevaplar verildi. Ayrıca Sovyetler Birliği ile artan ilişkiler 1978’de Türk-Rus Deklarasyonu’nun imzalanmasıyla sonuçlandı.

Türkiye’nin Kıbrıs’ta gerçekleştirdiği ikinci harekât ve bunun neticesinde Adanın büyük kısmını kontrolü altına alması, Amerikan yönetimi ile Kongresi arasında Türkiye’ye karşı Kıbrıs’taki askeri operasyonlarında Amerika’dan aldığı silahları kullandığı için askeri

¹¹⁹ Dankwart A. Rustow, *A Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987, s. 95.

¹²⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, ss. 787–788.

¹²¹ Cengiz Çandar, “Türklerin Amerika’ya Bakışından Örnekler ve Amerika’nın Türkiye Politikası,” iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001, s. 183.

¹²² *Ibid.*, s.184.

¹²³ 1950’li yıllarda pek çok antlaşma imzalanmış, bunların bir kısmı da parlamento onayından geçirilmemiştir. Muammer Gökçin, “NATO’nun Ellinci Yılında Türkiye-NATO İlişkileri,” *Zaman*, 13 Mart 1999.

ambargo uygulanıp uygulanmaması konusunda uzun süren bir mücadele yaşanmasına neden oldu.¹²⁴ 5 Şubat 1975'ten itibaren Kongre'deki Yunan lobisinin de etkisiyle ABD Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı. Ambargo kararıyla birlikte verilmesi daha önceden kararlaştırılmış olan 200 milyon dolar değerindeki silahın sevki donduruldu.¹²⁵ Amerika'nın silah ambargosuna Türkiye'nin cevabı ise, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması olmuştur.¹²⁶ Amerikan yetkililerinin ambargoyu kullanarak Türk yöneticileri Kıbrıs sorununda taviz vermeye zorlamak istedikleri bir gerçektir. Türk yöneticilerin gözünde ise Kıbrıs ve askeri işbirliği birbiriyle ilişkilendirilmemesi gereken konulardı. Misilleme olarak Türk hükümetinin 25 Temmuz 1975'te iki ülke arasındaki 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması'nı feshetmesi ve Amerikan üslerini kapatması, iki devlet arasındaki ilişkileri en alt düzeye indirecekti. Ambargonun kaldırılması ancak uzun çabalardan sonra 1 Ağustos 1978'de mümkün olabildi.¹²⁷

1980'lerde ilişkiler, yaşanan bazı iç ve dış gelişmeler sebebiyle düzelmeye başladı. Ambargonun kalktığı 1978 Eylül'ü ile askeri yönetimin işbaşına geldiği 12 Eylül 1980 tarihleri arasında Türkiye'nin içine düştüğü kargaşa, siyasi istikrarsızlık, anarşi ve terör Amerika'yı tedirgin etmişti.¹²⁸ Çünkü o dönemde anarşi ve teröre genellikle Amerikan karşıtı grupların katıldığı düşüncesi Amerikalılarda hâkim olmuştur. Dış gelişmelerde ise 1979 Şubat'ında İran'da İslam İnkılâbı'nın gerçekleştirilmesi, 1979 yılının sonunda Sovyetlerin Afganistan'ı işgali gibi 1980'li yıllarda da etkisi görülen yeni gelişmeler Orta Doğu'nun stratejisini alt üst etmişti. Bu yeni stratejik yapı içinde Türkiye, ABD için neredeyse tek güvenilir müttefik haline geldi ve önemi arttı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Batı Avrupa, Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya başlatır, Türkiye'yi bütün forumlardan dışlar, Avrupa Konseyi'nden çıkartılmasını gündeme getirirken ve böylece Türkiye'yi dış ilişkilerinde zor durumda bırakırken, Amerikalılar, herhangi bir şekilde Türkiye'deki askeri rejimi eleştirme ve Türkiye aleyhinde girişimde bulunma yoluna gitmediler. Avrupalıların, yönelttikleri aşırı eleştirilerle Türkiye'nin 1982 yılında Avrupa Konseyi'nin Parlamenterler Meclisinden çekilmesine neden olmaları karşısında, ABD'nin Türkiye'ye verdiği destek Türk yöneticilerce takdir edildi. Sonuç olarak ABD

¹²⁴ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 307.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 314.

¹²⁶ Hamza Eroğlu, *Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı*, Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayi, 1976.

¹²⁷ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 259.

¹²⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 824.

için bölgedeki istikrar önem taşımaktaydı ve Türkiye'deki istikrarı sağlamak üzere yapıldığı ifade edilen askeri müdahale bu yüzden ABD açısından olumlu bir gelişmeydi.

1974 Kıbrıs müdahalesi üzerine yaşanan kriz sonrası 1980–1983 döneminde Türk-Amerikan ilişkileri altın çağını yaşadı. Avrupa ile ilişkilerde yaşanan kriz, Türkiye'yi diplomatik, ekonomik ve askeri alanlarda ABD'ye yakınlaştırırken, Soğuk Savaş'ın yeniden ısınması ABD'nin Türkiye'ye olan ihtiyacını pekiştirmişti. Ancak askeri yönetimin destek vermesiyle Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin bağımsızlığını ilan etmesi mevcut sorunlara bu defa KKTC'nin uluslararası toplum tarafından tanınması sorununu eklemiştir. Amerikan Kongresi Türkiye'nin KKTC'yi tanıma kararını geri çekmesini talep ederek Kıbrıs sorununun çözümü ile Amerikan yardımı konusunda ilinti kurulmasını gündeme getirdi.¹²⁹ Ancak, Reagan yönetiminin ısrarıyla iki konu arasında ilinti kurulması yönündeki karar önerisi kabul edilmedi. Bunun yanında Kongre bu dönemde Ermeni sorununu da aralıklarla gündeme getirmiştir.

Bu dönemde, ABD ile kapsamlı bir ekonomik ve savunma işbirliği anlaşması imzalandı.¹³⁰ 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) 1980'li yıllardaki Türk-Amerikan ilişkilerinin çerçevesini oluşturmaktaydı. SEİA, NATO antlaşmasını uygulamak için beş yıllığına imzalanmış ve beş yıldan sonra da yıllık olarak uzatılması öngörülen bir yürütme antlaşmasıydı. Antlaşma çerçevesinde Amerika Türk Silahlı Kuvvetlerine (TSK) savunma malzemesi, değişik hizmetler ve askeri eğitim sağlamayı taahhüt etmekteydi; bunun karşılığında ise ABD'nin Türk toprakları üzerinde belirlenen tesislerde silahlı kuvvet bulundurmasına ve askeri faaliyet gerçekleştirmesine izin verilmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin kaynaklarının güvenliği için nasıl kullanılacağını araştırmak ve tartışmak üzere bir ortak Türk-Amerikan komisyonu kuruluyordu. SEİA, ilk beş yıllık süresinin dolmasından sonra yapılan görüşmelerden sonra 1990 yılına kadar tekrar uzatılmıştır.

Türkiye, 1980'li yıllar boyunca ABD açısından büyük stratejik önem taşımaya devam etti. Bu dönemde stratejik önemin en önemli ayaklarından biri ABD için Türkiye'nin Orta Doğu açısından sahip olduğu stratejik konumuydu. ABD yönetimleri, sahip olduğu jeopolitik özelliği nedeniyle Türkiye'yi ABD'nin global stratejisinin önemli bir parçası olarak gördüler. Türkiye, sadece Sovyetler Birliği'ne karşı değil, fakat daha

¹²⁹ İhsan D. Dağı, *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s. 111.

¹³⁰ Kor, "Türk-Amerikan...", ss. 71–72.

önemlisi Basra Körfezi'nin güvenliği açısından anahtar bir ülke; sadece coğrafyasıyla değil, sahip olduğu büyük tarihi, nüfusu, siyasi ve askeri donanımı itibariyle de gözden çıkarılamayacak bir müttefik ve bu güçlü potansiyeliyle, bölgedeki dengeleri etkileyebilecek bir devlet olarak algılandı.¹³¹ Sovyetler Birliği ile Orta Doğu ülkeleri arasında stratejik bir engel oluşturmasının yanında Türkiye, bölgede istikrarın sağlanması ve korunmasında ve Doğu-Batı çatışması bağlamında dünya barışı ve ABD'nin küresel çıkarları için potansiyel tehlike oluşturan bölgeyle ilgili faktörlerin (İran İslam İnkılâbı ve Afganistan'ın işgali) etkisini kırmada anahtar rol oynamaktaydı.¹³²

Bu arada Türkiye'nin ekonomik gelişmesi o derece hızlı olmuş ve o noktaya varmıştı ki, Türk yetkililer Amerika'yla ilişkilerinde artık daha fazla yardım yerine daha fazla ticaret ister hale gelmişlerdi. Başbakan Özal, güçlü ekonomiyi, ulusal güvenliği korumanın en önemli şartı olarak gördüğü için, iç ve dış yatırımcıları, Türk ekonomisinin değişik alanlarında ve bu arada savunma sanayinde yatırım yapmalarını teşvik etmekteydi. Özal'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü projeler çerçevesinde Amerikan pazarının Türk mallarına, özellikle tekstil ürünlerine açılması ve Türk şirketlerinin Amerikan endüstrisinin şirketleriyle avantajlı ortaklıklar kurması büyük önem taşıyordu. Bu konuda ortaya çıkan en büyük problem, Amerikan makamlarının Türkiye'den yapılan tekstil ithalatına kota koymalarıydı. 1986 yılında SEİA'nın uzatılması görüşmelerinde Türk yetkililer Amerikan Dışişleri Bakanı Shultz'un Türkiye Mart ayındaki ziyareti sırasında antlaşmanın tekstil kotalarıyla ilişkilendirilmesi yönünde taleplerde bulundular.¹³³ Türk yetkililer tekstil kotası ve ticaretteki dengesizliğin (1991 yılında ABD'nin Türkiye'ye ihracatı 1.7 milyar dolar iken Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 534 milyon dolar idi) kaldırılması konularında ABD'den olumlu bir yaklaşımla karşılaşmazlarken, bu ülkeden ekonomik alanda elde edebildikleri en önemli ekonomik katkı, Türkiye'nin AB'ye gelecekte üye olması konusunda Amerikan hükümetinin açık bir destek vermesiydi.¹³⁴

¹³¹ Gözen, "Türk-Amerikan İlişkileri...", ss. 78-81.

¹³² Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 264.

¹³³ Nasuh Uslu, "The Cooperation Amid Problems: Turkish-American Relations in the 1980s," Ankara: Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı), No. 27, 1997, ss. 13-30.

¹³⁴ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 269.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK-AMERİKAN

İLİŞKİLERİNİN ÇERÇEVESİ

(1989–2001)

Soğuk Savaş, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuş ve iki süper güç arasında yaşanmış siyasi, askeri ve ekonomik bir mücadeledir. Bu çift kutuplu düzen, dünya üzerindeki insanların hayatlarını etkilemiş, bakış açılarını yönlendirmiş ve iki ideolojinin (komünizm ile kapitalizmin) çatışmasına sahne olmuştur. Soğuk Savaş bu iki ideolojiden birinin temsilcisinin (SSCB'nin) parçalanmasıyla sona ererken, bu sona eriş, gerek uluslararası dengeler ve gerekse Türkiye-ABD ilişkileri açısından son derece önemli yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Yeni gelişmelerle birlikte ideolojik temele dayalı cepheleşme ve bu cepheleşmenin doğurduğu gerginlik ortamı ortadan kalktı. Doğu-Batı cepheleşmesi sona erdi, kutuplaşmanın sembolü olan iki Almanya birleşti, Sovyetler Birliği dağıldı ve uluslararası sistem yeni bir belirsizlik ve istikrarsızlık dönemine girdi. Bu dönem Türk-Amerikan ilişkilerinde de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Körfez Savaşı'nın neden olduğu gelişmeler çerçevesinde Kuzey Irak'ın geleceği ile Kürtlerin durumu, Türkiye'deki insan hakları ihlalleri, ABD'nin ikili çevreleme politikası, Kıbrıs'ın geleceği, Türk-Yunan ilişkileri ve Türkiye'nin silah satın alma programları, 1990'larda iki ülke arasında sık sık ihtilafa yol açan konulardı. Bu konularda iki ülke arasında çıkar farklılıklarından kaynaklanan önemli anlaşmazlıkların birçoğu günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki işbirliği, stratejik birliktelik ve ittifak genel hatlarıyla devam etti. Stratejik açıdan iki ülkenin pek çok konudaki ortak hedefleri ve ortak görüşleri de varlığını korudu. İşbirliği konuları arasında NATO'nun genişlemesi, Türkiye'nin AB'ye üyeliği, kitle imha silahlarının (KİS) ve balistik füzelerin yayılmasının önlenmesi, Rusya ya da İran topraklarına alternatif olarak Hazar Havzası'ndan Batı'ya uzanan yeni petrol boru hatlarının kurulması ile Balkanlar'a barış ve istikrar getirmek için bölgedeki ülkelerle işbirliği yapılması bulunmaktaydı. Ortak stratejik yaklaşım, 1990'lar boyunca ikili ilişkilerde yaşanan

olumsuzlukların giderilmesinde önemli katkılarda bulundu. Kısacası söz konusu dönemde ikili ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir.

Bu bölümde, sıra dışı gelişmelerin yaşandığı 1989 ile 2001 yılları arasındaki Türkiye-ABD ilişkileri üç alt başlık altında analiz edilmektedir. Birinci alt başlıkta, Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve ABD'nin tek küresel hegemon olarak kaldığı 1989 yılı ile ABD dış politikasını büyük ölçüde yeniden yapılandıran 11 Eylül 2001 saldırıları arasındaki uluslararası sistemin yapısının incelenmesini kapsamaktadır. İkinci ve üçüncü başlıklarda sırasıyla meydana gelen bu yeni ortamda ABD ile Türkiye'nin yerleri dikkate alınarak sistemin iki ülke ilişkileri üzerindeki etkileri incelenmektedir.

A. Soğuk Savaş Sonrası (1989–2001) Uluslararası Sistem

Soğuk Savaşın sona ermesi Doğu-Batı cepheleşmesinin bitmesini ifade etmektedir. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan demokratikleşme hareketlerini 1990 Şubatında Varşova Paktı'nın dağılması izledi ve COMECON Ocak 1991 yılında lağvedildi. Bu gelişmeleri ise Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet askerlerinin çekilmesi izledi.¹³⁵ 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ise Soğuk Savaşın artık geri dönüşmez biçimde sona ermesi anlamına geldi. Bütün bu gelişmeler iki kutuplu dünya düzeninin artık sona erdiğini ve uluslararası sistemde yeni bir güç dağılımı ve yapılanmanın ortaya çıktığını ifade etmekteydi. Bazı yazarların “en uzun on yıl olarak” ifade ettikleri 1990–2000 dönemi,¹³⁶ bir yandan her alanda küreselleşmenin yaşandığı, diğer yandan küreselleşme tarifinde ifadesini bulan Batı'yı “en fazla temsil eden” ABD'nin savunduğu ekonomik ve siyasal modellerle bunların sosyal ve siyasal uzantılarının tüm dünyada etkili olmaya başladığı topyekûn bir geçiş dönemi olmuştur.

Pek çok gözlemci Soğuk Savaş'ın sona ermesini Batı'nın özellikle ABD'nin bir zaferi olarak yorumladı.¹³⁷ Gerçekten de ABD Soğuk Savaş'tan tek süper güç olarak çıktı

¹³⁵ Heinz Brahm, “The Disintegrating of the Soviet Union and Europe,” *Aussen Politic*, C. 43, Sayı 1, 1992, ss. 43–53.

¹³⁶ Gencer Özcan, “Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı, iç. Gencer Özcan- Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Bükre Yayınları, 2000, ss. 28–33.

¹³⁷ Zbigniew Brzezinski, “The Cold War and Its Aftermath,” *Foreign Affairs*, C. 71, Sayı 4, 1992, s. 4, ss. 31–49. Samuel P. Huntington, “The Clash Of Civilizations?,” *Foreign Affairs*, C. 72, No. 3 (Yaz 1993), ss. 22–50.; Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (çev. Tayfun Evyapan), Ankara: METU

ve uluslararası sistemin rakipsiz en güçlü aktörü konumuna geldi. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesi komünist sistemin de iflası anlamına gelmekteydi, çünkü Soğuk Savaş sadece askeri cepheleşmeyi değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik sistemlerin ve ideolojilerin de mücadelesini ifade etmekteydi. Yaklaşık 45 yıl süren bu mücadelenin sonunda ise komünist ideolojinin siyasal platformdan çekildiğini söylemek mümkündür.¹³⁸ Böylece Sovyetler Birliği'nin ve bu ülkenin önderlik yaptığı Varşova Paktı'nın dağılmasıyla birlikte 1990'ların başından itibaren, zamanın ABD Başkanı George Bush'un "yeni dünya düzeni" olarak adlandırdığı bir döneme girildi. Aslında Bush'un adlandırması yeni bir kavramsallaştırma değildi. 20. yüzyıl boyunca iki kez daha 1. ve 2. Dünya Savaşları'nın ardından ABD başkanları, ortaya çıkan ortamı yeni dünya düzeni olarak adlandırmışlardı.¹³⁹

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD tek süper güç olarak kalmasına rağmen Rusya, Çin, AB, Japonya ve Hindistan gibi yeni güç merkezleri ortaya çıkmıştır. Bazı uzmanlar yeni dönemi üç kutuplu uluslararası sistem olarak nitelendirmişlerdir. ABD, AB ve Çin-Rusya-Hindistan stratejik üçgeni yeni kutuplar olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁰ Ancak ABD hala dünyada ortaya çıkan diğer güç merkezlerini her bakımdan gölgelediğinden uluslararası sistemi üç kutuplu olarak tanımlamak veya tarif etmek şimdilik pek doğru olmayabilir. Diğer taraftan ABD, bu üç gücün her biriyle ilişkilerini ayrı ayrı geliştirip stratejik üçgenin ortaya çıkması ihtimalini azaltmaya, bu güçleri kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, uzun dönemde bu durum ABD ve diğer güçlerin performansına bağlı olarak değişebilecektir. Fransa, Almanya, Rusya ve Çin yükselen ABD egemenliğinden ve şu anki uluslararası sistemden memnun değildir. Zaman zaman ABD'nin küresel politikalarına tepki göstermişlerdir. Örneğin 1991'deki 1. Körfez Savaş'ını takip eden ABD-Irak çatışmalarında ve daha sonra Bosna ve Kosova çatışmalarında Rusya ve Çin, ABD'yi eleştirerek dünyada önemli birer güç olduklarını ima etmişler ve yeni çok kutuplu uluslararası sisteme giden yolu açmaya çalışmışlardır.¹⁴¹

Pres, 2002, ss. 10-12.; Nye Jr, *Amerikan Gücünün Paradoksu:...*, s. 1.; Francis Fukayama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (çev.) Zülfü Dicleli, İstanbul: Simavi Yayınları, 1992.

¹³⁸ Abdülkadir Baharççek, "Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri," İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 67.

¹³⁹ Çağrı Erhan, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güvenlik Algılamaları," Refet Yınanç ve Hakan Taşdemir (der.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2002, s. 63.

¹⁴⁰ Nye *Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünya'nın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz*, ss. 21–44.

¹⁴¹ İdris Bal, "Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı? iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, ss. 606–607.

Ancak Rusya ve Çin arasındaki ilişkiler, bu devletlerin stratejik ortak olarak nitelendirilmesine neden olacak derecede derin ve geniş çaplı değildir.

Öte yandan Almanya ve Japonya'nın Soğuk Savaş döneminin gerçek galipleri olduğu da söylenebilir. Almanya bu dönemden sadece ekonomik bir güç olarak değil, aynı zamanda siyasal birleşmesini de gerçekleştirerek çıktı. Alexei Filitov'un ifadesiyle, Soğuk Savaş'ın başlamasına neden olan Almanya, Soğuk Savaş dönemindeki süper güçler cepheleşmesine rağmen, Alman Ruhü sayesinde Soğuk Savaş'tan zaferle ayrıldı."¹⁴² Birleşik Almanya, sadece Avrupa'nın en güçlü ülkesi haline gelmedi, aynı zamanda uluslararası sistemin de önemli bir aktörü oldu. Almanya'nın bu başarısı, uzmanların beklemediği bir zaman diliminde ve Soğuk Savaş döneminin olumsuzluklarına rağmen Almanlar tarafından sağlandı.¹⁴³ Japonlar Soğuk Savaş yıllarında Japon mucizesi olarak adlandırılan olağanüstü bir kalkınma gerçekleştirmişlerdir. 1990'lı yıllarda Japon ekonomisinde bir resesyon ve ardından düşüş yaşanmasına ve Körfez Savaşı'ndan sonra Japon efsanesinden bahsedilmez olmasına rağmen Japon ekonomisi, ABD'den sonra yeryüzünün en büyük ikinci güçlü ekonomisi haline gelmiş,¹⁴⁴ Japon liderler, 2. Dünya Savaşı kısıtlamalarının kaldırılmasını ve kendilerine BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik statüsü verilmesini isteyebilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli özelliklerinden biri de daha yoğun istikrarsızlık ve çatışmalara sahne olmasıdır. Soğuk Savaş'ın dünyaya verdiği zararların yanında, olumlu tarafları da olmuştur. Bunlardan biri de, dünyadaki haritaların büyük ölçüde dondurulması ve silahların gölgesi altında bile olsa istikrarın sağlanmış olmasıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın pek çok bölgesinde istikrarsızlıklar ortaya çıktı. Soğuk Savaş döneminde uygun zemin bulamadığı için yeşeremeyen etnik ve dini irredentizm harekete geçti. Yugoslavya dağıldı; Hırvat-Sırp, Sırp-Müslüman ve Hırvat-Müslüman etnik savaşları yaşandı. Daha sonra Kosova ve Makedonya sorunları ortaya çıktı. Kafkaslar da Ermeni-Azeri, Rus-Çeçen, Gürcü-Abhaz çatışmalarına sahne oldu. Zaten istikrarsız bir bölge olan Orta Doğu'da ise Soğuk Savaş döneminde bile bir taraftan Arap-İsrail savaşları ve çatışması devam ederken diğer taraftan İran ve Irak sekiz yıl süren (1980-1988) bir savaşa tutuşmuştu. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Irak lideri

¹⁴² Alexei Filitov, "Victory in the Post War Era. Despite the Cold War or Because of It?", *Diplomatic History*, Cilt. 16, Sayı. 1, 1992, s. 55.

¹⁴³ Baharççek, "Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri," s. 68.

¹⁴⁴ Cem Kozlu, *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, ss. 57-63.

Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal etmeye kalktı.¹⁴⁵ SSCB ve Doğu Bloğu'nun dağılma sürecinde olduğu bu dönemde ABD, Birleşmiş Milletleri (BM) de etkin bir şekilde kullanarak uluslararası toplumu arkasına aldı, Saddam'ı cezalandırdı ve Irak'la ilgili gelişmelerden faydalanarak yeni dünya düzenin ilk temellerini attı.

Soğuk Savaş sonrası dönemin göze çarpan bir başka özelliği, ekonomik kalkınmanın devletler için daha önemli hale gelmeye başlamasıdır. Yeni dönemde bilginin üretim ve kullanımı önemli bir faktör haline dönüşmüştür. Böylece Soğuk Savaş sonrası dönemde istikrarsızlık ve siyasi değişikliklerden ayrı olarak yeni bir ekonomik ve politik coğrafya ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, dünya ülkeleri gelecekte siyasi bloklara öncülük edebilecek ekonomik gruplaşmalar oluşturma yoluna gitmişlerdir. AB, gerçek manada bütünleşmesini gerçekleştirmek için ekonomik ve parasal birliğini tamamlamış ve ortak dış politika ve savunma girişimlerine başlamıştır. Yeni dönemde Asya Pasifik ekonomi-politik bölgesinin ve genel olarak Asya kıtasının da dünya siyasetindeki yeri artmıştır. ASEAN ve APEC gibi oluşumlarla Asya Pasifik bölgesi ekonomik ve siyasi birleşme yönünde önemli mesafeler kaydetmiştir. Ortaya çıkan bu iki güç merkezi ABD'nin küresel hegemonyasına sınırlamalar getirmiştir. Aynı zamanda insan hakları, çevre, uyuşturucu ve sağlık gibi bütün dünyanın ortak sorunu olan alanlarda önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

B. ABD'nin Yeni Sistemdeki Konumu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından dolayı ABD, dünya politikasındaki yerini ve/veya hegemonyasını güçlendirdi ve tek süper güç konumuna yükseldi. Bu nedenle, yeni bir dünya düzeni kurmaya çalışan, liberalizmi (pazar ekonomisini) dünyaya yaymaya çalışan ve yeni dönemle ilgili stratejisinde demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü sadece kendi değerleri olarak değil, dünyanın evrensel değerleri olarak yansıtan¹⁴⁶ ABD "dünya jandarması" olarak nitelendirilmeye başlandı.¹⁴⁷ 1990'lardaki yeni uluslararası ortamda ABD'nin ne tür bir dış politika izleyeceği konusunda ülke içinde akademisyenler, stratejistler ve politikacılar arasında çeşitli tartışmalar yaşandı. Bütün bu

¹⁴⁵ İdris Bal, "Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşının Getirdikleri," iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, ss. 155–156.

¹⁴⁶ *A National Strategy for a New Century*, Washington D.C., The White House, 1999, s. 4.

¹⁴⁷ İdris Bal, "Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı?" ss. 152–153.

tartışmaların temelinde ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında uluslararası alanda kendisini tek süper güç olarak görmesi ve bunu dünyanın geri kalan kısmına kabul ettirme çabası bulunmaktaydı.

Bazı Amerikalı uzmanlar 21. yüzyılın başında ABD'nin geçmişin en büyük imparatorluklarında bile görülmemiş bir egemenliğin keyfini sürdürdüğünü ve silah üretiminden girişimciliğe, bilimden teknolojiye, yüksek öğrenimden popüler kültüre kadar yerkürede benzeri görülmemiş bir üstünlüğe sahip olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴⁸ Bu üstünlüğü şu şekilde açmak mümkündür: ABD, özellikle Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra askeri güç bakımından dünya önderliğini rakipsiz elinde bulundurmaktadır. 1990'lı yıllarda Amerika, bu askeri gücünü BM, IMF, Dünya Bankası, NATO, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve G-8 Zirvesi gibi kilit uluslararası kurumlar, örgütler ve oluşumlardaki liderlik rolüyle birleştirmiştir. Siyasi ve ideolojik önderliğinin yanında parasının (doların) merkez para birimi olması, ekonomisinin hacmi, teknolojisinin liderliği ve sermayesinin uluslararası niteliği ile ABD dünya politika oyununun baş aktörlüğünü elinde tutmaktadır. Liderlik rolündeki ABD, yeni dönemde kendisine en yakın rakibinden %40 daha büyük bir ekonomiye, savunma harcamalarında da kendisine en yakın altı ülkenin savunma harcamalarına erişmiştir.¹⁴⁹ Dolayısıyla ABD, askeri ve ekonomik gücü ile popüler kültürünün¹⁵⁰ getirdiği kendine güvenle “dünyanın jandarması” olarak görülmesine neden olan politikalarını sergileme imkânına kavuşmuştur.

Soğuk Savaş'tan Batı'nın ABD liderliğinde galip çıkmasının ABD'nin kendisine olan güvenini arttırdığı açıktır. 1980'lerin başlarında Paul Kennedy'nin *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*¹⁵¹ gibi çalışmalarda görülen ABD'nin düşüşe geçtiği yolundaki yorumların yerini yeni dönemde ABD'nin tek süper güç olarak uluslararası alandaki üstünlüğünü vurgulayan görüşler almıştır. Bu bağlamda, Francis Fukayama, 1989'daki *Tarihin Sonu* adlı çalışmasıyla (ABD'nin temsil ettiği) liberalizmin diğer ideolojiler

¹⁴⁸ Henry Kissinger, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı var mı?*, 2002, s. 9. Zbigniew Brzezinski, *Amerika'nın Önceliği ve Bunun Stratejik Gereklere*, (çev. Ertuğrul Dikbaş-Ergün Kocabıyık), İstanbul: Sabah Kitapları, 2. Baskı Aralık 1998, ss. 41–43.

¹⁴⁹ Stephen M. Walt, “Clinton'un Dış Politikasına Koşullu İki Övgü,” *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, No: 2, Yaz 2000, s. 140.

¹⁵⁰ Nye, askeri ve ekonomik güçle birlikte (sert güç –hard power-) ABD'yi süper güç yapan en önemli faktörün yemek yemeden giyime kadar (yumuşak güç-soft power-) unsurları içeren Amerikan kültürü olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Nye, *Amerikan Gücünün Paradoksu...*, ss. 10–15

¹⁵¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (çev. Birtane Karanakçı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.

karşısındaki nihai üstünlüğünü ilan etmiştir.¹⁵² Tarihin sonu tezi, Amerikan Başkanı Bush tarafından ortaya atılan yeni dünya düzeni kavramının temelini oluşturabilecek uygun bir düşünceydi.¹⁵³ Diğer taraftan Samuel Huntington ABD'nin liderliğini ve üstünlüğünü pekiştirme amacı çerçevesinde yeni bir düşman yaratılması peşindeydi. Huntington, 1993'te kaleme aldığı "Medeniyetler Çatışması" başlıklı makalesinde Batı'yı bir arada tutacak ortak düşman arayışını dile getiriyor ve gelecekteki asıl çatışmanın din ve kültürler üzerinde kurulu uygarlıklar arasında olacağını ileri sürüyordu.¹⁵⁴ 1990'larda SSCB yıkıldığı için ABD'nin İslam'ı komünizme karşı kullanması gibi bir durum da söz konusu olmadığı için İslami fundamentalizm yeni düşman olarak seçilebilirdi. Öte yandan Brzezinski ABD'nin üstünlüğünün sürmesinin stratejik temellerini açıklamaya çalışırken, Kissinger Soğuk Savaş sonrasında uluslararası alanda bir güç dengesi oluşturulmasının yollarını arıyordu.¹⁵⁵ Bütün bu yazarların iki ortak noktasının bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, yazarların hepsinin ya ABD yönetim çevreleriyle yakın ilişki içinde bulunması ya da doğrudan yönetimden gelmesidir. İkinci olarak, yukarıda da ifade dildiği gibi, hangi açıdan bakarlarsa baksınlar bu uzmanlar ABD'nin tek süper güç olduğunu ve dünyadaki gelişmelerin artık onun tarafından belirleneceğini söylüyorlardı.¹⁵⁶ Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin üstün konumunu Brzezinski şöyle ifade etmiştir:

"Amerika küresel gücün belirleyici dört alanında üstün durumdadır: askeri olarak eşiti olmayan bir küresel erişime sahiptir; ekonomik olarak, Japonya ve Almanya (her ikisi de küresel iktidarın diğer niteliklerinden haz etmezler) tarafından bazı bakımlardan meydan okunsa da küresel büyümenin ana lokomotif olmaya devam etmektedir; teknolojik olarak, yenileşmenin bıçak sırtı alanlarında genel öncülüğü elinde bulundurmaktadır ve kültürel olarak, bazı kabalıklara karşın, özellikle dünya gençliği arasında rakipsiz bir cazibeye sahip bulunmaktadır. Tüm bunlar ABD'ye başka hiçbir devletin ulaşamadığı bir siyasi etki sağlamaktadır. Bu dördünün birleşimi Amerika'yı yegane kapsamlı süper güç yapmaktadır."¹⁵⁷

¹⁵² Fukayama, *Tarihin Sonu...*

¹⁵³ Halk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine*, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s. 176.

¹⁵⁴ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," iç. Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 246.

¹⁵⁵ Henry Kissinger, *Diplomasi*, (çev.) İbrahim H. Kurt, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000. Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, .

¹⁵⁶ Uzgel, "ABD ve NATO'yla..." s. 246.

¹⁵⁷ Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, s. 40. Bununla beraber, kamuoyu araştırmaları göstermektedir ki Amerikalıların yalnızca küçük bir azınlığı (%13) "ABD tek süper güç olarak uluslararası sorunları çözmekte önder dünya lideri olmaya devam etmelidir" önerisini desteklemektedir. Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, s. 188.

Amerikalı yazarların Amerikan üstünlüğüyle ilgili görüşleri de dikkate alınarak uygulamaya bakıldığında ABD'nin, hegemonyasını muhafaza edebilmek için tabii olarak hem global hem de bölgesel mevcut dengeleri koruma ihtiyacı hissettiği ve bu yönde çaba gösterdiği söylenebilir. Soğuk Savaş döneminde, Sovyet işgali ve komünist yayılcılığı kaygılarına karşı ABD, Avrupa'nın ekonomik ve sosyal gelişimini ve entegrasyon sürecini desteklemiştir. Bu dönemin sonuna doğru ise ABD, Soğuk Savaşın fırtınalı yıllarında kendi kanatları altında koruduğu Avrupa'nın sivrilmelerini kontrol altına alma çabaları içine girmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa, hala ABD için önemli bir ilgi alanı olma özelliğini koruyordu, fakat Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ABD'nin birincil stratejik alanı olmaktan çıkmıştı.¹⁵⁸ 1980'lerde Avrupa Birliği bütünleştikçe ABD ile Avrupa arasında ciddi bir rekabet ortaya çıkmış, 1986'da GATT çerçevesinde başlayan görüşmelerle bu rekabet belirginleşmiş ve günümüze kadar da bu çerçevede önemli çatışmalar yaşanmıştır. Özellikle, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün 1999 Seattle Toplantısı'nda ortaya çıkan anlaşmazlıklar, taraflar arasındaki rekabetin giderek sertleştiğini göstermiştir. Tarım ürünlerine yapılan sübvansiyonlar, patent hakları ve bazı hizmet konularındaki anlaşmazlıklar, taraflar arasında bir tür ticaret savaşı başlatma tehdidi oluşturmuştur.¹⁵⁹

ABD açısından bu gelişmelerin neden olduğu olumsuz durum, Avrupa'nın gelecekte karşısına bütünleşmiş, güçlü bir rakip olarak çıkma olasılığıdır. AB içinde özellikle AB'nin motoru kabul edilen Fransa ve Almanya'nın ABD'ye karşı tavrı almaları ve üstelik bu iki ülkenin Rusya ile yaklaşması ABD için geleceğe dair önemli göstergeler olmuştur. ABD, kendi konumunu koruma adına karşı tepki olarak Avrupa'daki gelişmeleri yönlendirmeye çalışmıştır.¹⁶⁰ Bu bağlamda 1990–1999 arasında yaşanan Körfez Savaşı, Bosna ve Kosova operasyonları, NATO'nun genişlemesi ve DTÖ'nün kurulması gibi önemli gelişmelerde ABD'nin belirleyici liderlik rolünü oynaması, bir yandan Washington'un tek süper güç kalmanın avantajlarını somut olarak görmesini sağlarken, diğer yandan, tek kutuplu bir dünyayı çıkarlarına aykırı görenlerin örneğin Avrupalı liderlerin ve Çin'in seslerini yükseltmesine neden olmuştur.

¹⁵⁸ Beril Dedeoğlu, “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri,” iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004 3. Basım, s. 411.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 412.

¹⁶⁰ Bal, “Türkiye-ABD İlişkileri...,” ss. 152–153.

ABD, Avrupa'nın rakip olarak sivrilmemesinin yanında bölgesel ya da küresel bazı başka sorunlarla da karşılaşmış ve bunlara karşı da önlemler almaya çalışmıştır. Yeni dönemde Rusya ile Çin de ABD'nin küresel politikalarına karşı eleştiriler yönelten güçler arasında yerlerini almıştır. Buna karşı ABD, bir taraftan Asya'da oluşmaya başlayan küresel rakiplerle mücadele etmeye çalışırken, küresel bazda da Çin-Rusya yakınlaşmasını ve ortaya çıkan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nü¹⁶¹ yönlendirme gayreti içine girmek zorunda kalmıştır. Özellikle ŞİÖ'nün 1999 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yapılan 4. zirvesinin sonuç bildirisi ABD'yi kaygılandırmıştı. Sonuç bildirisinde çok kutuplu uluslararası sistem arzusundan bahsedilerek, NATO'nun genişlemesi ile Irak, Bosna ve Kosova'daki çatışmalara atıfta bulunularak tek kutuplu sistem ve açıkça ABD ve NATO eleştirildi.

ABD, 1990'lı yıllar boyunca, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da da küresel liderlik ve üstünlüğünü ispatlama durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Burada ABD'nin temel hedefi, Rusya'nın nüfuzunu engellemek ve Almanya'nın söz konusu bölgelerdeki olası etkinliğini dengelemektir. Diğer taraftan Balkanlar'daki çatışmaların sürmesi, kurulduğu iddia edilen "Yeni Dünya Düzeni" de sorgulanır hale getirmiş ve ABD'nin yeniden uluslararası alanda liderliğini kanıtlama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu faktörlerin yanında insan hakları, askeri müdahale ve kriz yönetimi gibi konularda Balkanlar, ilk olarak Bosna ve daha sonrasında Kosova olmak üzere, ABD açısından uygulanacak politikaların test edildiği bir alan olarak görüldü.¹⁶² Balkanlar'a yapılan müdahale, Washington açısından ABD'nin NATO'daki liderliğinin devamı için son derece gerekliydi. Ancak ABD'nin çoğu zaman bu müdahaleye benzer tek başına karar vererek gerçekleştirdiği eylemleri, SSCB'nin ve Varşova Paketi'nin olmadığı bir dünyada daha sık ve derinlemesine sorgulanmaya başlanmıştır.¹⁶³

Balkanlardaki gelişmeler, ABD'nin yaşamsal çıkarlarını doğrudan etkilememekle birlikte, uzun vadede sakıncalı sonuçlar ortaya çıkarabilirdi. Kontrolsüz olarak gelişen şiddet, bölgede daha derin bir karışıklık yaratabilir ve ABD'nin çıkarlarını tehlikeye

¹⁶¹ Şanghay İşbirliği Örgütü 1996 yılında Çin'in Şanghay kentinde Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan tarafından oluşturuldu. 2001 yılında yapılan 6. Zirve'de "Şanghay İşbirliği Örgütü olarak adlandırılmıştır. Nuraniye Hidayet Ekrem, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası: 1950-2000*, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, ss. 150-156.

¹⁶² İlhan Uzgel, "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü," iç. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 88.

¹⁶³ Erhan, "Soğuk Savaş Sonrası...", s. 57.

sokabilirdi.¹⁶⁴ Yugoslavya'daki durumun gittikçe kötüleşmesi ve AB'nin müdahale etme konusundaki kararsızlığı ABD'yi askeri bir müdahalede bulunmaya iten başlıca sebepler oldu. Soğuk Savaş sonrası geliştirilen yeni dış politikanın bir parçası olarak ABD aynı anda iki farklı bölgede askeri müdahalede bulunma kapasitesine sahip olma stratejisini oluşturmuştu. Bu çerçevede Balkanlar, ABD'nin dış politika gündeminde 1990'lı yıllar süresince yerini korudu. ABD 1999 yılında aynı zamanda hem Yugoslavya'ya hem de Irak'a karşı askeri müdahalede bulunarak söz konusu stratejiyi hayata geçirme ve uygulama olanağını buldu.¹⁶⁵

Soğuk Savaş sonrası dönemde, hem George Bush hem de Bill Clinton yönetimleri, Amerikan dış politikasının temel hedeflerinden birinin “dünyada demokrasinin geliştirilmesi, genişletilmesi, yeni demokratik rejimlerin desteklenmesi ve demokrasi karşıtı rejimlerle mücadele” edilmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁶ Fakat ABD'nin demokrasiyi yaygınlaştırma ideali, çoğu zaman bir retorik olmaktan öteye gidememiştir. ABD yönetimlerinin ve yöneticilerinin pek çoğu, demokrasinin erdeminden ve evrenselliğinden bahsederken, onların dış politika uygulamaları, yani gerçekler farklı olmuştur.¹⁶⁷

Diğer taraftan bazı gözlemciler yeni dönemde ABD'nin zayıfladığını iddia edebilmektedir. Bu tezi şu şekilde yorumlamak mümkündür: Sadece bir devletin, kontrol edemeyeceği bir yapıya sahip olan dünya politikasındaki dominant karakterine rağmen ABD, hegemonyanın oydaşmaya dayalı rıza unsurunun kurallarını tek başına koymakta zorlanabilir.¹⁶⁸ 2. Dünya Savaş'ı bittiğinde Amerika dünya ekonomik üretiminin (GSMH) yarısından fazlasını üretmekteydi.¹⁶⁹ Ancak Soğuk Savaş sona erdiğinde ABD'nin dünya GSMH'daki payı özellikle de dünya imalat ürünlerindeki payı %30'da dengelenmişti.¹⁷⁰ 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde, cari açık tüm zamanların en yüksek düzeylerine ulaşmış, dış borçlar hızla artmış ve bundan dolayı ABD ekonomisi döviz piyasalarındaki dalgalanmalara her zamankinden daha duyarlı hale gelmişti.¹⁷¹ ABD'nin durumunu daha

¹⁶⁴ Uzgel, “Türkiye ve Balkanlar:...,” s. 90.

¹⁶⁵ Ibid., ss. 89–91.

¹⁶⁶ Gözen, “Türk-Amerikan İlişkileri...,” s. 66.

¹⁶⁷ Ibid., s. 77

¹⁶⁸ Bostanoğlu, *Türkiye-ABD...*, s. 225.

¹⁶⁹ Joseph S., Nye Jr, *Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünya'nın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz*, (çev. Gürol Koca), İstanbul, Literatür Yayınları, 2003, s. 19.

¹⁷⁰ Brzezinski, *Büyük Satranç...*, s. 42.

¹⁷¹ Ahmet Tayanç Gündüz, “ABD Bütçesi Alarm Veriyor,” iç. Fatma Sel Turhan (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 61.

da kötüleştirici bir faktör olarak AB, 1990'lerde Euro'yu ortak para birimi olarak hayata geçirerek birleşme yolunda temel adımlardan birini atmış ve böylece ABD ile sıkı siyasi bağlarını kopartmak için zorunlu olan mali dayanağı elde etmişti.¹⁷²

Sonuç olarak ABD Soğuk Savaş sonrası dönemde (1989–2001) bazı gözlemcilere göre zayıfladığı ifade edilmişse de dünyanın tek süper gücü olarak kalmıştır. ABD yumuşak güç unsurlarından sert güç unsurlarına kadar her alanda lider bir konuma yükselmiştir. Bu konumunu ispatlamak için Irak, Bosna ve Kosova'da müdahalelerde bulunmuş, bu müdahaleler AB, Rusya ve Çin tarafından eleştirmiştir.

C. Türkiye'nin Yeni Sistemdeki Konumu

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin dış ilişkilerinde yepyeni bir sayfa açılmıştır. Bir yanda Körfez Savaşı, diğer yandan iki çok uluslu sosyalist federasyonun (SSCB ve Yugoslavya'nın) dağılması sonucunda Türkiye istikrarsızlık ve belirsizliklerle dolu yeni bir uluslararası ortamda, yeni sorunlar ve olanaklarla karşı karşıya buldu kendini. 1990'lı yılların başından itibaren Ankara'nın ilgisi Balkanlardan Çin'e kadar uzanmaktaydı. Batı eğilimli geleneksel ilişkilerinin yanında, yurtdışındaki Türklere yapılan muameleler, enerji güzergahları, terörizm ve komşu KİS'in üretilmesi gibi çeşitli konular dış politika kapsamına girdi. Dolayısıyla, Türkiye Bosna, Kosova, Çeçenistan sorunlarında taraf olarak, KEİ ve D-8 gibi girişimlerde bazen doğrudan yönlendirici olarak, bazen taraf olmadığı sorunlarda çok yönlü bir politika izleyerek, uluslararası toplumla birlikte hareket etti. Uluslararası platformları daha çok kullandı ve aktif bir diplomasi izledi. Bu yüzden Türkiye'nin yeni sistemdeki konumunu ve küresel ve bölgesel aktörlerle ilişkilerini genel hatlarıyla incelemek gereklidir.

1990'lı yılların başında Türkiye karasal sınır olarak yeni komşuları Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan denizden ise Ukrayna olmak üzere komşularının sayısı iki yıl içinde yüzde elli arttı. En önemlisi bir büyük güç olarak Rusya'nın kardan fiziki sınırının ortadan kalkmasıydı. Sovyetlerin dağılmasından sonra, unutulmuş soydaşlar, yeni ortaya çıkmış kardeş cumhuriyetler ve yeni etnik ve bölgesel çatışmalar neredeyse bir anda Türk

¹⁷² Immanuel Wallerstein, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s. 56.

dış politikasının ilgi alanına dâhil oldular.¹⁷³ Her şeye rağmen Balkanlardaki ve Kafkaslardaki gelişmeler Türkiye'nin kültürel, dilsel ve tarihsel bağları sonucunda Türk dış politikasının ekonomik ve siyasi politikaları için yeni alanlar açtı. Türkiye'deki dış politika karar vericileri ve uygulayıcıları açısından artık AB üyeliği, Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs meselesi gibi standart sorunları aşan yoğun bir dış politika gündemi ortaya çıkarken, aynı dönemde uluslararası sorunlar ve dış politika konuları Türk kamuoyu tarafından daha çok tartışılmaya başlandı.¹⁷⁴

Kasım 1990'daki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) zirvesinde Soğuk Savaşı resmen sona erdiren Paris Şartı imzalandığında, Türkiye'nin stratejik önemi tartışılmaya başlanmıştır. Bazı gözlemciler Türkiye'nin stratejik önemini kaybettiğini dile getirirken, bazıları da tam aksini öne sürmüştür.¹⁷⁵ Ankara ve Batıdaki birçok kişi Türkiye'ye olan ilginin azalacağını düşünmüş ve Türkiye'nin önemini yeniden tartışmaya başlamışlardı. Ancak 1991 yılının iki önemli olayı, Körfez Savaşı ile Sovyetler Birliğinin dağılması, sonucunda Türkiye, uzmanların bile tahmin edemedikleri yeni bir ağırlık kazanmıştır.¹⁷⁶ Orta Doğu barış sürecindeki girişimleri yanında Türk Cumhuriyetleriyle var olan ortak bağlarını yeniden keşfedilmesi, Türkiye'nin, sınırlarının çok ötesinde önemli bir ekonomik, politik ve kültürel aktör ve jeopolitik köprü olduğu imajını güçlendirmiştir.¹⁷⁷

1990'ların başından itibaren dünyada yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin önüne bazılarının ifadesiyle ancak bin yılda rastlanabilecek tarihi fırsatlar getirmiştir.¹⁷⁸ Özellikle Avrasya kuşağında Türkiye bölgesel bir güç olma fırsatını yakalamıştır.¹⁷⁹ Sovyetler Birliği'nin dağılması ve altı yeni Türk devletinin bağımsızlıklarını kazanması, Türkiye'nin bölgede daha etkili bir rol oynamasının önünü açmıştır. Soğuk Savaş döneminde aşılması hayal gibi görünen Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki en önemli engel bu şekilde ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan bu fırsatlardan dolayı 21. yüzyıl Türk asrı olarak anılmaya

¹⁷³ William Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War," *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 1. 1993, s. 234.

¹⁷⁴ Kut, "Türkiye'nin Soğuk..." s. 44-45.

¹⁷⁵ Lesser ve Fuller, *Balkanlardan Batı Çine...*; William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.; Mustafa Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye," iç. Gencer Özcan- Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke Yayınları, 2000, s. 201.

¹⁷⁶ Tibi, *Boğaz'ın İki Yakası...*, s. 103.

¹⁷⁷ Ian Lesser, "Türkiye'nin Batı'yla Gelişen Güvenlik İlişkileri," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2002. s. 278.

¹⁷⁸ Bilgiç, "İç-Politika-Dış Politika..." s. 119.

¹⁷⁹ Aytaç Eker ve Uğur Kılınç, "Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politikası Perspektifleri," *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II*, Cilt. 24, 1998, s. 1334.

başlanmıştır.¹⁸⁰ Türkiye, Karadeniz bölgesinde istikrar sağlayan, Akdeniz'e geçişi kontrol eden, İslami radikalizmle mücadele eden ve ABD ile Batı'nın güneydeki dayanak noktası olarak NATO'ya hizmet eden önemli bir ülke olarak görüldü ve Orta Asya ile Kafkaslarda ortaya çıkan yeni bağımsızlığını kazanan devletlere "model ülke" olarak gösterildi.

Böylece Batı ittifakının ötekisi olan Doğu Bloğunun yıkılması ile birlikte Türkiye'nin Batı için önemi azalmış görünürken, Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmeler Türkiye'nin stratejik önemini devamını sağlamıştır. Türkiye, o dönemde bir yandan bu yeni cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurup bölgedeki etkinliğini artırma imkânı elde ederken, öte yandan dünyanın geleceği için hayati öneme sahip olan bu bölgelerdeki enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılmasındaki kilit konumuyla sivrildi. Sonuçta Türkiye, Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan geniş bir bölgede çok daha önemli bir rol oynama fırsatı yakaladı. Üstelik bu fırsat büyük ölçüde Türkiye'nin dışında meydana gelen olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸¹

Yeni dönemde NATO'nun geleceği konusunda da tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. NATO Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'yı Sovyet tehdidinden korumuş ve ABD'nin Avrupa'da etkili olmasını sağlamıştır. Avrupa'nın güvenliği için NATO Türkiye'ye büyük önem vermiştir.¹⁸² Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve potansiyel tehditler Türkiye'nin stratejik önemini devam ettirmiştir. Bu sistemik değişim Türkiye-AB ilişkilerinde de önemli bir kırılmaya yol açmıştır. Türkiye Avrupa güvenlik sisteminde kalmak ve AB'nin sağlayacağı muhtemel imkânlardan yararlanmak için AB ile daha sıkı ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak AB ülkelerinin, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile dostça ilişkiler geliştirmeye başlamaları Türkiye'nin AB tam üyeliğini geciktirmiştir.

Sistem değişikliğinin yaşandığı ortamda Türkiye eskiye oranla daha aktif bir dış politika izlemeye başladı. Her şeyden önce, Orta Asya ve Balkanlarda yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin önüne yeni alternatifler sunmuştur. Örneğin, Türk liderler alternatif işbirliği alanları (KEİT, ECO, İKT, gibi) bulmaya çalışmıştır.¹⁸³ Doğu Avrupa'da yaşanan

¹⁸⁰ Baharçiçek, "Soğuk Savaş'ın...", s. 68.

¹⁸¹ Ibid., s. 68.

¹⁸² Ibid., s. 69.

¹⁸³ Bilgiç, "İç Politika-Dış Politika...", s. 119.

gelişmeler Türkiye'nin önüne geniş bir coğrafyada yeni bir hareket alanı açtı.¹⁸⁴ Türkiye'nin aktif dış politika alanındaki ilk girişimi Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi, bir çatışmanın çözümlenmesine değil de işbirliği amacına yönelik olduğu için olsa gerek, hak ettiği ilgiyi görmedi. Ama KEİ, Türkiye'nin yeni aktivizmini ve yeni bölgelere açılımını anlamak açısından önemli bir girişimdi.¹⁸⁵

Soğuk Savaş boyunca Türkiye, Sovyetlerin Orta Doğu'ya yönelik emellerinin önündeki bir set olarak güvenlik ve dış politikasını Batıyla, özellikle de ABD ile olan ittifak ilişkilerine dayandırmıştı. Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslardaki gelişmeler, Türkiye'nin önemini hala koruduğunu, hatta çevre ülkesi olmak yerine, merkez ülkesi haline geldiğini gösterdi. Özellikle, Orta Asya ve Kafkaslarda İran etkisinin artma kaygısı, Batının bölgede Türk modelini ortaya atmasına yol açtı. Bu ise bölgede Türkiye'nin öneminin teyit edilmesi anlamına geliyordu.

Türkiye, yeni bölgesel tehditlerin merkezinde bulunması ve enerji kaynaklarına yakınlığı dolayısıyla Amerikan politikalarında merkezi bir hale geldi. İki ülke arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllarda yapısal bir değişim geçirdi. Çeşitlendirilen ilişkilerde enerji, ekonomik ve ticari işbirliği, bölgesel işbirliği ve Kıbrıs konuları ana başlıkları oluşturdu. 1999'da yapılan üst düzey resmi ziyaretlerde Avrupa, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'ya kadar olan bölgelerde geniş çapta örtüşen çıkarlar çerçevesinde çok boyutlu ve çok yönlü bir stratejik işbirliği anlamına gelen "Stratejik Ortaklık" sağlaştırıldı ve bunun ekonomik ve ticari alanlara da teşmil edilmesi desteklendi. Bu bağlamda 1999 ve 2002'de ekonomik alanda bazı anlaşmalar imzalandı.¹⁸⁶

Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında Irak, Bosna, Kosova, Afganistan gibi Amerika öncülüğündeki operasyonlara gerek asker yollayarak, gerekse üslerini açarak destek verdi. Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ın çevrelenmesinde önemli bir rol oynadı ve BM yaptırımlarını ilk uygulayan ülkelerden biri oldu. Bu süreçte İsrail ile artan ekonomik ve askeri ilişkiler ABD tarafından desteklendi ve üç ülke Akdeniz'de ortak askeri tatbikatlar

¹⁸⁴ Nevin Yurtsever Ateş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları," iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 52.

¹⁸⁵ Şule Kut, *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, iç. Gencer Özcan- Şule Kut (der.), İstanbul: Büke Yayınları, 2000, s. 9.

¹⁸⁶ Kor, "Türk-Amerikan İlişkileri," s. 73.

gerçekleştirdi. ABD ise AB'ye giriş, Bakü-Ceyhan petrol boru hattı, Kıbrıs ve Ermeni meselesi gibi konularda Türkiye'nin hassasiyetlerine önem verdi.¹⁸⁷

Türkiye'de sıkça ifade edildiği gibi, Doğu Bloğu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan belirsizlik ortamı ve otorite boşluğu, bölgenin ve Türkiye'nin güvenliği için eskisinden daha büyük tehditlerin oluşmasına yol açabilirdi. Nitekim Körfez Krizi, Yugoslavya'daki etnik ve dinsel çatışmalar, Kafkasya'da Azeri-Ermeni gerginliği ve Çeçenistan savaşı gibi gelişmeler, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın kesiştiği bir konumda yer alan Türkiye'nin algıladığı tehdidi çeşitlendiriyordu. Türkiye bu çok yönlü tehdidi ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde “dünya jandarmalığı” rolünü benimseyen ABD'nin yardımıyla bertaraf edebilirdi. Bu çerçevede Türkiye, Soğuk Savaş boyunca taşıdığı Batı'nın bir “kanat ülkesi” ya da “ileri karakolu” rolünden sıyrılarak, istikrarsızlık denizinin ortasındaki “güvenli ada”¹⁸⁸ rolünü üstlendi. Özellikle Soğuk Savaş yıllarında NATO tarafından asıl korunması gerektiği düşünülen merkez bölgenin güvenliğe kavuşması ve İttifakın tehdit algılamalarının Türkiye'nin etrafındaki bölgeden kaynaklanması, Ankara'nın bu yeni durumu gündemde tutarak önemini vurgulamasına ve ABD ile ilişkilerini daha da kuvvetlendirmenin yollarını aramasına yol açtı.¹⁸⁹

Türkiye, yeni bölgesel tehditlerin merkezinde bulunması, enerji kaynaklarına yakınlığı ve jeopolitik¹⁹⁰ konumu dolayısıyla Amerikan politikalarında merkezi bir hale geldi. Bu dönemde Türkiye çok önemli bir “jeopolitik eksen” ve jeopolitik oyuncu olarak tanımlandı.¹⁹¹ Diğer bir ifade ile Türkiye bir “mihver ülke olarak görüldü.¹⁹² Türk-Amerikan çıkarları bu yeni dönemde geniş çapta örtüştü. Washington'un bakış açısına göre Türkiye, Amerika'nın ulusal çıkarlarını ilgilendiren birçok bölgesel sorunda stratejik bir role sahip önemli bir müttefik oldu. Washington, Türkiye'nin Amerikan ulusal çıkarları için taşıdığı önem dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye tam üye olma girişimini ve Azeri

¹⁸⁷ Ibid., s. 73.

¹⁸⁸ Nasuh Uslu, “1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi,” *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, Yaz 2000, Sayı 2, ss. 203–232.

¹⁸⁹ Erhan, “Türkiye-ABD İlişkilerinin...,” ss. 143–144.

¹⁹⁰ Jeopolitik, devletlerin dış politikasında önemli bir faktördür. Bütün devletler belirli bir bölgede bulunurlar ve dış politikalarının belirlenmesini ve uygulanmasını bölgesellik koşullandırır, devletin coğrafi konumunu şekillendirir. Colin S. Gray - Geoffrey Sloan, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, (çev. Tuğrul Karabacak), Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s. 185.

¹⁹¹ Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası:...*, s. 246.

¹⁹² Mihver ülke olmanın başlıca unsurları nüfus, coğrafi konum, ekonomik ve askeri potansiyeldir. Ancak bunlardan da önemli olan ve mihver ülkenin niteliğini belirleyen şey, o ülkenin bölgesini ve milletlerarası ortamı etkileme kapasitesidir. Bu ölçülere göre Türkiye Meksika, Brezilya, Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi ülkelerden biridir. Larrabee, F. Stephen ve Lesser, Ian, *Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde*, (çev. Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2002, s. 17.

petrolünün Batı piyasalarına nakledilmesiyle ilgili olarak Bakü-Ceyhan petrol boru hattının yapımını destekledi.¹⁹³ ABD, Orta Doğu'daki istikrarsız petrol üreticisi devletler üzerindeki nüfuzunu arttırma ve bunlar üzerinde denetim sağlama amaçları çerçevesinde, Türkiye'yi "kilit bir cephe devleti" olarak gördü.¹⁹⁴ Diğer tarafta ABD'nin uluslararası finans ve ticaretteki güçlü konumunun farkında olan Türkiye, ekonomik alandaki sıkıntılarını giderme ve Hazar petrolünün taşınmasıyla ilgili isteklerini gerçekleştirme konularında ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur.¹⁹⁵ Bu örtüşen çıkarlar çerçevesinde ikili ilişkiler daha sonra "stratejik ortaklık" olarak geliştirildi.¹⁹⁶ ABD hala Orta Doğu'ya ulaşmak için güvenilir yollara ve sağlam müttefiklere ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye'nin kara, deniz ve hava sahası ABD'nin Orta Doğu'ya ulaşmasında en güvenilir yollardı. Türkiye'deki Amerikan üsleri de ABD'nin Orta Doğu politikasını destekleme ve bölgede meydan gelebilecek olağandışı gelişmeleri gözetleme açısından Amerikan savunma sisteminde çok önemli bir yere sahipti.¹⁹⁷

ABD Başkanı Bill Clinton'ın, Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleştirilen AGİK Zirvesi için geldiği TBMM'de yaptığı konuşma büyük önem taşımaktadır. Clinton konuşmasında şu noktalara dikkat çekmiştir:

"Demokratik, laik, istikrarlı ve Batı'yı esas alan bir Türkiye, Amerika'nın Bosna'da, Orta Asya ve Ortadoğu'da istikrar sağlama ve İran ile Irak'ı sınırlandırma girişimlerine destek oldu. Türkiye'nin Batı ile devamlılık arz eden bağları ve dünyanın en hassas bölgelerinden birinde stratejik hedeflerimize verdiği destek hayati önem taşımaktadır. Türkiye'nin NATO ve Avrupa içindeki aktif ve yapıcı rolünü desteklemeye devam edeceğiz. Türkiye'de Avrupa ve Müslüman dünyası barış ve uyum içerisinde buluşabilir. Türkiye, Batı ittifakı içinde Müslüman çoğunluğa sahip tek ülkedir, İslam Konferansı Örgütü'nde (İKÖ)'de tek Batılı müttefikdir."¹⁹⁸

Brezezinki, Amerikan yönetiminin Türkiye'ye yönelik izlemesi gereken politika hakkında şunları söylemektedir:

¹⁹³ Sabri Sayarı, "Turkish Perspectives Toward German and US Foreign Policy," Konferansa sunulan tebliğ, *The Parameters of Partnership*, s. 34., (aktaran) Vassilis K. Fouskas, *Balkanlar, Ortadoğu Kafkasya: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları*, (çev. Ali Çakıroğlu), İstanbul: Aykırı Yayınları, 2004, s. 121.

¹⁹⁴ Vassilis K. Fouskas, *Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları*, İstanbul: Aykırı Yayınları, 2004, s. 177.

¹⁹⁵ Cletmet H. Dodd, "Kıbrıs Sorunu ve Türkiye," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 231.

¹⁹⁶ Kor, "Türk-Amerikan...", s. 73.

¹⁹⁷ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 265.

¹⁹⁸ A National Security Strategy for a New Century, Beyaz Saray, Mayıs 1997, s. 22.

“Amerika, istikrarlı ve bağımsız bir Güney Kafkasya ile Orta Asya’yı teşvik etmek için, Türkiye’yi yabancılaştırmamak konusunda dikkatli olmalıdır. Katılmak istediği Avrupa’dan dışlandığını hisseden bir Türkiye, daha İslamcı olacak, daha büyük olasılıkla inadına NATO’nun genişlemesini veto edecek ve laik Orta Asya’yı dünya ile bütünleştirmekte ve istikrarını sağlamakta Batı’yla daha az işbirliği yapacaktır. Bu nedenle, Amerika, Türkiye’nin nihai olarak AB’ye kabulünü cesaretlendirmek için Avrupa’daki etkisini kullanmalıdır ve Türkiye’ye Avrupalı bir devlet gibi davranmaya özen göstermelidir... Ankara’yla Hazar Denizi Havzası ve Orta Asya’nın geleceğiyle ilgili düzenli görüşmeler, Türkiye’de ABD’yle bir stratejik ortaklık duygusunu besleyecektir. Amerika ayrıca Türkiye’nin, Azerbaycan’daki Bakü’den Akdeniz kıyısındaki Ceyhan’a uzanan bir boru hattının Hazar Denizi havzası enerji kaynaklarının ana çıkış noktası olarak hizmet etmesi yönündeki özelemlerini de güçlü biçimde desteklemelidir.”¹⁹⁹

1990’lı yıllardaki ilişkiler için Refahyol hükümeti dönemi ile ilgili gelişmelere de genel hatlarıyla değinilmesi gerekmektedir. Türkiye’de 1990’lar boyunca iktidara gelen siyasal partilerin aksine, Refah Partisinin en önemli özelliği dış politikada Batı, ABD ve İsrail karşıtı bir söyleme sahip olmasıydı. Dolayısıyla, Refahyol koalisyonunun dış politikada nasıl bir tutum takınacağı ve ABD ile ilişkileri nasıl etkileyeceği merakla bekleniyordu. Bu iktidar döneminde ikili ilişkilerde sorunlar ortaya çıktı. Örneğin, Ağustos 1996’da Erbakan’ın Tahran’a ilk dış gezisini yaparak doğal gaz anlaşmasını imzalaması, ABD’den tepki gördü. Başbakan Erbakan’ın özellikle Libya’ya yaptığı gezide, ABD’yi terörist ülke olarak nitelemesi Washington’da rahatsızlığa yol açtı. Refah Partisi bir yandan kendi seçmenine daha önceki tutumuyla tutarlı bir söylemle yaklaşırken; dış politikada İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesi, Çekiç Güç’ün süresinin uzatılması, Eylül 1996’da Kuzey Irak’taki ABD hesabına çalışan Kürtlerin Türkiye üzerinden tasfiyesi gibi konularda daha önceki hükümetlerden farklı davranmadı.²⁰⁰

Soğuk Savaş’ın sona ermesi Türkiye için son derece önemli sayılabilecek yeni gelişmelerin ortaya çıkması anlamına geldi. AB siyasal bir birlik olma sürecini hızlandırırken, Avrupa’nın güvenlik sorunlarının AB tarafından çözülmesi için gerekli girişimleri başlattı. Bütün bu gelişmeler güvenliğini büyük ölçüde NATO ittifakı üzerine kuran Türkiye için birçok olumsuzluğu doğurmaya başladı ve Türk-Amerikan ilişkilerinde Türkiye’nin ABD’ye yönelik politikalarını etkiledi. Bu dönemde Türkiye’nin iç siyasi gelişmelerinden kaynaklanan dış politikadaki uygulamalar Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı rahatsızlıklara yol açtı. Son olarak Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve bunun

¹⁹⁹ Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, ss. 182–183.

²⁰⁰ Uzgel, “Türkiye-ABD İlişkileri,” s. 303.

oluşturduğu gelişmeler neticesinde Türkiye bölgesel bir güç olma, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinde daha etkili bir rol oynama ve ABD ile de daha yakın ilişkiler kurma konusunda da önemli sayılabilecek fırsatlar yakalamış oldu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİLİ ASKERİ, SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Bu bölümde, ABD ile Türkiye'nin askeri, siyasi ve ekonomik ilişkileri açıklanmaktadır. Bu çerçevede, Doğu Blok'unun dağılmasından sonra NATO'nun yeni yeri, iki ülkenin NATO'nun yeni yeri ile genişlemesi üzerindeki tutumları, askeri yardım ve silah/teçhizat alımları, ikili ekonomik ilişkiler, Türkiye'deki 1994 ekonomik krizin etkileri, ticari ilişkiler analiz edilmektedir.

A. Askeri ve Siyasi İlişkiler

1989 yılında Doğu Blok'u ülkelerindeki sosyalist rejimlerin yıkılması ve 1991 sonunda SSCB'nin dağılarak Varşova paktının feshedilmesi, NATO'nun yeni uluslararası ortamdaki yerinin ve işlevinin tartışılmasına yol açtı. Bazıları NATO'nun, karşıt bir ittifak örgütünün bulunmadığı bir ortamda varlığının sona ermesi gerektiğini ileri sürerken, bazıları da yeni dönemdeki güvenlik sorunlarına cevap verecek şekilde yeniden yapılandırılması ve genişlemesi konularında farklı görüşler ortaya attı. Buna paralel olarak Türkiye-ABD ilişkileri de NATO çerçevesinde Soğuk Savaş döneminden farklı bir bağlamda analiz edilmeyi gerektirdi.

1945'ten beri Türkiye'nin güvenlik politikasının ana eksenini ABD ile ilişkileri oluşturmuştur. Türk ve yabancı uzmanlar, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda karşılaştığı güvenlik ve dış politika ortamının daha önceki dönemlerden tamamıyla farklı olduğu konusunda hemfikirdirler.²⁰¹ 1990'larda Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğudaki yeni istikrarsızlık alanları Türkiye'nin yeni tehdit algulamalarını arttırmıştı. Türk yöneticiler Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve SSCB'nin dağılmasının ortaya çıkardığı boşluk ve

²⁰¹ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, s. 15. Türkeş, Mustafa, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye," iç. Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, s. 193; Özden Alantar, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutunda Dönüşümü," iç. Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, ss. 219-224.

belirsizlikte Türkiye'nin Batının güvenliği için vazgeçilmez olduğunu düşündüler.²⁰² Varşova Paktı'nın dağılmasıyla misyonunu tamamladığı düşünülen ve meşruiyeti sorgulanan NATO, Türkiye için yeniden önem kazanmıştı. Özellikle Türkiye'nin çevresinde olan bölgelerde ortaya çıkan sorunlar, NATO'ya Soğuk Savaş sonrasında meşruiyet zeminini hazırlayacak imkânlar meydana getirmiştir. Bunun en tipik örneği NATO'nun Bosna'da oynadığı rol olmuştur. Benzer şekilde, Körfez Savaşı ve sonrasındaki Körfez Krizleri ile 1999'da Kosova müdahalesi, NATO kaynaklarının kullanılması ve operasyon eğitimi deneyimlerinden yararlanılması bakımından NATO'nun işlevselliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu nedenle NATO, Soğuk Savaş sonrası dönemde de önemini değişik bir boyutta arttırarak devam ettirmiştir.²⁰³ Soğuk Savaş'tan galip çıkmış bir ittifak örgütü olarak ortadan kalkmak bir yana, NATO genişleyerek ve yeni işlevler üstlenerek varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde Türkiye'yi ilgilendiren NATO'yla ilgili gelişmeler, örgütün yeni uluslararası sistemdeki rolü, ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler, AB'nin kendi güvenlik yapılanmasına gitmesi ve NATO'nun genişlemesi etrafında belirlenmiştir.

NATO'nun yapısal ve işlevsel dönüşümünde 1990'ların başındaki iki önemli zirvede alınan kararlar belirleyici olmuştur. Bunlardan 1991'deki Roma Zirvesi'nde NATO'nun Soğuk Savaş sonrası stratejisinin temel taşları konuldu. Bu zirvede, bir yandan NATO'nun yeni dönemdeki stratejisi belirlenirken, diğer yandan Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'yle Atlantik'in iki yanı arasındaki ilişkiler düzenlendi. NATO üyelerinin artık Komünist dünyadan kaynaklanan kapsamlı bir tehdit altında olmadığı, ama bunun yerini çok boyutlu ve farklı yönlerden gelen, kestirilmesi ve değerlendirilmesi güç tehditlerin aldığı kabul edildi. KİS'nin yayılması, yaşamsal kaynakların (petrol vs) akışının engellenmesi olasılığı ve terörizm yeni tehditler arasında sıralandı. NATO'nun AB, Batı Avrupa Birliği (BAB)²⁰⁴ ve AGİT'le işbirliği yapabileceği, BM misyonlarına katılabileceği, yani bunların birbirlerini tamamlayıcı olacağı kabul edildi.²⁰⁵

²⁰² Şadi Ergüvenç, Turkey in the New Security Context, Turkey's Role and Expectations in the Transatlantic Partnership," *Foreign Policy*, Ankara, No. 1-2, 1997, ss. 3-22.

²⁰³ Armağan Kuloğlu, "21. Yüzyılın Başında NATO, Avrupa ve Türkiye," iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 932.

²⁰⁴ 20 Kasım 1992'de Roma'daki Bakanlar Konseyi toplantısında BAB üyeleri, örgütü genişletmeye karar vermiş ve bu çerçevede Yunanistan'a tam üyelik verilirken, Türkiye ile NATO üyesi olan Norveç ve İzlanda'ya ortak üyelik statüsü verilmiştir. Tam üyeler hem NATO, hem de AB üyeleri olmalarına rağmen ortak üyeler AB'ye üye olmayanlar diye tanımlanmıştı. Bkz. Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun....," s. 202.

²⁰⁵ Uzgel, "ABD ve NATO'yla....," ss. 307.

NATO'nun stratejik planlaması Roma zirvesinde alınan bu kararlar doğrultusunda gelişti. 1967'den 1980'lerin sonuna kadar NATO stratejisi "Esnek Karşılık ve İleri Savunma" ilkeleri üzerine kurulmuştu. Yeni dönemde Esnek Karşılık Stratejisi terk edilerek, nükleer silahlara dayanmayan veya son çare olarak nükleer silahlara başvurmaya dayalı bir strateji benimsendi. Başka bir ifadeyle, nükleer silahlar yine bulundurulacak, ancak bunların işlevi, olası bir saldırganlığı caydırmaya yönelik olacak ve ancak konvansiyonel silahlarla cevap verilemediği noktada kullanılacaktı. Bu doğrultuda 1991 sonrasında NATO'nun elindeki nükleer silah sayısında azaltmaya gidildi. Var olanlar da herhangi bir hedefe kilitlemiş durumda değildi.

NATO'nun yapısındaki ve işlevlerindeki değişim süreci 1999 Washington Zirvesinde somutlaştırıldı. Stratejik konseptin belirlendiği zirvede, uluslararası çevrenin belirsizliğini koruduğu ve bu belirsizlik ortamında ittifakın işlevini yerine getirmeye çalıştığı belirtildi. Bu belirsizlikler, Avrupa-Atlantik bölgesinde ve çevresindeki istikrarsızlıklar, KİS'in hızla yayılması, etnik ve dinsel rahatsızlıklar, toprak anlaşmazlıkları, ciddi ekonomik, toplumsal ve ekonomik güçlükler, insan haklarının ihlali ve devletlerin dağılması olarak tanımlandı.²⁰⁶ İttifakın asıl işlevinin üye ülkelerin toprak bütünlüklerini, siyasal bağımsızlıklarını ve güvenliklerini korumak olduğu vurgulandı. Ama bunun yanında, barış ve istikrarın korunmasına katkıda bulunmak da stratejinin en önemli dayanaklarından biri haline getirildi. Bu yüzden güvenlik, danışma, caydırma, savunma ve kriz yönetimi gibi kavramlara ağırlık verilmesi gibi hususlar Washington'daki zirvede teyit edildi.²⁰⁷

Bu çerçevede, "5. Madde dışı krizlere müdahale operasyonları" kavramı ortaya atılarak, NATO'nun herhangi bir üyesine doğrudan saldırı gerçekleşmediği durumlarda bile krizlere müdahale edilebileceği kabul edildi. Bunun için "Savunma Yetenekleri Girişimi"nin başlatılması kararlaştırılarak, üye ülkelerin ittifak toprakları dışında kriz operasyonları düzenlemek için hızlı hareket yeteneğine sahip yüksek hazırlık düzeyinde birlik yapılanmasını geliştirmeleri öngörüldü. Bu operasyonların ittifak üyeleri ile ortaklar arasındaki işbirliği ile yürütülmesi kararlaştırıldı. Diğer örgütlerin (BM Güvenlik Konseyi

²⁰⁶ Musa Ceylan, *Yeni NATO Soğuk Savaş'tan Sıcak Savaşa*, İstanbul: Ülke Kitapları, 1999, s. 185-186.

²⁰⁷ Musa Ceylan, "Soğuk Savaş'ın Sonu Yeni NATO ve Türkiye," iç. Musa Ceylan (der.), *Yeni NATO Soğuk Savaş'tan Sıcak Savaşa*, İstanbul: Ülke Kitapları, 1999, s. 16.

ve AGİT) daveti üzerine ittifakın, barışı koruma (*peace-keeping*) operasyonlarına katkıda bulunabileceği teyit edildi.²⁰⁸

Türkiye, 1990'ların başlarında NATO'nun ortadan kalkması, öneminin azalması ve ABD bağlantısının zayıflayarak ittifakın Avrupa ayağının güçlenmesi yolundaki bütün yaklaşım ve gelişmelerden kaygı duydu. Ayrıca, NATO'ya yeni üyelerin alınması konusunda da genelde isteksiz davrandı. NATO'nun, ABD'nin önderliğinde güçlü bir ittifak olarak varlığını sürdürmesi konusunda Türkiye ABD'yle hemfikirdi ve iki tarafın çıkarları bu noktada kesişti. Sonuçta Türk yöneticiler ABD ve NATO bağlantısına Türkiye'nin güvenliği için en iyi çözüm olarak baktı.²⁰⁹

Türkiye, 1991 Roma Zirvesinde Avrupa güvenliğinin bütünlüğü tezini savundu ve Atlantik ötesi bağlantının sürdürülmesini isteyerek NATO içinde ABD ve İngiltere'yle ortak hareket etti. Türkiye bu yaklaşımı savunurken, özellikle Yugoslavya'daki etnik çatışmalarda Avrupa kurumlarının başarısızlığı üzerinde durdu. Silah indirimleri konusundaysa, Türkiye kendisini doğrudan ilgilendiren nükleer topçu mermilerinin kaldırılması kararını memnuniyetle karşıladı. Bu çerçevede, İstanbul, Çorlu, Erzurum gibi yerlerde bulunan bu silahlar kaldırıldı. Bu dönemde NATO Genel Sekreteri olan Manfred Wörner, doğrudan göç, aşırı dincilik, terörizm, gibi ekonomik ve siyasal istikrarsızlık gibi riskler altında bulunan Batı dünyasının bu sorunlarını çözmeye Türkiye'nin önemli bir rol oynayabileceğini ifade etti. Türk yetkililer Türkiye'nin yeni dönemde bir "cephe ülkesi" haline geldiğini belirttiler.

Varşova Paketi'nin dağılmasıyla bazı çevrelerce NATO'nun kuruluş gerekçesinin ortadan kalktığı ifade edildi. Bu çevreler, ortak bir düşmanın bulunmadığı bir ortamda bir askeri ittifakın olmayacağından hareketle NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde kime karşı kullanılacağı sorusunu gündeme getirdi. Türkiye'de İslami ağırlıklı RP'nin bu soruya cevabı, NATO'nun, gelişmiş Batılı ülkelerin çıkarları hilafına politikalar izleyen gelişmekte olan ülkelere, özellikle Müslüman ülkelere, karşı kullanılacağı yolundaydı. Dolayısıyla Müslüman bir ülke olarak Türkiye'nin böyle bir oluşumda kalması düşünülemezdi. Bu gerekçelerle RP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk, Türkiye'nin NATO üyeliğinden ayrılması gerektiğini öne sürdü. Bu bağlamda Şubat 1995'te dönemin NATO Genel Sekreteri Willy Claes'in İslamcı fundamentalizmin geçmişteki komünizm gibi bir

²⁰⁸ Uzgel, "ABD ve NATO'yla ...," ss. 308; Ceylan, *Yeni NATO...*, s. 192.

²⁰⁹ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 384.

tehdit oluşturduğunu söylemesi, Batıda fundamentalizmin genelde çok geniş tanımlanması eğiliminden hareketle bu nitelemeyle aslında İslam'ın kastedildiği yorumuna yol açarak RP'nin endişesini doğrular gözüktü.²¹⁰

Bu dönemde Türkiye NATO'nun genişlemesini çıkarlarına aykırı görmekteydi. Fakat bu genişleme sürecinin engellenemeyeceğinin de farkındaydı. Türkiye'nin bu konuda resmi açıklamalarda dile getirilmeyen kaygıları vardı: İlk olarak, NATO belirli sayıdaki Batılı devletin oluşturduğu seçkinler kulübü olmaktan çıkmaya başladı ve Türkiye'nin örgüt içindeki stratejik önemi azalır göründü. Böylece Türkiye karar alma sürecinde eskisi kadar güçlü olmayacaktı. İkinci olarak, muhtemel üyeler Türkiye'nin güvenliği açısından herhangi bir katkı sağlayabilecek durumda değillerdi. Aksine, yeni üyelerle ittifakın, dolayısıyla Türkiye'nin, sorumluluk alanı genişleyecek ve yeni mali yükler ortaya çıkacaktı.²¹¹ Üçüncü olarak, ABD ve diğer üyelerin dikkatleri yeni bölgelere yönelecek ve bu ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanması öncelik kazanacaktı. Bu da Türkiye'ye yapılacak askeri, siyasi ve ekonomik yardımlarda bir azalmaya yol açabilecekti.

Son olarak, Türkiye 1990'da imzalanan ve 1992 yılında yürürlüğe giren Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması (AKKA)'nda elde ettiği kazanımlarını kullanmakta zorlanacaktı. Türkiye AKKA'yı Avrupa güvenlik yapılanmasının vazgeçilmez bir unsuru olarak görmekteydi ve oluşturulan kanat rejimine büyük önem vermekteydi. Kanat rejimine göre imza koyan devletler, Avrupa'nın kanat kısmında yer alan bölgelerde askeri yığınak yapmayacaklar ve belirlenen sınırların üstünde silah bulundurmayacaklardı.²¹² NATO'nun genişlemesine karşı çıkan Rusya'yı yatıştırmak için, ABD bu ülkeyi özellikle Kafkaslar'da bir ölçüde serbest bırakma eğilimine girmişti. Örneğin, Türkiye'nin kanat bölgelerden biri olarak kabul edilmesi isteğine karşın Kafkasya'da Rus askerinin Ermenistan'da konuşlanması ya da Rusya'nın Kafkaslarda AKKA yükümlülüklerinden bağışık tutulması kabul edildi.²¹³ Bu istisnai durum Türkiye'yi kaygılandırmaktaydı.

Türkiye bu süreç içinde Fransa ve İtalya gibi güney ülkeleriyle işbirliği yaparak NATO'nun doğuya doğru genişlemesini engellemek için Romanya ve Slovenya'nın

²¹⁰ İhsan D. Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, Ankara: İMGE Kitapevi, 1998, s. 57.

²¹¹ Ali Karaosmanoğlu, "NATO Genişlemesi Zararımıza," *Zaman*, 31 Mayıs 1997.

²¹² Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 325.

²¹³ Esra Çayhan ve Nurşin Ateşoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları, NATO-AB-Türkiye*, İstanbul: AFA Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, 1996, ss. 66-73.

üyeliğini destekledi. Türkiye'nin, Romanya'nın üyeliğini desteklemesinin nedenlerinden biri de bu ülkenin Karadeniz'e kıyısı bulunması ve böylece bir NATO üyesi olarak Türkiye ile birlikte Rusya'nın Karadeniz'deki üstünlüğüne karşı bir güç oluşturabilecek olmasıydı.

Türkiye'nin NATO'nun genişlemesi sürecinde en önemli çıkışı, veto kozunu gündeme getirmiş olmasıydı. Türk hükümeti bu kozu ilk defa AB'nin 1997'deki Luxemburg Zirvesi öncesinde aday ilan edilmek için kullanmaya çalıştı. Tabii olarak, güvenlik konusunun yanında çok sayıda faktöre bağlı olan Türkiye'nin AB'ye aday ülke olarak ilan edilmesi konusunda NATO genişlemesinin kullanılması bir sonuç getirmedi. Türkiye zaten Temmuz 1997'de Madrid'deki NATO zirvesinde bu tutumundan geri adım atarak genişleme kararını onaylamıştı. Türkiye bundan sonra resmi tutumunu, NATO ile AB ve BAB'ın genişleme sürecinin paralel gitmesi şeklinde daha yumuşak bir üslupla ortaya koymaya başladı. NATO'ya yeni üyeler alınırken, AB ve BAB'a yeni üyelerin, özellikle kendisinin, alınmasını ve böylece Avrupa'yı ilgilendiren güvenlik örgütlerindeki genişlemenin paralel gitmesini savundu. Sonuçta hem AB hem de NATO genişlerken, Türkiye ne AB'ye tam üye olabildi ne de NATO'nun genişlemesini engelleyebildi. Türkiye bu veto tehdidini, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK)'nin NATO olanaklarını kullanması konusunda da gündeme getirdi. Ancak bunda da başarılı olmadı.

Türkiye'nin veto tehdidindeki başarısızlığının nedeni açıktı. Bir defa, NATO'nun genişlemesi kararının alındığı daha önceki zirvelerde buna zaten onay vermişti. Kaldı ki bu gelişme, Türkiye'nin ABD'yi karşısına almadaki güçlüğüne göstermekteydi. İkincisi, Türkiye'nin NATO'nun genişlemesini AB üyeliğiyle ilişkilendirmesi bir hataydı.²¹⁴ Gerçekten, güvenlikle ilgili bir örgüt olan NATO'yu, temelde ekonomik ve siyasi bütünleşme amacı taşıyan ve uluslarüstü bir yapılanma olan AB'yle ilişkilendirmeye çalışmak çelişkiydi. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenlik ve stratejik işbirliğine karşılık ekonomik yardım elde etmeye dayalı politikasının bir devamı niteliğindedir.

Üçüncüsü, NATO'nun genişlemesi, yalnızca bu örgütün varlığı ya da yapısıyla ilgili olmayıp ABD-Avrupa ve ABD-Rusya ilişkileri açısından uluslararası dengelerin de devreye girdiği bir gelişmeydi. NATO'nun Avrupalı üyelerinin veto konusunu gündeme getirmediği böyle bir gelişmede Türkiye'nin vetoyu koz olarak kullanmaya çalışması

²¹⁴ Mustafa Türkeş, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim," iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 395.

inandırıcı olmadı. Son olarak, genişlemenin gerçekleşmesi aşamasında Refahyol'un (Refah Partisi ile Doğru Yol Partisinin koalisyon hükümetinin) iktidarda ve Tansu Çiller'in dışişleri bakanlığında olması sonucu dikkatlerin daha çok iç politikaya yönelmesi de dışta NATO'nun genişlemesi konusunda ortaya konan veto söyleminin tam olarak savunulamamasına neden oldu. Ayrıca koalisyonun büyük ortağı Refah Partisi kendisini meşrulaştırmada ABD'nin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Böylece bu parti Batı'ya ideolojik olarak karşı çıksa da ABD'nin çok önem verdiği NATO'nun genişlemesine karşı çıkmakta zorlandı.²¹⁵

Türkiye'nin NATO konusundaki bu tutumu ABD'yi rahatsız etti. Çünkü NATO genişlemesi Washington için dış politikada öncelikli bir konuydu.²¹⁶ ABD desteğindeki NATO'nun genişleme sürecinin başarısızlığa uğraması, bir bütün olarak Avrasya'yı hedefleyen kapsamlı bir ABD politikası oluşturulmasının mümkün olmayacağı anlamına gelecekti. Böyle bir başarısızlık, Amerikan liderliğine gölge düşürecek, genişleyen bir Avrupa kavramını anlamsız kılacak, Orta Avrupalıların moralini bozacak ve Rusya'nın Orta Avrupa'daki jeopolitik özelemlerini yeniden canlandıracaktı. Batı için bu durum, olası herhangi bir Avrasya güvenlik yapısının gerçek bir Avrupalı olma şansına ölümcül bir zarar verecekti. Bu da, Amerika için yalnızca bölgesel değil, küresel bir yenilgi demektir.²¹⁷

Bu görüş ayrılıklarına rağmen, Türkiye, Clinton döneminde oluşturulması düşünülen "Ulusal Füze Savunma Sistemine" (*American National Missile Defense*, NMD)²¹⁸ olumlu baktı. NMD, Reagan döneminde başlatılan ve bir sonuca ulaştırılmayan "Stratejik Savunma Girişiminin" (Yıldız Savaşları, SDI) devamı niteliğindedir. Daha önce SSCB'ye karşı geliştirilmesi düşünülen SDI'nin bu dönemde gündeme getirilmesinin sebebi, ABD'ye göre, "asi" (*rouge*) olarak tanımlanan K. Kore, İran, Irak, Suriye, Libya'nın sahip oldukları balistik füzelerdir.²¹⁹ Türkiye, Rusya ve Çin'in karşı çıktıkları, AB ülkelerinin çekimser kaldıkları bu projeye sıcak baktığı izlenimi verdi. Daha projenin oluşum aşamasında gerçekleştirilen tatbikatlara Türk askeri yetkililer katıldı. ABD, asi

²¹⁵ Türkeş, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye...", s. 395.

²¹⁶ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", ss. 308-310.

²¹⁷ Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, s. 74.

²¹⁸ Mustafa Kibaroglu, "Amerikan Ulusal Füze Savunma Sistemi," *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, Cilt 6, Yaz 2000, s. 90.

²¹⁹ Kemal İnat, "Giriş," iç. Kemal İnat (der.), *ABD'nin "Haydut Devletleri"*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2004, ss. 6-8.

olarak tanımladığı 5 devletten 4'ünün Türkiye'ye komşu olduğunu ifade ederek Türkiye'nin de yer almasını istedi.²²⁰

Türk-Amerikan askeri işbirliği konusunda askeri yardım ve silah alımı konuları da büyük önem taşımaktadır. Körfez Savaşı'nın bitmesinden sonra Türkiye'nin stratejik ve askeri önemi ABD için devam etti. Ancak bu stratejik ve askeri önem askeri yardım ve silah alımları konusunda savaştan birkaç yıl sonra değişmeye başladı. Kısa süre sonra Amerikan yardımının Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi aynı düzeyde olmayacağı görüldü. Türkiye Soğuk Savaş boyunca ABD'den üç temel başlık altında askeri yardım aldı. Bunlar, “Dış Askeri Yardımlar” (*Foreign Military Financing, FMF*), “Askeri Yardım Programı” (*Military Assistance Program, MAP*) ve “İktisadi Destekleme Fonu” (*Economic Support Fund, ESF*)'dur. Kredi veya hibe niteliği taşıyan ve doğrudan silah alımları için kullanılan FMF yardımları çerçevesinde Türkiye'ye 1980–1997 döneminde 3,814 milyar dolar aktarıldı. FMF programı 1998'de kesildi. MAP çerçevesinde de Türkiye'ye 1989'a kadar tamamı hibe niteliğinde 1,088 milyar dolarlık yardım yapıldı. Kredi veya hibe biçiminde, bütçe imkânlarının desteklenmesi için verilen ESF yardımlarının miktarı ise sona erdirildiği 1998'e kadar 1,162 milyar dolara ulaştı. Parasal yardımların yanı sıra ABD Türk askeri personelinin eğitimi konusunda da katkılarda bulundu. “Uluslararası Askeri Öğretim ve Eğitim” (*International Military Education and Training, IMET*) programı çerçevesinde 1983–2000 döneminde 3000'i aşkın Türk subayı ABD'de eğitildi. 1984–1999 döneminde Türkiye'ye yönelik IMET için ABD bütçesinden harcanan toplam miktar ise 40,681 milyon dolar olarak gerçekleşti.²²¹

Bölgesinde meydana gelen yeni tehditlere karşı güvenliğini koruma ihtiyacı duyan Türkiye, son 20 yıl içinde ABD'den yaptığı silah alımlarına hız vermiştir. Özellikle PKK'nın terör faaliyetlerini başlattığı 1984'den sonra bu alımlarda artış gözlenmektedir. 1984–2000 döneminde FMF ve “Doğrudan Ticari Satış” (*Direct Commercial Sales, DCS*) yöntemleriyle ABD'den alınan silahların tutarı yaklaşık 11 milyar dolardır. 1950–1983 döneminde bu yöntemlerle ABD'den alınan silahların toplam tutarı 1,196 milyar dolarken, sadece 1997'de Türkiye'nin ABD silahlarına ödediği miktar 1,270 milyar doları bulmuştur. Stok Fazlası Savunma Malzemeleri Satışı (*Excess Defence Articles, EDA*) kapsamında 1990–1998 döneminde Türkiye'ye hibe edilen ABD silahlarının toplam tutarı ise 1,931

²²⁰ Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler,” s. 311.

²²¹ Erhan, “Türkiye-ABD İlişkilerinin...,” ss. 147.

milyar dolardır. Bu rakamlar Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'nin silahlanma ihtiyacında bir azalmaya yol açmadığını göstermektedir.

1992'den günümüze Türkiye'nin ABD'ye ısmarladığı ve büyük bölümünü aldığı silahların dağılımı şöyledir: 240 Lockheed Martin F-16 savaş uçağı (ABD'nin verdiği lisans çerçevesinde TAI tarafından Türkiye'de üretildi), 95 Sikorsky nakliye helikopteri, 74 Bell-Trextan saldırı helikopteri, 50 Fairchild (Northrop Grunman) A-10 destek uçağı, 44 Northrop Grunman T-38 eğitim uçağı, 40 McDonnell Douglas F4-E savaş uçağı, 1857 Raytheon zırh delici füze, 264 Raytheon Sidewinder havadan havaya füze, 264 Raytheon AMRAAM havadan havaya füze, 190 Boing/McDonnell Douglas Harpoon gemi füzesi, 8 Perry sınıfı ve 8 Knox sınıfı firkateyn, 1698 FMC zırhlı muharebe aracı, 1253 M-60A3 muharebe tankı, 550 M-119A1/2 zırhlı personel taşıyıcı, büyük miktarlarda cephane.²²²

Bununla birlikte Türkiye ABD'den silah ve cephane alımlarında sorunlarla da karşılaşmaktaydı. 1995'te gerek insan hakları gruplarının baskıları, gerekse Kongrenin karşı çıkması üzerine Türkiye'nin istediğı Kobra saldırı helikopterlerinin satılması önlendi (Türkiye istediğı 50 Kobra'dan 10'unu alabildi), ama Türkiye 4 milyar dolar tutması beklenen 145 helikopter üretilmesi ihalesini açınca, silah şirketleri baskılarını arttırarak Başkana mektup yazdılar ve bu ihaleye katılma izni istediler. Yönetim Türkiye'yi daha fazla küstürmek istemediğı, ama asıl önemlisi Avrupa ve İsrail-Rus firmalarının avantaj kazanacağını düşündüğü için buna koşullu olarak izin verdi. Buna göre, ABD Dışişleri Bakanlığı insan hakları ve demokrasinin gelişimi konularında Türkiye'nin uyması gereken ölçütler belirledi.²²³

Ayrıca ABD'nin Türkiye'ye ikisi hibe, diğeri kiralama yoluyla verdiği Perry sınıfı üç firkateynin tesliminde de sorun ortaya çıktı. Bu üç geminin teslim edilmemesi üzerine Türk basını durumu "gizli ambargo" olarak tanımlamıştı. Türkiye gemileri teslim almak için 480 kişilik personeli ABD'ye göndermiş fakat teslimat bir türlü yapılmayınca bu personelin orada bekleyişi Türkiye'ye 50 milyon dolara mal olmuştu. Clinton yönetimi aynı yıl yapılacak seçimler ve Ocak 1996'da yaşanan Kardak bunalımı yüzünden teslimatın yapılmasını önlemişti.²²⁴

²²² Erhan, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi," 148.

²²³ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," s. 288.

²²⁴ Ibid., 288.

Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen, güvenlik boyutuyla bir şekilde alakası olan bir unsur da genelde Batının, özelde ABD'nin insan hakları konusuna gittikçe daha fazla önem vermeye başlamasıdır. Zaman zaman ABD Kongresi'nin gündemine insan hakları ihlalleri konusunun getirilmesi Türkiye ile ABD arasındaki ikili ittifak ilişkilerini gölgelemiştir. ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikalarına insan hakları sorunlarını dâhil etmesi, Türkiye'nin yeni dönemde karşılaştığı zorlukları yansıtması bakımından önemlidir. Türkiye'nin dış bağlantıları bakımından odak ülkelerin başından olan ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikalarında insan hakları sorunlarının Soğuk Savaş öncesi ve sonrası dönemlerde aldığı biçim, hem uluslararası sisteme ilişkin özelliklerin insan hakları politikalarına etkisini hem de Türkiye'nin yeni dönemde dış politikasında karşı karşıya kaldığı güçlükleri yansıtması açısından da önem taşımaktadır.

1990'lı yıllarda insan hakları konusu, güvenlik, işbirliği ve silah transferlerini de içine alacak şekilde Türk-Amerikan ikili ilişkilerini büyük oranda etkiledi. Bu dönemde insan hakları konusu, Türk dış politikasının sürekli gündeminde kaldı, Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme çabaları yoğunlaştıkça önemi arttı ve Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini belli bir dereceye kadar ipotek altına aldı.²²⁵ Ayrıca bu konu, ülkenin savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında da etkili oldu. Aslında Türkiye'nin İsrail ile savunma sanayi işbirliğini geliştirme gayretlerinin ardındaki sebeplerden biri, silah alımlarında ABD ve Almanya gibi Batı'nın kilit ülkelerinin insan hakları gerekçesi ile uyguladığı kısıtlama ve engellemelerden kurtulma arzusuuydu.²²⁶ Çünkü uluslararası politikada insan hakları diplomasisini yürütenler daha çok ABD ve Batı Avrupa ülkeleriydi.²²⁷

ABD, Dışişlerinin, Beyaz Saray ve özellikle Kongre'nin hazırladığı yıllık insan hakları raporlarında da düzenli olarak Türkiye'deki insan hakları ihlallerine yönelik eleştiriler getirdi. 1994 yılında Amerikan Kongresi 453 milyon dolarlık askeri yardımın %10'unun insan hakları ve Kıbrıs meselesinden dolayı askıya alınması kararını aldı.²²⁸ 1995'de Kongre'nin talimatları doğrultusunda hazırlanan ve Türkiye'nin Kürtlere karşı ABD yapımı silahlar kullandığı endişesini dile getiren bir rapor, ABD Dışişleri Bakanlığının Türkiye'nin sipariş ettiği Süper Kobra helikopterlerine ihraç izni vermekte

²²⁵ İhsan D. Dağı, *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s. 107.

²²⁶ F. Stephen Larrabee-Ian O. Lesser, *Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde*, (çev. Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, ss. 25–26.

²²⁷ Dağı, *İnsan Hakları, Küresel Siyaset...*, s. 62.

²²⁸ Nasuh Uslu, "The Factors Affecting Turkey's Relations with the United States in the Post-Cold War Period," *Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığ)*, No. 31, 2000/2, ss. 183–225.

isteksiz davranmasında kritik rol oynadı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Mart 1996'da ABD'ye ziyareti sırasında Türk ordusu için özel önem taşıyan helikopter konusunu bizzat Başkan Clinton'a açtı. Ancak durum pek değişmedi ve Başkan Clinton'ın Türkiye'nin insan hakları karnesini eleştiren bir mektubunun ardından Türk Genelkurmayı siparişi iptal etme kararı aldı.²²⁹

Türkiye'nin güvenlik algılamasında çok etkili olan ve 1990'lı yıllarda ABD'yle ilişkilerde yansımaları bulan bir başka ülke ötesi (*transnational*) unsur da terörizmdir. 1990'lı yıllarda PKK ile on yılı aşkın yaşanan sıcak mücadele, Türkiye'ye 30 binin üzerinde insan kaybına ve yaklaşık 100 milyar dolarlık bir harcamaya mal olmuştur.²³⁰ Son birkaç on yıl içinde önemli resmi şahsiyetlere ve gazetecilere düzenlenen suikastlar ve ülke içinde sürüp giden sağ-sol çatışmaları, Türkiye'nin milletlerarası terörizmin tehlikeleri konusundaki duyarlılığını arttırmış ve bununla mücadelenin yaygınlaşmasına Ankara'nın ilgi göstermesine sebep olmuştur. Bu konu, özellikle bir kısım komşularının veya ülke içindeki bazı grupların ABD'nin kullandığı üsluplara bir terörist saldırıda bulunması durumunda Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde önemli bir mesele haline gelebilirdi. Ayrıca, Türkiye Güney Doğu Anadolu'da PKK'ya karşı yürüttüğü mücadeleyi terörizme karşı savaş olarak tanımlamış, ABD de PKK'nın terörist olduğunu kabul etmiştir. Türkiye ABD ile Orta Asya ve Orta Doğu'da Batının uzun vadeli terörizm karşıtı stratejilerinde önemli roller üstlenmiştir.²³¹

ABD ve Türkiye uzun süreden beri terörizmi kınayan ülkeler arasında yer almıştır. Türk resmi yetkililer PKK terörüne karşı ABD desteğine büyük önem verdiler. İki ülke Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı yakın işbirliğine gitti. Türkiye'nin Ekim 1998'de Abdullah Öcalan'ı sınır dışı etmesi konusunda Suriye'ye baskı yapması sırasında ABD büyük destek verdi. Ocak 1999'da İtalya'nın Öcalan'ı iade yerine sınır dışı etme yönünde aldığı karar ABD hükümetinin büyük eleştirisine neden oldu. Ocak 1999'da Öcalan'ın Kenya'da yakalanıp yargılanmak üzere Türkiye'ye getirilmesinde ABD'nin merkezi bir rol oynadığı yönünde haberler yayımlandı.²³² Bu olay ABD'nin Türkiye'ye karşı politikalarını

²²⁹ Kirişçi, "Türk-Amerikan İlişkileri...", s. 212.

²³⁰ Bilgiç, "İç Politika-Dış Politika...", s. 119

²³¹ Larrabee-Lesser, *Türk Dış Politikası...*, ss. 24-25.

²³² Milliyet, 20 Şubat 1999.

eleştirmesiyle tanınan Başbakan Bülent Ecevit'in kamuoyu önünde ABD'ye teşekkür etmesine yol açtı.²³³

İnsan hakları bağlamında Kürt sorununun iki müttefik arasındaki ilişkileri zora sokmasının başka örnekleri de bulunmaktadır. Ekim 1998'de zamanın Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, Turgut Özal'ın anısına yaptığı ve Amerikanın merkezi değerleri kadar Türkiye'nin stratejik değerinin iki ülke arasındaki ilişkilerde itici güç olduğunu dile getirdiği konuşmasında, Türkiye'nin insan hakları karnesini ve ifade özgürlüğünü korumadaki yetersizliğini eleştirmekten de geri durmadı. Talbott, Amerika'nın terör ile mücadelede ve toprak bütünlüğünü korumada Türkiye'nin arkasında olduğunu belirtmekle birlikte, ülkenin güneydoğusunu felç eden sorunların sadece askeri çözümler ile ortadan kaldırılamayacağına değindi.²³⁴ Türkiye'de olumlu karşılanmayan bu konuşma sırasında dinleyiciler arasında bulunan ve hükümete yakın görüşleri ile tanınan bir gazeteci, konuşmayı "beklenmedik bir saldırı" ve "ihamet" olarak nitelendirdi ve ABD'yi Türkiye'ye karşı çifte standart uygulamakla suçladı.²³⁵

Sonuç olarak Amerikan askeri yardımı ve alımları Türkiye'nin güvenlik önceliklerinde sınırlamalar ve olumsuzluklar meydana getirdi. Türkiye'nin güvenlik seçenekleri ABD'nin askeri satış, eğitim ve bakım ile lojistik desteğine bağımlı kaldı. ABD bu dönemde askeri satışlardaki teknoloji transferleri ve Türkiye'nin güçlü bir savunma alt yapısı oluşturma girişimlerinde sınırlı destek ve izin verdi.²³⁶ Türkiye, 1990'ların başlarında NATO'nun ortadan kalkması, öneminin azalması ve ABD bağlantısının zayıflayarak ittifakın Avrupa ayağının güçlenmesi yolundaki bütün yaklaşım ve gelişmelerden kaygı duydu. NATO'nun genişlemesini engelleyemeyeceğinin farkında olmasına rağmen AB ülkelerine NATO'daki veto yetkisini koz olarak kullansa da ABD'nin de karşı çıkması üzerine başarılı olamadı. ABD'nin bu dönemde "asi" devletlere yönelik olarak ifade ettiği ulusal füze savunma sistemine olumlu baktı. Askeri silah ve cephane alımları bölgesel gelişmelerden dolayı artarak devam etti. Ancak 1990'lı yıllarda daha önce satışlarda gündeme gelmeyen insan hakları faktörü ABD tarafından getirildi. Bu da Türk yöneticileri ve kamuoyu tarafından öfkeye yol açtı.

²³³ Kemal Kirişçi, "ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler," iç. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 211.

²³⁴ Strobe Talbott, "US-Turkish Relations in an Age of Interdependence," Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 14 Eylül 1998.

²³⁵ Sedat Sertoğlu, *Sabah*, 16 Ekim 1998.

²³⁶ Uslu, "The Factors Affecting Turkey's...", s. 222.

B. İkili Ekonomik İlişkiler

Türkiye 1980'lerin sonuna doğru ABD ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı. Özal'ın bu dönemde ABD ile “daha az yardım, daha çok ticaret” (*less aid more trade*) ilkesine dayanan bu yaklaşım hayata geçirilmeye çalışılmış, ancak istenilen sonuca ulaşamamıştı. 1990'larda ise ticari ilişkilerin hacminde bir artış sağlanmıştır. Ancak bu kez söz konusu artış Türkiye'nin aleyhine gelişmiştir.

Türk-Amerikan ekonomik ilişkilerinin önemli boyutlarından birini ABD yardımları oluşturuyordu. 1990'larda Amerikan yardımıyla ilgili ilk önemli gelişme, Körfez Savaşı sırasında, ABD yönetiminin Türkiye'ye 82 milyon dolarlık bir acil yardımda bulunmasıydı. 1990 yılında 553 milyon dolar olan ABD yardımları, 1991 yılında 635.4 milyon dolara yükseltilmişti.²³⁷ Doğrudan yardım kapsamında olmasa da ABD 1992 yılında Türkiye'ye uygulanan tekstil kotalarında indirim gitti. 1992 yılında bir sonraki yılın yardım konusu Kongre'de görüşülürken, Senatör Robert Byrd'in girişimiyle Türkiye'ye 125 milyon dolarlık yardım yapılması kabul edildi. Bunda Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin ortaya koyduğu Amerikan yanlısı olumlu tutum etkili olmuştu. Ayrıca bu sırada, ne Yönetim ne de Kongre yardım konusunu önerirken ve görüşürken Yunanistan'la gözetilen 7/10 oranına atıf yaptı. Fakat 7/10 oranı konusu 1993'ten itibaren yeniden gündeme gelecektir. Bu kez daha önceki uygulamalardan farklı olarak Türkiye ve Yunanistan'a yardım bu oran gözetilerek önerildi.²³⁸ 1993'te bazı senatörlerin ortaya attığı, Kıbrıs sorununun çözümü yolunda Türkiye somut adımlar atıncaya kadar yardımın durdurulması önerisi kabul edilmedi. Özellikle ABD Dışişleri Bakanlığı bu yaklaşıma karşı çıktı.

1993'te Kongre'nin, NATO'ya yönelik tehdidin ortadan kalkması gerekçesiyle Türkiye ve Yunanistan'a verilen Dış Askeri Finansman (FMS) kredilerinin hibe kısmını kaldırması ve tümünü krediye dönüştürmesi, bu kredilerde devletten devlete değil (%5), piyasa faiz oranlarının (%10–14) geçerli hale getirilmesi ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımın niteliğinde önemli bir değişikliğe neden oldu. 1993 yılı için tahsis edilen yardım 450 milyon dolarlık FMS kredisiydi. Piyasa faizi uygulandığı için FMS'den kaynaklanan

²³⁷ Kelly Couturier, *US-Turkish Relations in the Post-Cold War Era*, İstanbul: Frederich Ebert Vakfı, 1997, s. 9.

²³⁸ Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı...*, s. 263.

borç ödemeleri, takip eden yıllarda tahsisi söz konusu kredi miktarlarını aşabiliyor ve Türkiye'nin toplam savunma harcamalarının %10'una kadar ulaşabiliyordu.²³⁹ Türkiye açısından artık ticari bir bankadan borç almakla ABD'den askeri yardım almak arasında önemli bir fark kalmamıştı.²⁴⁰ Bununla birlikte FMS yardımları sona ererken, Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye Güney Kanat Yardımı ve İhtiyaç Fazlası Malzeme çerçevesinde verilen askeri malzemenin miktarında ise büyük artış yaşanmıştı.²⁴¹

Ayrıca Türkiye'nin Çiller hükümeti döneminde girdiği Nisan 1994 krizi sonrasında Clinton yönetimi kendi bütçesinde yer alan ve 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra F-16 uçaklarının ikinci parti üretimi için oluşturulmuş olan Körfez Fonundan 1.2 milyar dolar vermeyi kabul etti. ABD'nin Türkiye'ye yönelik yardımı özellikle 1994'den sonra sorunlu hale geldi. Bu dönemde, DEP milletvekillerinin tutuklanması ve bu partinin kapatılması Kongre'de Türkiye'ye yönelik eleştirilerin artmasına yol açtı. Aradan geçen zamanda Türkiye'nin Körfez Savaşı sırasındaki tutumu da unutulmaya başlandı. Gerçi yönetim Türkiye'nin Çekiç Güç'ün faaliyetine izin verdiğini ve stratejik konumda bulunan bir müttefik olduğunu bildirirse de bir yandan Rum lobisi öte yandan da Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra bağlantılarını ve faaliyetlerini arttıran Ermeni lobisi etkisini arttırdı.²⁴²

1996 mali yılı için yönetim Türkiye'ye 450 milyon dolarlık askeri ve 100 milyon dolarlık ekonomik yardım önerdi. Bu kez de Kongre'de yardımın, 320 milyon doları askeri ve 33 milyon doları ekonomik olmak üzere yardım miktarları indirildi.²⁴³ 1997'de Temsilciler Meclisi Alt Komitesi, Türkiye Ermeni soykırımını tanıyınca kadar yönetimin 60 milyon dolar olarak öngördüğü ekonomik yardımın 22 milyon dolarla sınırlı tutulması kararını aldı. Senato Alt Komitesi ise, Türkiye'nin "sadık bir NATO müttefik" olmasından ve "Çekiç Güç'ün uygulanmasında oynadığı önemli rol"den bahsederek askeri yardımı 175 milyon ve ekonomik yardımı da 22 milyon dolar olarak belirledi. Türkiye, koşula bağlanan ekonomik yardımın bu kez tümünü reddetti ve ancak bu koşul kaldırıldığında yardımı aldı. ABD 1998 için 150 milyon dolar tutarındaki Dış Askeri Satış kredisinin 20 milyon dolarını

²³⁹ Uslu, "The Factors Affecting Turkey's...", s. 222.

²⁴⁰ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 360.

²⁴¹ Uslu, "The Factors Affecting Turkey's...", s. 221.

²⁴² Arı, *Amerika'da Siyasal Yaptı...*, ss. 260-284.

²⁴³ 7/10 oranına uyulabilmesi için Yunanistan'a yapılan yardım da indirildi.

hibeye çevirirken, Türkiye, Güney Doğu Anadolu'daki projeler için kullanılması koşuluna bağlanan ekonomik yardımı ise geri çevirdi.²⁴⁴

ABD yardımı konusunda en önemli gelişme, Washington'un dış askeri satış kredilerini 1999'dan itibaren kesme kararı oldu. Kongre, Türkiye ve Yunanistan'ın kendi savunma harcamalarını karşılayabilecek ekonomik yeterliliğe sahip olduklarını ileri sürerek bu tür yardımların NATO'nun yeni üyelerine verilmesi gerektiğini söyledi. Böylece Türkiye ile ABD'nin "güçlendirilmiş ortaklık" adı altında ilişkilerinin yoğunlaştığı bir dönemde, önce hibe kaldırıldı, ardından askeri krediler önce yıllık %10.5 gibi bir piyasa faizi oranında verilmeye başlandı, sonunda da bu program tamamen kaldırıldı.

Bununla birlikte FMS kredilerinin sona ermesinin bazı olumlu yanları vardı. Bir defa, yardım konusu Kongre'ye geldiğinde Türkiye'nin yoğun eleştirilere maruz kalması gibi bir durum ortadan kalkacaktı. İkincisi, FMS kredilerinin kullanımındaki koşullardan dolayı Türkiye silah alımı konusunda ABD'ye bağımlı olmaktan çıkacaktı. Bu şekilde Türkiye yeni ve farklı silah sistemleri alma şansına sahip oluyordu. Ayrıca ABD ile silah ticaretinin ikili ilişkilerde neden olduğu ek maliyetler de (kredilerden dolayı alınmak zorunda kalınan Amerikan silah ve cephanesinin yedek parçalarının ABD'den alınması) ortadan kalkacaktı Üçüncüsü, genel bir değerlendirme olarak FMS kredileri ekonomik açıdan büyük bir yük oluşturmaya başlamıştı. Bileşik faiz hesaplamaları nedeniyle Türkiye 1990'larda yılda ortalama 400 milyon doların üzerinde anapara ve faiz ödemekteydi.²⁴⁵

Türkiye-ABD ilişkilerinin bir başka boyutu ticari ilişkilerdir. Türkiye'nin asıl ticaret ilişkisi AB üyesi ülkeler iledir. Ancak ülke bazında değerlendirme yapılırsa ABD, Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler arasında 1990'ların sonlarında ikinci sırada (1998 yılında ithalatta %9 ve ihracattaki %8'lik pay) gelmiştir. Her ne kadar iki ülke arasındaki ticaret hacminin dolar cinsinden değeri 24 Ocak 1980 tarihli kararlardan bu yana üç kat artmışsa da bu artışın çok düşük bir tabandan başlamış olması, Amerikan pazarının büyüklüğü ve Türkiye'nin bu pazarda oldukça küçük bir paya sahip olması (1998'de Türkiye'nin Amerikan ithalatındaki payı sadece %0,2 ihracatındaki payı ise %0,5'tir)²⁴⁶

²⁴⁴ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 286.

²⁴⁵ Ibid.,s. 287.

²⁴⁶ *Turkish-US Economic Relations*, İstanbul: Dış İlişkiler Konseyi, Kasım 1998-Eylül 1999.

dikkate alınmalıdır. Aslında iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi için büyük fırsatlar vardı. ABD, doğrudan yabancı yatırım kaynağı olması bakımından Türkiye için önemliydi.

Bu çerçevede yine oldukça düşük seviyeden başlamak üzere, ABD'nin Türkiye'deki yatırımları on kat artmıştır. Haziran 1999 sonu itibariyle Amerikan firmalarının yabancı yatırımlar içindeki payı %12,6'dır. O gün itibarıyla toplam 102 Amerikan şirketi Türkiye'de faaliyet göstermekteydi. Amerikan firmaları adına hazinenin onayladığı yabancı yatırım belgelerinin toplam değeri 1980–1998 döneminde 2,7 milyar dolara ulaşmıştı. Bu yatırımın çoğunu savunma sanayi yatırımları içermekteydi.²⁴⁷ Ticaret hacminin artmasıyla sadece 1998 yılında Amerikan firmalarının onaylanmış toplam yatırımı 297,2 milyon dolara ulaşmıştı. Yabancı yatırıma ihtiyaç duyan Türk ekonomisi için ABD yatırımlarının artması, hem ekonominin ihtiyaç duyduğu yabancı sermayenin karşılanması hem de Türkiye'nin uluslararası ekonomik ortamda Türkiye'nin kredisini yükseltmesi bakımından önemliydi.

1990'lara gelindiğinde ticari ilişkilerin hacminde bir artış sağlandıysa da bu kez söz konusu artış Türkiye'nin aleyhinde gelişmeye başladı. Bu gelişme kurumsal düzenlemeye de yansdı ve 1993'de Karma Ekonomik Komisyon ve 1996'da İş Gelişme Konseyi kuruldu. Bu konudaki en dikkat çekici gelişme, ABD Ticaret Bakanlığının Türkiye'yi 1995'te dünyanın gelişen 10 pazarından biri olarak gördüğünü açıklamasıydı. Gerçi ABD, Türkiye'yi burada pazar olarak tanımlıyordu ama bu yaklaşım Türkiye'nin ABD için önem taşıyacak ölçüde alım gücü olan bir ekonomiye sahip olacağı anlamına geliyordu. 1997 sonundan itibaren ise ABD'yle ilişkilerdeki en önemli gündem maddelerinden biri ekonomik ve ticari ilişkiler, diğeri ise ekonomik yönü ağır basan enerji olarak belirlendi. ABD'nin girişimiyle Mayıs 1998'de İstanbul'da düzenlenen “Kıtaların Geçiş Noktası Türkiye” başlıklı toplantıya ABD'den 600 işadamı ve yatırımcının katılması, Türk işadamlarının ABD büyük elçiliğinin girişimiyle, bağlantılar kurmak üzere ABD'yi ziyaret etmeleri bu konudaki önemli gelişmelerdi.²⁴⁸

İki ülke arasındaki ticaret hacminin giderek artması iki ülke arasındaki ticari işbirliğinin somut bir göstergesi oldu. Toplam ticaret, 1992'de 3 milyar dolardan, en üst

²⁴⁷ Ziya Öniş, “Yeni Yüzyılın Başında Türkiye Ekonomisi,” iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, Nasuh Uslu ve Faruk Çakır (çev.), Ankara: Liberte, 2001, s. 166.

²⁴⁸ Uzgel, “ABD ve NATO'yla...,” s. 289.

düzeyine ulaştığı 1997’de 6 milyar dolara yükseldi. ABD’nin, Türkiye’nin dış ticaretindeki yeri (Türkiye’nin toplam ihracatında %10, ithalatında %9’luk pay) yükseldi.²⁴⁹

Bu artışa karşın iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde bazı sorunlar da bulunuyordu. Birincisi, Türkiye’nin ticaret açığının sürekli artmasıydı. Altı milyar dolarlık ticaret hacminin 2 milyarlık kısmı Türkiye’nin ihracatıyken, gerisi ABD’den gelen ithalattı. Dış ticaretinde genel olarak yüz milyarlarca dolar açık veren ABD’nin, yakın müttefiki Türkiye ile olan ticaretinde fazla vermesi ilginç bir durumdu. İkincisi, hem ABD’nin hem de Türkiye’nin ticari engellerle ilgili şikâyetleri vardı. Uzun süredir var olan bu problem, Türk ihracatının –özellikle çelik, tekstil ürünleri ve işlenmiş gıda maddeleri gibi hassas sektörlerde- Amerikan pazarında engellerle karşılaşmasıydı. Özellikle Türkiye, bu dönemde ABD’ye yaptığı tekstil ve konfeksiyon ürünleri ihracatına (Türkiye’nin ABD’ye yaptığı ihracatın yaklaşık yarısını tekstil ve konfeksiyon ürünleri oluşturmaktaydı) sınırlamalar getirilmesinden rahatsızdı. Örneğin 50 adet temel kategori tekstil ürününden 41’inde ithalat kotası uygulanmaktaydı.²⁵⁰ Yapılan ikili anlaşma çerçevesinde tekstil kotasındaki kısıtlamayı 2005’e kadar kademeli olarak sıfırlamayı kabul eden ABD, 2005’e gelindiğinde yalnızca Türkiye’ye yönelik olarak değil bütün ülkelerden yaptığı tekstil ithalatına uygulanan kısıtlamaları kaldıracaktı. Tekstilin yanında Türkiye’nin demir-çelik, incir ve makarna ihracatında da sorunlar yaşandı. ABD’nin ise Türkiye’nin tarım ürünleri ve canlı hayvan ithalatında kısıtlamalara gitmesi yolunda şikâyetleri vardı.²⁵¹

Türkiye’yle ticari ilişkiler beklenenin altında kalmasına rağmen ABD’nin Türkiye’ye doğrudan yatırım konusunda büyük önem verdiği görüldü. Bu konudaki yasal düzenleme, 1985’te imzalanan ve ancak Mayıs 1990’da yürürlüğe giren İkili Yatırım Antlaşmasıydı. Buna göre yatırımcılara kârlarını transfer edebilme hakkı tanınmıştı ve uyuşmazlıkların çözümü için belli prosedürler üzerinde anlaşılmıştı. ABD’nin yatırım konusuna önem vermesinin nedeni Türkiye’de başlatılan dev enerji projeleriydi. Bu çerçevede ABD şirketleri özellikle GAP üzerinde durdular.

ABD’nin, Türkiye’de yatırım koşullarıyla ilgili bazı yakınmaları da vardı. Birincisi, ihalelere giren ABD’li yatırımcıların yüksek (%15) oranında vergiye tabi olmalarıydı. Ancak 1996’da imzalanan vergilendirme anlaşmasının 1998’de yürürlüğe

²⁴⁹ Dış Ticaret Müsteşarlığı internet sayfası, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko04.xls>, 8 Ağustos 2005. Yazar ve makale adı yok.

²⁵⁰ Önis, “Yeni Yüzyılın Başında...,” ss. 166–167.

²⁵¹ Uzgel, “ABD ve NATO’yla...,” s. 287.

girmesiyle bu uygulamaya son verildi. İkinci olarak, Türkiye’de telif haklarının yeterince korunmamasıydı. ABD şirketleri Türkiye’deki telif hakları ve patent yasalarının yetersizliğinden dolayı milyonlarca dolar kayıplarının olduğunu ileri sürmekteydiler. Bu yüzden ABD, Türkiye’yi 1992 ve 1993’de “öncelikli gözlem altına alınan ülkeler” listesine koydu. Türkiye Haziran 1995’te telif hakları ve patent yasasını çıkarınca ABD’li yetkililer, bunun uygulanışında aksaklıklar olduğunu ileri sürseler de memnuniyetlerini bildirdiler. Tüm bunlara rağmen yatırımlar konusunda ise ABD 1990’larda Türkiye’ye yatırımda bulunan ülkeler arasında %14’lük bir oranla Fransa ve Almanya’nın ardından yıllara göre ikinci ya da üçüncü sırada yer aldı. ABD’nin Türkiye’nin ekonomik potansiyeline verdiği önemin bir göstergesi olarak 2000 yılı içinde Senatör Robert Byrd (1990’da Kongre’de yaptığı uzun konuşmayla Ermeni karar tasarısının gündeme alınmasını önlemişti), ABD’nin Appalachia bölgesindeki 13 eyaleti Türkiye’de ticaret ve yatırıma yönlendirmek için Appalachia-Türkiye Ticaret Projesini başlattı.²⁵²

Türkiye açısından ABD ile yoğun ilişkileri gerektiren ekonomik nitelikli bir başka sebep de Soğuk Savaş’ın sonrası yeni dünya düzeninin ilk yıllarının, Türkiye’nin büyük bir iktisadi dönüşüm yaşadığı dönemle örtüşmesidir. Küresel bir nitelik taşıyan dünya iktisadi yapısına eklenilebilmek için Türkiye’nin gerçekleştirmek zorunda olduğu bu dönüşüm, ancak içeride yeterli sermaye birikiminin toplanmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu ise yeni yatırım ve ticaret imkânlarının oluşturulmasıyla mümkündü. Türkiye’nin bu girişimlerin maliyetini dış krediler olmadan karşılaması mümkün olmadığından, ABD’den ya da ABD’nin yönlendirmesiyle IMF ve Dünya Bankası’ndan alınabilecek yeni borçlar önem kazanmıştı. 1990’lardan itibaren Türkiye’nin dış borç stoku hızla artarak 2000 yılı sonunda 114,324 milyar dolara ulaştı.²⁵³

Türkiye’ye Soğuk Savaş’ın bittiği yıllarda giren yabancı sermaye miktarında zaman zaman dalgalanmalar olsa da bir artış eğilimi görülür. 1990’da 1,05 milyar dolarlık sermaye girişi olurken bu rakam 1995’te 1,127 milyar dolara, 2000 sonunda ise 1,307 milyar dolara ulaşmıştır. 1980–2000 döneminde Türkiye’ye giren yabancı sermaye miktarı 28,610 milyar dolardır. Bu miktarın 3,306 milyar dolarlık bölümü Amerikan şirketlerine

²⁵² Uzgel, “ABD ve NATO’yla...,” s. 291.

²⁵³ Dış Ticaret Müsteşarlığı internet sayfası, [http:// www.dtm.gov.tr/ead/SEKTOR/ulkeler/abd.xls](http://www.dtm.gov.tr/ead/SEKTOR/ulkeler/abd.xls), 13 Ağustos 2005. Yazar ve makale adı yok.

aittir. Böylece ABD, Fransa, Almanya ve Hollanda'dan sonra 20 yıl içinde Türkiye'de en fazla yatırım yapan dördüncü ülke olmuştur.²⁵⁴

1990'da 127,084 milyon dolarlık Amerikan sermayesi Türkiye'ye giriş yaparken, 1995'de bu rakam 231,37 milyon dolara, 2000 yılı sonunda da 296,07 milyon dolara ulaşmıştır. 1997 yılında 285 ABD firması faaliyet göstermekteydi.²⁵⁵ 2000 sonu itibariyle Türkiye'de 197,5 trilyon liralık toplam sermayeye sahip 337 ABD şirketi faaliyet göstermekteydi. Amerikan şirketleri, tüm yabancı şirketler arasında %11,91'lik payla Hollanda ve Fransa şirketlerinin arkasından üçüncü sıradaydı.²⁵⁶

Bu dönemde Amerika ile Türkiye arasındaki turizm ilişkileri de gelişme göstermiştir. 1998 yılında ABD, Türkiye'ye yabancı turistler arasında %4,5'lik payla beşinci sırada yer almıştır. Yine de, Türkiye'ye gelen Amerikalı sayısı (440 bin civarında), dünyanın değişik yerlerini ziyaret eden toplam Amerikalı turist sayısı ile kıyasığında bu sayı çok küçüktür.²⁵⁷

ABD, Ekim 1999'da Türkiye'nin dünya ekonomisini şekillendirmede merkezi rol oynaması beklenen, kalkınmış ve kalkınmakta olan ekonomilerin oluşturduğu G-20 grubuna katılmasını sağladı.²⁵⁸ Türkiye Aralık 1999'da grubun ilk zirvesine katıldı.²⁵⁹ Aynı yıl Türkiye-ABD Ticaret ve Yatırım Konseyi oluşturuldu.²⁶⁰ 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye'de karşılaşılan ciddi mali krizler sırasında, IMF'nin desteğinin arkasında olduğunu açıklamanın yanı sıra ABD, Türkiye'nin krizden çıkarılması için gerekli uluslararası kredinin sağlanması için de çağrıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, 1990'larda ekonomik ilişkiler ve ticaret hacmi artarken ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımda Kıbrıs sorunu, 7/10 oranının korunması gibi faktörlerin varlığı yanında Türkiye'nin insan hakları sorunu, Ermenistan'a uyguladığı ambargo, uluslararası hukuka uygun kullanım gibi yeni faktörler ve koşullar da eklendi. Ticari ilişkilerde artış sağlanmasına karşılık hiçbir zaman bu artış Türkiye'nin arzuladığı noktaya ulaşamadı. Amerikan firmalarının Türkiye'de yapmış oldukları yatırımlar, toplam

²⁵⁴ Hazine Müsteşarlığı internet sayfası, http://www.hazine.gov.tr/ybs/ydk_rapor.pdf, 10 Ağustos 2005. Yazar ve makale adı yok.

²⁵⁵ DPT, 1999 Yılı Programı, Ankara: 1999, s. 196.

²⁵⁶ Hazine Müsteşarlığı internet sayfası, <http://www.hazine.gov.tr>, 10 Ağustos 2005. Yazar ve makale adı yok.

²⁵⁷ Önis, "Yeni Yüzyılın Başında...", ss. 168.

²⁵⁸ Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistemde...", s. 430.

²⁵⁹ Kirişçi, "Türk-Amerikan İlişkileri...", s. 208.

²⁶⁰ Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistemde...", s. 430.

deniz aşırı yatırımlarının çok küçük bir kısmını oluşturmaya devam etti. Türkiye Amerikan şirketlerinden gelen şikâyetler üzerine yasal düzenlemeler yapmak zorunda kaldı. Fakat yardım konusundaki en önemli gelişme, yardımın önce azalmaya başlaması ve sonra tamamen kesilerek ilişkilerdeki bir faktör olmaktan çıkmasıydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BATI İTTİFAKI İÇİNDE İLİŞKİLER

Bu bölümde iki ülke arasındaki ilişkilerin, AB, Yunanistan ve Kıbrıs ile Balkanlar bağlamında analiz edilmektedir. Türkiye 1856 Paris Anlaşması'ndan itibaren en azından hukuken Avrupalı bir devlet olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet döneminde de Avrupa devletleri ailesi içinde kalmış iki kutuplu dünyada Batı Blok'u içinde yer almıştı. AB'nin kurulmasından sonra üyelik başvurusunda bulunmuş uzun ince bir yol olarak ifade edilen bir süreç başlamıştır. 90'lara gelindiğinde bu süreç devam etmiş ve Türkiye hala birliğe tam üye olarak girememiştir. Bu yeni konjonktür doğal olarak AB ile ilişkileri ABD ile ilişkilerini etkilemiştir. Bununla birlikte bağımsızlığını kazanmasından sonra Osmanlı'dan günümüze Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden olan, Soğuk Savaş döneminde de Kıbrıs sorununun eklenmesi Türk-Amerikan-Yunan ilişkileri en fazla etkileyen konulardan olmuştur. Yugoslavya'nın dağılması sonrasında meydana gelen Bosna savaşı ve Kosova krizleri iki ülkenin bu dönemde en az sorunlu işbirliği yaptığı alanlardan olmuştur.

A. Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye-ABD ilişkilerinin bir de Avrupa Birliği (AB)²⁶¹ boyutu vardır.²⁶² AB ile ABD'nin bölgesel ve küresel politikalar konusunda birbirleriyle mücadele etmeleri, Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bu iki uluslararası aktörün gerek birbirlerine yönelik, gerekse dünyanın bütününe yönelik politikaları, her ikisiyle yakın ilişkisi olan bir devlet olarak Türkiye'nin dış politika davranışlarında belirleyici olmaktadır.²⁶³ Bunun yanında geçmiş yüzyıllardan beri Avrupa'nın en azından siyasi parçası olan Türkiye'nin,

²⁶¹ Bu gün AB ismiyle anılan birlik, tarihsel süreç içerisinde AET, AT ve 1992'den itibaren AB isimleri ile anılmıştır. İfade birliği sağlanabilmesi amacıyla "AB" kullanımı tercih edilmiştir.

²⁶² Ramazan Gözen, "Avrupa'nın Güvenlik Sorunları," *Yeni Türkiye*, Avrupa Birliği Özel Sayısı I, Yıl 6, Sayı 35, Eylül Ekim 2000, ss. 772-776; Beril Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri," iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 408.

²⁶³ *Ibid.*, s. 408.

bulunduğu coğrafya ve tarihsel olarak sahip olduğu ekonomik ve siyasal bağlar açısından konumunun da dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye topraklarının bir kısmı coğrafi olarak (Doğu Trakya) Avrupa kıtasının bir parçasıdır. Ayrıca Balkanlardan Almanya, Belçika, Hollanda ve Fransa'ya kadar Avrupa'nın değişik yerlerinde ihmal edilemeyecek sayıda Türk yaşamaktadır. Türkiye'nin bu boyutu ister istemez ABD'yle ilişkilerine de yansımaktadır.

Türkiye tarihsel olarak da Avrupa kıtasının tabii bir parçasıdır. Davutoğlu'nun da belirttiği gibi, "Avrupa coğrafyasının Avrasya bütünlüğü içindeki konumu da Türkiye coğrafyası göz önüne alınmaksızın anlamlı ve tutarlı bir çerçevede tanımlanamaz."²⁶⁴ Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan devraldığı tarihi miras gereği Güneydoğu Avrupa'daki gelişmelere duyarsız kalamaz. Osmanlı'nın yönetiminde yüzyıllarca kalmış Balkan ülkeleri ile çok yakın ilişkiler geliştirmek durumunda olan Türkiye, AB'nin bu bölgeyle ilgili siyasi denklem ve hesaplamaların merkezinde yer almaktadır. Davutoğlu, Türkiye'nin Avrupa ile bağlantısını beş ayrı boyutta değerlendirmektedir:

"Birincisi, Türkiye Doğu Trakya bağlantısı ile hem Balkanlar hem de Doğu Avrupa ülkesidir. İkincisi, Karadeniz bağlantısı ile kuzey-doğu step Avrupa'sı parametreleri içindedir. Üçüncüsü, Ege ve Doğu Akdeniz kıyıları ile bir Güney Avrupa ülkesidir. Dördüncüsü, Soğuk Savaş döneminde sürdürdüğü kurumsal bağlantılarla Batı Avrupa sisteminin bir parçasıdır. Nihayet beşincisi ise Türkiye'nin Avrupa'nın doğu-batı istikametinde Asya ile, kuzey-güney istikametinde de Afrika ile sahip olduğu kıta bağlantıları içinde özel ve vazgeçilmez bir konuma sahiptir."²⁶⁵

Soğuk Savaş süresince, Türk seçkinleri açısından, "Batı" büyük ölçüde, Batı Avrupa ve ABD anlamına gelmekte ve "Batı İttifakı" da bir bütün olarak görülmekteydi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, yönetici seçkinler çok geçmeden Batı'nın artık yeknesak bir bütün olmadığını, ABD ile işbirliği yapmanın artık AB ile pürüzsüz ilişkiler kurulmasını sağlamayacağını fark etti. Türkiye'nin ABD ile ilişkileri görece sorunlu olmamakla birlikte, AB ile ilişkileri git gide sorunlu hale gelmeye başlamıştı.²⁶⁶ Kürt sorunu, insan hakları ihlalleri konusunda AB tarafından Türkiye'ye karşı uygulanan politikalar ilişkileri etkilemiştir. Türkiye 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş, ancak bu başvuru iki yıl sürüncemede bırakıldıktan sonra 1989 yılında

²⁶⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 199.

²⁶⁵ *Ibid.*, s. 202.

²⁶⁶ Atilla Eralp, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği, iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, s. 236.

reddedilmiştir. Türkiye'nin AB'ye başvurusunun reddedilmesinin hemen ardından, 1990 yılında Körfez Savaşı ile yeni bir döneme girilmiş Türkiye-ABD ilişkileri gelişirken Türkiye-AB ilişkileri gerginleşmiştir.²⁶⁷ 1990'lı yıllarda Türkler ABD'nin, Türkiye'ye sağlayabileceği en büyük yardım olarak, AB'nin Türkiye'ye en üst düzeyde alaka göstermesini ve üyelik sürecini ciddiye almasını teşvik etmesini istemişlerdir.²⁶⁸

Washington'un bakış açısına göre, Türkiye, Amerika'nın ulusal çıkarlarını ilgilendiren birçok bölgesel sorunda stratejik role sahip önemli bir müttefik olarak stratejik değerini devam ettirmiştir. Bu sorunların içinde Balkanlar, Kafkaslar, ve Doğu Akdeniz'de çeşitli istikrarsızlık olasılıkları, Basra Körfezi ve Hazar'daki enerjinin uluslararası pazarlara kesintisiz bir yolla ulaşması ile ilgili gelişmeler yer almıştır. Bu dönemde, ABD'nin ulusal çıkarları ve dış politika hedefleri için Türkiye'nin önemini sürdürdüğünün anlaşılması sonucunda, Washington Türkiye'nin AB'ye üye olma girişimini desteklemiştir. Ayrıca, ABD, Türkiye'nin AB üyeliğine alınarak İslamcı partilerin Batı dışında bir alternatif politika üretmelerini engelleyerek Türk siyasetinin dışında tutulmasının da bir yolu olarak görmüştür.²⁶⁹ ABD, 1990'lar boyunca Türkiye'nin AB'ye üyeliğini destekledi ve gerek ABD dışişleri bakanları, gerekse Clinton, AB yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerde bu konuyu gündeme getirdiler.

Türkiye'nin Avrupa'daki yeri ile ilgili belirsizlik, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra iyice ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği en büyük tehlike olarak algılandığı sürece, Türkiye'nin Avrupa ile olan münasebetlerine stratejik mülahazalar hâkim olmuştur. Her ne kadar Avrupalıların birçoğu Türkiye'nin Avrupa Topluluğu (AT)'na -Avrupa Birliği'nin o dönemdeki adı buydu- üye olup olmayacağı konusunda kuşkulu olsalar da, bu kuşkular stratejik yönden Türkiye'yi Batı'ya sıkıca bağlama ihtiyacı karşısında geri plana itiliyordu. Ancak, Soğuk Savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin Avrupa'daki yeri konusunda yeni tereddütler baş gösterdi ve Ankara'nın Avrupa ile ilişkilerinde yeni güçlükler ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Avrupa'nın Türkiye'ye yaklaşımında askeri ve stratejik konuların önemini azaltırken ekonomik, kültürel ve politik faktörlerin önemini arttırdı. Bugün için Avrupa'nın önceliği, Sovyet (veya Rusya) tehdidini savuşturmaktan çok, uyumlu bir politik ve ekonomik birlik yaratmak ve etkili bir Avrupa güvenlik ve dış

²⁶⁷ Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistem...", s. 428.

²⁶⁸ Önis, "Yeni Yüzyılın Başında...", s. 165.

²⁶⁹ Vassilis Fouskas, *Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları*, İstanbul: Aykırı Yayınları, ss. 121-122.

politikası oluşturmaktır. Öncelikteki bu değişme, Türkiye'ye karşı "ayrımcılığı" arttırmış ve "Yeni Avrupa'da" Türkiye'nin yerinin neresi olacağı konusunda yeni sorunlara sebep olmuştur.²⁷⁰

ABD, istikrarlı ve bağımsız bir Balkanlar, Güney Kafkasya ile Orta Asya'yı teşvik etmek için, Türkiye'yi yabancılaştırmama konusunda dikkatli olmalıydı. Katılmak istediği Avrupa'dan dışlandığını hisseden bir Türkiye daha İslamcı olacak, daha büyük olasılıkla inadına NATO'nun genişlemesini veto edecek ve laik Orta Asya'yı dünya ile bütünleştirmekte ve istikrarını sağlamakta Batı'yla daha az işbirliği yapacaktı. Bu nedenle, ABD, Türkiye'nin nihai olarak AB'ye kabul edilmesi için Avrupa'daki etkisini kullanmalıydı. Eğer Türkiye'nin iç politikaları İslami yönde dramatik yönde bir dönüş yapmazsa ABD de Türkiye'ye Avrupalı bir devlet gibi davranmaya özen göstermeliydi.²⁷¹

ABD ve AB arasında bir rekabet yaşandığı artık herkes tarafından biliniyor. Bu rekabetin sonucu olarak, ABD bazı Avrupa hükümetleri ile sürtüşmelere yol açması pahasına Türkiye'nin üyeliğini aktif olarak destekledi. Türkiye ile AB arasında 1995'te imzalanan Gümrük Birliği (GB) Anlaşması'nın onaylanmasında ABD kritik rol oynadı. ABD Türkiye'nin üyeliğine stratejik açıdan yaklaşıyor, üyeliğin Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına, demokratikleşmesine ve istikrarına katkıda bulunacağı görüşünü savunuyordu. AB'nin Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin tam üyeliğe aday ülke olarak tanınması ABD karar alıcıları tarafından memnuniyetle karşılandı. Başkan Clinton Başbakan Ecevit'e özel bir mektup yollayarak, AB'nin teklifini kabul ettiği için onu kutladı. ABD başkanı Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak gördüğünü, Türkiye'nin tam üyelik konusunda ABD'nin desteğine her zaman güvenebileceğini belirtti.²⁷² Clinton, Türkiye'nin AB'ne entegre olması gerektiğine inanmıştı. Ona göre çok yalın bir mesele olması gereken Kıbrıs'ta tarafların konumlarının hareket edemez derecede sabitleşmesi, bu nedenle birbirlerinden iyice ayrılmaları, sonuç olarak da Türkiye'nin Avrupa'dan uzak kalması katlanmaya değer bir maliyet gibi görünmüyordu.²⁷³ Türk medyası son ana kadar ABD'nin Türkiye'ye destek vererek AB'ye baskı yaptığı yönünde

²⁷⁰ Larreebe-Lesser, *Türk Dış Politikası...*, s. 73.

²⁷¹ Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası...*, ss. 182-183.

²⁷² Kirişçi, "ABD-Türkiye İlişkileri: ...," ss. 208-209.

²⁷³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 182.

haber geçti. Amerikalı bir uzmanın deyimiyle “Türkiye’nin adaylık statüsü kazanması sürecinde ABD diplomasisi kilit rol oynamıştı.”²⁷⁴

ABD bu konudaki girişimlerini, 1995’te Türkiye’nin AB’yle GB’nin onaylanması sırasında ve AB’nin Luxemburg ve Helsinki zirvelerinden önce Türkiye’nin aday ilan edilmesi sürecinde de sürdürdü. ABD’li yetkililer bazen, Avrupa Parlamentosunun (AP) önde gelen yetkilileriyle görüşerek, bazen ABD büyükelçileri aracılığıyla girişimlerde bulunarak kulis faaliyetlerinde bulundular. ABD’nin bu üç önemli girişimi içinde, Luxemburg zirvesinde istediği sonuca ulaşamaması, AB’nin kendi çıkarlarıyla uyuşmadığında Washington’dan gelen telkinlere uymayacağını göstermesi açısından önem taşıyordu.

1997 yılı boyunca AB-Türkiye ilişkileri gözle görülür şekilde kötüleşti. AB Türkiye’nin üyeliğine karşı sert bir tutum takınmaya başladı. Bu tutumun ortaya çıkışında Yunanistan’ın teşviki olmuştu, fakat tutumu asıl ortaya çıkartan şey, Alman hükümetinin içeride ulusal seçimlerdeki beklentileri çerçevesinde halk arasında var olan yabancı karşıtı duygulardan faydalanma yönündeki çabalarıydı.²⁷⁵ ABD, 1998 yılında Türkiye’nin ekonomik ve siyasal istikrarını koruması bakımından AB’ye tam üye olmasını savunmuş, ancak bununla birlikte Türkiye ile olan stratejik ortaklığın Avrupa’da, Kafkaslar’da, Asya’da ve Orta Doğu’da sürmesinin altını çizmişti.²⁷⁶ Dolayısıyla ABD, Türkiye’nin AB üyeliğine AB ülkelerinden farklı yaklaşmıştı. ABD, Türkiye’nin AB üyeliğini hararetle desteklemektedir.

ABD’nin Türkiye’nin AB üyeliğini desteklemesi ve hatta bu konuda doğrudan girişimlerde bulunmasının nedenleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle, AB’ye tam üyelik Türkiye’nin Batı bağlantısını güçlendirecek ve Batı bloğu içinde tutacaktı. ABD Türkiye’de radikal İslamcı bir rejimin kurulmasını ya da Türkiye’nin Avrupa’dan daha da uzaklaşmasını istemiyordu. Böyle bir gelişme Orta Doğu’daki bütün dengeleri alt üst edeceği gibi Orta Asya ve Kafkasya’yla Batı arasındaki bağlantı da kesilecek ve enerji hatlarının geleceği ve ABD’nin buradaki etkinliği tehlikeye düşecekti. Ayrıca ABD, yeni

²⁷⁴ Alan Makovsky, “Turkey: Europe-Bound,” *Policy Watch*, The Washington Institute for Near East Policy, No. 429, 15 Aralık 1999.

²⁷⁵ M. James Wilkinson, “Amerika-Türkiye ve Yunanistan: Üç Kişi Kalabalıktır,” iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001, s. 304.

²⁷⁶ Dedeoğlu, “Değişen Uluslararası Sistem...,” s. 430.

Balkanlar dengesi içinde Alman nüfuzunu Türkiye vasıtasıyla karşılamak ve bölgesel dengeleri lehine çevirmek istiyordu.

İkinci olarak, Türkiye daha önce de değinildiği gibi, ABD'yle uzun süredir çok yakın bağlara sahipti ve 1990'larda bu bağlar daha da yoğunlaşmıştı. Bunun da kısa sürede değişmesi mümkün değildi. ABD, kendisine bu kadar yakın bir müttefikinin AB içinde yer almasını desteklemeyi çıkarlarına uygun görüyordu. ABD, Türkiye'nin de tam üye olmasıyla, İngiltere'den sonra kendisiyle yakın ilişkileri olan bir ülkenin daha AB'de bulunmasını sağlayabilecek ve bu bütünleşme hareketiyle bağlarını arttırabilecekti. Üçüncü olarak, ABD 1990'larda Avrupa-Atlantik Topluluğu kavramı çerçevesinde, Avrasya'yı kendisine bağlamak istiyordu. Türkiye coğrafi olarak bu geniş alanın bağlantı noktasında yer alıyordu. Dördüncü olarak, Türkiye'nin üyeliği gerçekleşirse AB'nin homojen yapısı kaybolacak, alanı ve kapsamı genişleyecek, böylece yekpare bir blok olma özelliğinden uzaklaşacaktı. Böylece ABD, AB'nin derinleşip kurumsallaşmasını engellemek veya en azından geciktirmek istiyordu. Beşinci olarak, AB, bu dönemde kendi güvenlik yapılanmasına gidiyordu ve Türkiye'nin tam üyeliği onun, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) içinde de yer almasını sağlayacaktı. ABD, özellikle savunma alanında işbirliği yaptığı Türkiye'nin BAB içinde bulunmasını istiyordu. Böylece BAB ya da onun yerine geçecek bir Avrupa savunma yapılanması ile NATO arasındaki bağlantı daha sıkı olabilecekti.²⁷⁷ Bu bağlamda 1999 Washington Zirvesi'nde ABD Türkiye'nin Avrupa güvenliğindeki rolünü arttıracak önlemleri destekleyen bir tavır almış ve TSK'nin Avrupa mekanizmalarına dâhil edilmesini kolaylaştıracak olan Savunma Yetenekleri Girişimi'ne dâhil edilmesini desteklemişti.²⁷⁸

Kuşkusuz, AB'nin sırf ABD'nin isteği üzerine Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmesi mümkün değildi ve bu nokta Washington ve Ankara tarafından da bilinmekteydi. Fakat 1990'larda ABD'nin diplomatik girişimleri AB'nin Türkiye'yi tamamen dışlamasını önleyici bir etkide bulunmuştur.²⁷⁹ 1999 yılında Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ye aday adayı olarak kabul edilmesinde Amerika önemli rol oynamıştı. Ayrıca 1999 yılında TSK kuvvetlerinin Avrupa'nın Savunma Yetenekleri girişimine girmesini de desteklemişti.

²⁷⁷ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", ss. 277-278.

²⁷⁸ Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistem...", s. 432.

²⁷⁹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", ss. 277-278.

B. Yunanistan ve Kıbrıs Bağlamında İlişkiler

Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkileri bu güne kadar ABD politikalarını çok etkilemiştir, etkilemeye de devam etmektedir. Türkiye'nin gerek bölgesel, gerekse AB'ye ve hatta son on yıllarda özellikle ABD'ye yönelik politika oluşturma çabalarında en önemli faktörlerden birisi şüphesiz Yunanistan olmuştur. Türkiye açısından bakıldığında Yunanistan'la arasında var olan sorunlar, hayati güvenlik çıkarlarını, egemenliğini ve Türk topluluklarının korunmasını ilgilendirmektedir. ABD açısından değerlendirildiğinde ise bu sorunlar Türk-Amerikan ilişkilerinde bir huzursuzluk kaynağından başka bir şey değildir. Amerikalılar bu durumu hiç de anormal görmemektedirler.²⁸⁰ Bununla birlikte Soğuk Savaş döneminden bu güne kadar ABD, NATO'nun uyumunun ve askeri etkinliğinin azalmasından endişe ettiği için, öncelikle Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerilimin artmasını önlemeye çalışmıştır. ABD, uzun süreden beri özellikle de Kıbrıs'ta 1963 yılında iç savaş başladıktan bu yana Türk-Yunan uyuşmazlıklarının çözümü için müdahalede bulunmaktadır. Bu kolay bir iş değildir. Bazen ABD'nin hareketleri her iki ülkeyle de ilişkilerini önemli ölçüde gerginleştirebilmektedir.²⁸¹ Bununla birlikte genel olarak ABD'nin Türkiye ile Yunanistan arasındaki tartışmalarda taraf tutmaktan kaçınmaya çalıştığı ve daha çok bir arabulucu gibi davrandığı ifade edilebilir.

Ancak bu arabuluculuk çabaları, ya Türkiye ya da Yunanistan ile –veya bazen her ikisiyle- ilişkilerinin kötüleşmesine sebep olmuştur. 1963–64 Kıbrıs Krizi önemli bir örnektir. Başkan Johnson'ın Başbakan İnönü'ye yazdığı mektup Türkiye'nin adaya müdahalesini önlemişti. Fakat bu Türkiye'de büyük bir öfke yaratmış ve Türkiye'yi dış politikasını değiştirmeye, Moskova ile ilişkilerini geliştirmek için büyük çabalar harcamaya ve ABD'ye bağımlılığını azaltmaya yöneltmişti.

Kurulduğu günden beri Yunanistan'ın dış politikasının en önemli unsurunu Türkiye oluşturmuştur. Denilebilir ki, Türkiye, Yunan dış politikasını biçimlendiren en önemli faktörlerden biridir ve iki ülke arası ilişkiler her ikisinin ABD ile ilişkilerini etkilemektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Türk-Yunan

²⁸⁰ Uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 335.

²⁸¹ Bahçeli, "Türkiye'nin Yunanistan Politikası," ss. 202.

ilişkilerinde ve Kıbrıs²⁸² sorununda ABD önemli bir rol oynamaya devam etti. Türkiye'yle Yunanistan arasındaki ilişkilerde Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından gerginlik devam etmiş, hatta zaman zaman krizler de yaşanmıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla Ankara ile Atina'nın birbirlerinden algıladıkları tehdit artmıştır.²⁸³

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan sorunlar ve gerginlikler, Doğu Bloku karşısında NATO'nun güney kanadını zayıflattığı için ABD'yi rahatsız ediyordu. 1990'larda bu faktör büyük ölçüde ortadan kalktıysa da, iki ülkenin çatışması; ABD'nin Doğu Akdeniz'de oluşturmaya çalıştığı istikrarı tehdit etmesi, NATO içinde sorun oluşturması, hassas dengeler üzerinde yürüyen AB-ABD ilişkilerini de olumsuz etkileyebilecek olması açısından istenmiyordu.

1990'ların büyük çoğunluğu boyunca, Türk yetkililer, Yunanistan'ı hemen hemen her alanda–Kıbrıs, Ege, AB ve Kürt ayrılıkçılığı gibi- Türkiye'nin yaşamsal çıkarları aleyhinde hareket etmekle suçladılar. Ankara'nın Atina'yla ilişkileri Şubat 1999'da Öcalan yüzünden ciddi bir biçimde bozuldu. Yunanistan'ın, Öcalan'ı Nairobi (Kenya)'daki büyükelçiliğinde sakladığının ortaya çıkması, uzun zamandır Atina'yı Türkiye'ye karşı PKK terörizmini desteklemekle suçlayan Türkleri öfkeliendirdi. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Yunanistan'ın “eşkıya devlet” olarak tanınmasını isteyerek ve Atina'nın Kürt ayrılıkçıları desteklemeye devam etmesi halinde Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullanacağı uyarısında bulunarak Ankara'nın kızgınlığını dile getirdi. Ancak, 17 Ağustos 1999 depreminin sonrasında, Türkiye ile Yunanistan arasında meydana gelen olağanüstü yakınlık, Türk-Yunan ilişkilerinin uzun süreli bir düzelme olacağına dair beklentileri arttırdı. Bu beklenmedik gelişmenin, iki komşu ülkenin hem Ege hem de Kıbrıs'ta tehlikeli uyuşmazlıklarına şahit olunan sorunlu bir on yılın son aylarında meydana gelmiş olması ironik bir durumdu. Ocak 1996'da Yunanistan ve Türkiye, Türk kıyılarına yakın kayalıklar yüzünden nerdeyse savaşa tutuşacaklardı.²⁸⁴

²⁸² Soğuk Savaş Dönemi Kıbrıs Sorunu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

²⁸³ Birgül Demirtaş-Coşkun, “Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri,” iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 246.

²⁸⁴ Tözün Bahçeli, “Türkiye'nin Yunanistan Politikası,” iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, ss.179–181.

Türk-Yunan ilişkilerinde tırmanmaya yol açabilecek Ege'deki sorunlar arasında: kara sularının sınırlandırılması, kıta sahanlığı²⁸⁵ ve hava sahası üzerindeki egemen haklar, askeri ve sivil havacılık kontrol alanlarının (FIR) yönetimi ve Doğu Ege adalarının silahlandırılması,²⁸⁶ egemenliği tartışmalı adalar ve kayalıklar sorunu,²⁸⁷ adaların silahsızlandırılmış statüsünün Yunanistan tarafından ihlali, ulusal hava sahasının Yunanistan tarafından 10 mil olarak uygulanmak istenmesi bulunmaktadır.²⁸⁸

Tüm bu sorunlardan dolayı kendisine esas tehdidin Türkiye'den geldiğini 1981 yılından itibaren açıkça savunmaya başlayan Yunanistan, Körfez Krizi'nin az öncesinde Haziran 1990'da ABD ile imzaladığı Savunma ve İşbirliği Anlaşması'nda bu görüşünün yer almasını sağlamıştır. Ardından Türkiye bu duruma tepki göstermiş, ABD ise bu anlaşmada Türkiye'ye karşı bir hüküm bulunmadığı görüşünü dile getirmek zorunda kalmıştır.²⁸⁹ Türkiye'nin itirazı anlaşmanın başlangıç bölümünde bulunan bölgedeki askeri güç dengesinin korunmasını öngören bir hükmün yer alması ve bu hükmün ABD tarafından Yunanistan'a garantiler verildiğinin ifade edilmesi idi. Ankara söz konusu hükmü Yunanistan'ın Ege'de Kıbrıs Rum yönetimi ile birlikte Kıbrıs'ta emrivakiler yapmasını kolaylaştırıcı bir hüküm olarak algılamıştı.²⁹⁰

Yunanistan'ın ABD ile böyle bir anlaşma yapmasının temel nedenlerinden biri, Soğuk Savaş sonrasında Türk-Yunan rekabetine konu olan coğrafi sınırların genişlemesiyle stratejik önemi kısa sürede artan Türkiye'ye karşı tek hegemon güç olan ABD'nin desteğini alarak Türkiye'ye karşı avantaj elde etmek istemesidir. Hem Atina hem de Ankara, Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz bölgesinde nüfuzlarını arttırmak ve yeni müttefikler elde edebilmek için rekabete tutuştular. ABD'nin de destek verdiği Türkiye ile İsrail arasındaki askeri işbirliği gibi yeni stratejik ilişkiler iki ülke arasındaki

²⁸⁵ Ege'de Türkiye ile Yunanistan arasındaki kıta sahanlığıyla ilgili ilk sorunlar 1973 yılında başlamıştır. Kasım 1973'te Türkiye'nin Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) Ege denizinde petrol arama ruhsatı vermesi ve kendisi de 1961'den itibaren bu tür ruhsatlar veren Yunanistan'ın bunu bir notayla protesto etmesi, Ege Sorunu'nun günümüze kadar süren tarihçesi içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bkz. Hüseyin Pazarıcı, "Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan Sorunlarının Hukuki Yönü," iç. Semih Vaner (der.), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul: Metis Yayınları, 1990, ss. 108–112.

²⁸⁶ Bahçeli, "Türkiye'nin Yunanistan Politikası," s. 183.

²⁸⁷ Ali Kurumahmut, *Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 4.

²⁸⁸ Fuat Aksu, "Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Arttırma Çabaları," iç. Cem Karadeli (der.), *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2003, s. 260.; Baskın Oran, "Türk Dış Politikası ve Batı Trakya," iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, ss. 527–540.

²⁸⁹ Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: ...*, s. 292.

²⁹⁰ Uslu, "Kıbrıs Sorunu...", s. 161.

rekabeti daha da kızıştırdı.²⁹¹ Birçok Yunanlı uzmanın ortak görüşü, Türkiye'nin SSCB'nin ortadan kalkmasının oluşturduğu boşlukta “bölgesel bir güç” olmaya çalıştığıydı. Bu bağlamda, Yunan stratejistlerini en fazla kaygılandıran unsurlardan biri, Türkiye'nin artan stratejik öneminin Türkiye'yi ABD ve diğer Batılılar gözünde ayrıcalıklı bir statü kazanmasına neden olmasıydı. Körfez Savaşı sırasında yaşanan ABD ile Türkiye arasındaki yakın ilişki bu kaygıları pekiştirmiştir.²⁹²

Amerikan-Türk-Yunan ilişkileri konusunda ise Atina'nın vardığı sonuç, ABD'nin her zaman Türkiye'nin yanında yer aldığı, hatta kimi zaman Yunanistan'ı bir yük gibi gördüğüdür. Türk-Yunan ilişkileri bağlamında Atina ABD'yi iki açıdan eleştirir: ABD'nin Yunanistan'ın tarihi iddialarını anlayamaması ve Türkiye yanlısı bir politika izlemesidir. Yunanistan'ın bir başka iddiası da, 1945'ten bu yana dünya siyasetiyle ilgilenmeye başlayan ABD hükümetinin Türkiye'yi güçlü bir Soğuk Savaş müttefiki olarak görmesi neticesinde ABD çıkarları için Yunanistan'dan daha önemli olduğunu düşünmesidir. Örneğin ABD hükümetinin Türkiye'nin Körfez Savaşı sırasında desteğini alabilmek için Kıbrıs sorunu konusunda etkili bir çözüm arayışına girmekten uzak durduğu düşüncesi Yunanlılar arasında sık sık gündeme getirilmiştir. Ancak ABD hükümeti de sık sık Orta Doğu sorunu için bir çözüm arama girişimine Kıbrıs'ı dâhil etmediğini, sorunun çözümünün BM tarafından çözüleceğini ifade etmiştir.²⁹³ ABD'nin “eşit uzaklıkta” durması, Atina'nın görüşüne göre, Washington'un Türkiye'nin milletlerarası hukuku çiğnemesini, özellikle Kıbrıs'ı işgal etmiş olmasını görmezden geldiğinin açık bir delili olarak görülmüştür. Dimitri Triantaphyllou'nun işaret ettiği gibi, “Yunanistan, ABD'nin Türkiye ile Yunanistan arasında ve Kıbrıs sorununda ön yargılı bir arabulucu olduğuna inandığı sürece,” ABD-Yunan ilişkileri Atina'da kuşku ile karşılanmaya devam etmiştir.²⁹⁴

Yunanistan'ın politikaları, ABD-Yunanistan ilişkilerinin de sorunlu hale gelmesinde önemli bir unsur olmuştur. 1999 Kosova krizi sırasında ortak dini bağlarından ötürü Ortodoks Sırlara karşı harekete geçmeyi reddetmesi, ABD ve NATO politikasına karşı bir tavır alması da ABD-Yunanistan ilişkileri açısından iyi olmamıştır. Buna benzer bir başka örnek, Yunanistan'ın daha önceki Bosna krizi sırasında hava sahasını Türk

²⁹¹ Bahçeli, “Türkiye'nin Yunanistan Politikası,” s. 201.

²⁹² S. Gülden Ayman, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit,” iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 501.

²⁹³ Amikam Nachmani, “Komşu Batı'ya Ne Diyor? Türk-Yunan İlişkileri,” iç. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 140.

²⁹⁴ Lesser ve Larrabee, *Türk Dış Politikası...*, s. 121.

uçaklarına açmayarak Amerikan politikasına ters düşmesidir. O sıralar bu durum için getirilen açıklama Atina'nın "Müslüman" komşularıyla yaşamanın ne demek olduğunu herkesten daha iyi bildiği idi. Washington'daki Yahudi ve İsrail lobilerinin Türkiye'ye verdiği destek de Yunanistan'ın Washington'da kendi iddialarını savunmasını daha da zorlaştırmıştır. Bütün bunlar Yunanistan'da bir tecrit duygusuna yol açmış, Amerika'daki ve Avrupa'daki bazı kesimlerin Yunanistan'ı Türkiye'yle ilişkilerinde gereksiz bir gerginlik yarattığı için eleştirmesiyle bu duygu daha da yoğunlaşmıştır.²⁹⁵ Bununla birlikte AB genel olarak Yunanistan karşıtı olmamıştır. Aksine iki ülke arası konularda hep Yunanistan'ın yanında yer almış, Yunanistan AB'den destek alabileceğinden emin olmuştur. Bunun en somut örneği 1998 yılında Kıbrıs Rum yönetiminin AB'ye giriş başvurusunun ve müzakere sürecinin başlatılmasının kabul edilmesidir. Böylece Türk-Amerikan-Yunan ilişkilerine Kıbrıs konusunda yeni bir boyut eklenmiştir.

Kıbrıs sorunu geçmişte Türk-Amerikan ilişkilerinin sürekli ve ayrılmaz bir faktörü olduğu gibi, bugün de genel uluslararası sistemin en önemli unsurlarından biri olan Türk-Amerikan ittifakını hala etkisi altında bulundurmaktadır.²⁹⁶ Öncelikle ilişkilerdeki etkisine geçmeden önce Kıbrıs'ın jeo-stratejik konumuna genel olarak değinmek gerekmektedir. Avrupa, Asya ve Afrika'ya hemen hemen eşit uzaklıkta olması açısından dünya anakıtası içinde stratejik bir merkezi konuma sahip bulunan Kıbrıs geçiş yollarının da kesiştiği bir hat üzerindedir. Asya ve Avrupa'yı ayıran Boğazlar ve Asya ve Afrika'yı ayıran Süveyş Kanalı arasında yer alan aynı zamanda Asya-Afrika bağlantısının en önemli havzaları olan Körfez ve Hazar havzaları ile Aden ve Hürmüz su yollarının da nabzını tutacak sabit bir üs ve uçak gemisi konumundadır. Bu konumundan dolayı ada üzerinde söz sahibi olmak adanın önemini artırmaktadır.²⁹⁷ Bu faktörlerden dolayı Kıbrıs, "Soğuk Savaş süresince Türkiye'nin yakın deniz havzasını ilgilendiren ve önemi hiçbir zaman azalmayan gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde de değişen küresel ve kültürel konjonktür, bu önemli gündem maddesinin Türkiye açısından taşıdığı öneme yeni unsurlar katmıştır."²⁹⁸

Yukarıda ifade edilen bu unsurlar Soğuk Savaş sonrası tek süper gücü olan ABD için de önemli olmaktadır. Kıbrıs'ın bu coğrafi konumunun ABD açısından diğer bir önemi

²⁹⁵ Nachmani, "Komşu Batı'ya Ne Diyor?...", s. 141.

²⁹⁶ Uslu, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 12.

²⁹⁷ Hamit Ersoy, "Kıbrıs Sorunu'nun Türk Dış Politikasına Etkileri," iç. İrfan Kaya Ülger-Ertan Efegil (der.), Ankara: 2002, s. 120. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.175.

²⁹⁸ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 169.

de, 50 yıldır adanın güneyindeki Trodos Dağlarında Amerikan ECHELON dinleme üssünün bulunmasıdır. Bu üs sayesinde, ABD, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasları izlemekte; elektronik ve radyo sinyallerini taramakta, askeri, ticari ve diplomatik iletişimi takip etmektedir.²⁹⁹

Türkiye, Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs bağlamında, ABD'yle ilişkilerinde iki önemli avantaja sahipti. Bunlardan biri, ABD'nin Türkiye'yle Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu'da işbirliği içinde olmasıydı. İkinci olarak, Yunanistan 1990'larda ABD dış politikasında önemli yer tutan Balkanlarda önce Bosna'da, sonra da Kosova sorununda Sırp'ların yanını tutmuş, Yugoslavya'ya uygulanan ambargoyu delmiş, Makedonya'yla sorunlarını abartmış, Arnavutluk'la ilişkilerini gerginleştirmiş ve Mart 1999'da Yugoslavya'ya yönelik NATO operasyonuna itiraz ederek NATO içindeki uyumu bozmuştu. ABD'nin bu konudaki rahatsızlığının bir göstergesi olarak Temsilciler Meclisinin, Sırbistan'a uygulanan BM yaptırımlarına uymadığı için, Yunanistan'a yapılan yardımda yüzde 10 kesintiye gitmesi dikkat çekiciydi.³⁰⁰

Amerikalılar cephesinde Kıbrıs sorununun Türk-Yunan ilişkileriyle alakası konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci gruptakiler Kıbrıs uyuşmazlığı devam ettiği müddetçe Türk-Yunan ikili sorunlarının çözümlenmesinin güç olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre, Türkleri ve Yunanlıları normalleşmiş ilişkiler kurmaya zorlamak için ilk adım olarak Kıbrıs ABD diplomasisinin önceliği haline getirilmelidir. Çünkü Kıbrıs meselesinde ilerleme kaydedilmesi Ege'deki daha genel Türk-Yunan anlaşmazlıklarının çözülmesi için bir anahtardır. Kıbrıs'ta bir ilerleme sağlanmaksızın Ege'deki hava ve deniz sahaları ile doğal kaynaklar konusundaki sorunların çözümünde ilerleme kaydedilmesi mümkün değildir. Karşı grupta yer alanlar ise Kıbrıs sorununun başarılı bir şekilde çözülebilmesi için Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlarda ilerleme sağlanması ve Türk-Yunan ilişkilerinde yumuşamanın ortaya çıkması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar. Onlara göre Kıbrıs Türk-Yunan ilişkilerinde ikincil plandadır ve öncelikle Ege'deki ikili sorunların çözümünde ilerleme sağlanması zorunludur.³⁰¹

ABD'nin 1990'larda Kıbrıs konusundaki politikasının temel ilkeleri şunlardı: Sorunun çatışmaya dönüşmemesi ve özellikle Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliğe yol

²⁹⁹ Muzaffer Şenel, "ABD'nin Doğu Akdeniz Stratejisi ve Kıbrıs," iç. Fatma Sel Turhan (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 83-84.

³⁰⁰ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 293.

³⁰¹ Uslu, "Kıbrıs Sorunu...", s. 175.

açmaması; statükonun (bölünmüşlüğü) kabul edilmemesi; BM çerçevesindeki görüşmelerin yürütülmesi, bunların takıldığı noktalarda ABD'nin müdahale etmesi; iki kesimli ve iki toplumlu bir federasyonun kurulması; AB üyeliği konusunun sorunu daha da ağırlaştırmasının önlenmesi, üyeliğin bir federasyon içinde gerçekleşmesinin desteklenmesi; Rusya'nın bölgeye girme çabalarının engellenmesi.³⁰²

ABD'nin Kıbrıs'a olan ilgisi ve çözüm bulma girişimleri özellikle 1990'ların sonuna doğru daha da arttı. Çünkü Balkanlardaki sorunları doğrudan etkiler ve çözüme kavuştururken Kıbrıs konusunda etkili bir tavır almamakla eleştiriliyordu. Örneğin Bosna'da ve Kosova'da müdahalelerde bulunarak savaşları durdurmuş, 1996 yılında Çin ile Tayvan arasındaki krizde muhtemel bir savaşı önleyebilmişti. ABD, bölgesel sorunlara çeşitli düzeylerde müdahale etmeyi uluslararası alanda liderliğinin gereklerinden biri olarak görüyordu.

ABD Kıbrıs sorununun çözümü için girişimlerini arttırırken, 1996–1997 yıllarında Kıbrıs'ta üç gelişme önem kazanmıştır: Kıbrıs'taki sınır gösterileri ve çatışmaları, Kıbrıs'a yerleştirilmesi söz konusu olan Rus yapısı S–300 füzeleri ve Kıbrıs Rum tarafının AB'ye üye olma çabaları. Ağustos ve Ekim 1996'da Kıbrıslı Rumların sınırı geçme eylemleri sırasında bir Rum'un Türk bayrağını indirmek için öldürülmesi sonucunda koalisyon ortağı DYP'nin lideri Tansu Çiller'in "Türk bayrağına uzanan eller kırılır" şeklindeki sözlerine karşılık Amerikan Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Nicolas Burns'ün, bayrağı bir bez parçası olarak tanımlaması ve insan hayatından daha önemli olmadığını söylemesi Türklerin öfkesinin artmasına yol açtı.³⁰³ Meydana gelen olaylar sırasında ABD Türk tarafını gereğinden fazla güç kullanmakla eleştirdi. Bunun üzerine Amerikan Dışişleri Bakanı Madelaine Albright'ın Kıbrıs'ta askeri gerginlikleri azaltmak ve sınır olaylarının önüne geçmek için her iki tarafın askeri komutanları arasında bir toplantı yapılmasını sağlama çabası da başarısızlıkla sonuçlandı.³⁰⁴

Aynı yıl Kardak bunalımının Türkiye ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirmiş olması, Kıbrıs konusundaki baskıların artmasına neden oldu. Kıbrıslı Rumların, Ocak 1997'de Rusya'dan S–300 füzeleri almak için bir antlaşma imzalamaları, genelde Kıbrıs sorunundan farklı bir politikaya sahip olan ABD'yi Türkiye'yle aynı noktaya getirdi.

³⁰² Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 293.

³⁰³ Uslu, "Kıbrıs Sorunu...", s. 164.

³⁰⁴ Clement H. Dodd, *The Cyprus Imbrolio*, Huntington: The Eothen Pres, 1998, s. 116.

ABD’yi temelde kaygılandıran nokta Rusya’nın Doğu Akdeniz’deki etkinliğinin artmasıydı. Öncelikle, füzelerle uzmanların da adaya gelmesi söz konusuydu. Ayrıca, bu füzelerle radar sistemleri gelmesi ve uzmanlar aracılığıyla Rusya’nın bu bölgedeki gelişmeleri takip etmesi olasılığı gündeme gelmişti. Bu arada ilginç bir nokta, ABD’li yetkililerin Rum tarafını füzeleri Kıbrıs’a yerleştirmemeleri konusunda ikna etmeye çalışırken, adada 24 yıldır çatışma olmadığını, istikrar bulunduğunu ve bunu bozmaya gerek olmadığını söylemeleri idi.

Bilindiği gibi bunlar, Türkiye’nin bu sorunda savunduğu tezlerdi ve ABD’nin, Kıbrıs sorununda Türkiye’yle farklı görüşleri savunmasına rağmen, çıkarları gerektiğinde aynı söylemi kullanması dikkat çekiciydi. Clinton yönetimi 1997’yi Kıbrıs için çözüm yılı olarak ilan etti. 1997 Temmuzunda Clinton, Kıbrıs özel temsilciliğine de Bosna’da savaşını sona erdiren Dayton anlaşmasının mimarı Richard Holbrooke’u atayarak yeni bir girişimde bulunmuş, bu konuya verdiği önemi ve kararlılığı göstermişti.³⁰⁵ Holbrooke, toplumlararası görüşmelere hızlı bir başlangıç yapmak için birkaç kez Kıbrıs’ı ziyaret etmişse de çabaları kilidin açılmasına yetmemiştir.

1998 yılı boyunca Holbrooke gerek diplomasiyle, gerekse “ikinci yol” denilen sivil toplum kuruluşları arasındaki (özellikle iş çevreleriyle) yakınlaşmayı ön plana çıkararak çözüm girişimlerini sürdürdüyse de, adanın iki bölgesi arasında doğrudan telefon hattı kurulmasını sağlamak dışında, başarılı olamadı.³⁰⁶ Holbrooke, Kıbrıs’ta girişimlerin başarısız olmasında Türk tarafını sorumlu tutunca, ilişkilerin daha da zedelenmesine neden olmuştur. Ayrıca, Holbrooke’un 1974 Türk müdahalesini bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran ve Türkiye’nin de taraf olduğu 1959 Londra-Zürich antlaşmalarına aykırı olarak nitelenmesi Türk öfkесinin alevlenmesine yol açtı. Türkler Holbrooke’ın tavrının kendilerine düşmanca olduğunu görmüş ve Amerikan görüşleriyle çelişkili olduğunu düşünmüştür. Amerika’nın Atina büyükelçisi Nicholas Burns’ün, Haziran 1998’de Kıbrıs Türk yönetimini küçümsemesi, uzun bir zamandır süren ABD’nin güvenilir bir müttefik olmadığı düşüncesini güçlendirdi.³⁰⁷

Sorun, Şubat 1999’da füzelerin Girit adasına gönderilmesinin kabulüyle geçiştirilirken, ABD basınında çıkan haberler, Washington’un Rumları bu seçenek için

³⁰⁵ Uzgel, “ABD ve NATO’yla...,” s. 293.

³⁰⁶ Ibid., s. 294.

³⁰⁷ George S. Harris, “ABD-Türkiye İlişkileri,” iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 261.

ikna ettiği ve füzelerin monte edilmeden depolanacağı şekildeydi. G. Harris, Glafkos Kledires'in füzelerin Kıbrıs'a yerleştirilmesine asla müsaade etmeyeceğini bildiren Türkiye'ye karşılık füzelerin Kıbrıs yerine Yunanistan'ın bir parçası olan Girit'e yerleştirilmesine ABD'nin baskısıyla karar vererek sona erdirmesini ABD ve Türkiye arasında varolan iyi ilişkilere bağlayarak ifade etti. Böylelikle, hem füzeler Kıbrıs'a yerleştirilmeyerek Türkiye'nin tepkisi önlenmiş, hem füzeler Rumlara teslim edilmiş, hem de doğu Akdeniz'e Rusların girişı engellenmiş oluyordu. S-300 füze krizinde başlayan krizi, Washington, bu mayınlı tarlada başarılı manevralar yaparak S-300 füzelerinin Kıbrıs'a teslim edilmemesi ve sorunun barışçı yollardan çözümü için baskı yapmıştır.³⁰⁸ ABD Aralık 1999'da "yaklaşım görüşmelerini" başlatmak için sahne arkasında önemli roller oynamıştır. Fakat o zamandan 2001 yılı sonuna kadar Kıbrıs meselesine fazla öncelik vermemiştir. Son olarak Washington, güven artırıcı önlemlerin başlatılması için Ankara ile Atina'yı diyaloga zorlamıştı.³⁰⁹

ABD bu dönemde Kıbrıs üzerinde bu kadar durmasının nedenini, genel dış politikası çerçevesi içinde oturtmak gerekmektedir. ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dış politikasındaki genel çerçevesi dünyanın her yerindeki bölgesel anlaşmazlıklara müdahale etmesidir. ABD yalnızca Kıbrıs'ta değil, Balkanlardaki tüm sorunlarda, Orta Doğu Barış Süreci'nde, Kuzey İrlanda da, Çin ile Tayvan arasındaki sorunda ağırlığını koyarak çözüm bulunması için girişimlerde bulunmuştur. Kıbrıs bunlar arasında çözüm üretmediği ender sorunlardan biri olarak kaldı. Başkan Clinton, çok istemesine rağmen Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılmasını sağlayamamaktan dolayı hayal kırıklığı içerisinde olmuştur.³¹⁰

Bu noktada dikkati çeken bir durum, ABD'nin Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkilerinde, Türkiye'nin istediği türden bir yaklaşım içinde olmamakla birlikte, Türkiye'ye yönelik olarak yaptırım gücü bulunan politika izlemekten kaçınmasıydı. ABD'nin Kıbrıs ya da Türk-Yunan sorunlarına yaklaşımın yalnızca diplomatik girişimler ve zemin yoklamalarla sınırlı kalmasının nedeni bu dönemde Türkiye'yle birçok alanda giriştiği işbirliğinin ifade edilmesiydi.³¹¹ Kıbrıs'ta Türkiye ve Yunanistan'ın da katılacağı bir savaş çıkma ihtimalini, "ABD, özellikle de İngiltere için felaket" olarak nitelendiren Holbrooke'un sözleri ABD'nin sorun karşısındaki açmazına işaret etmekteydi.³¹²

³⁰⁸ Ibid., s. 261.

³⁰⁹ Lesser ve Larrabee, *Türk Dış Politikası...*, s. 124.

³¹⁰ Uslu, "Kıbrıs Sorunu..." s. 175.

³¹¹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler," s. 293.

³¹² Milliyet, 12 Ocak 1997.

ABD’yi kaygılandıran gelişme en önemli gelişmelerden biri de 1996’da Kardak kayalıkları konusunda çıkan bunalımdı. Daha önce kısaca değinilen olayda, *Figen Akat* adlı bir Türk yük gemisi, 25 Aralık 1995 tarihinde Bodrum açıklarındaki Kardak kayalıklarında karaya oturdu. Bundan yaklaşık bir ay sonra, 26 Ocak 1996 tarihinde kayalıklardan, 5.5 mil uzaklıktaki Kalimnos adasının belediye başkanı buraya gelerek Yunan bayrağı dikti. Ardından bazı Türk gazetecilerinden de benzer bir eylem geldi. Bunun üzerine Yunanistan bölgeye asker gönderdi. Yunan komandoları adalardan birincisine çıktı.³¹³ Türkiye de buna cevaben kayalıkların Yunan askerinin bulunmadığı kısmına benzer şekilde asker çıkararak inisiyatif eşitlemesini sağladı.³¹⁴

ABD’nin kayalıklar konusundaki resmi tutumu kayalıkların ne Türkiye ne de Yunanistan’a ait oldukları şeklindeydi. ABD böylece soruna kesin çözüm getirmek yerine, o aşamada bunalımı atlarmaya çalışıyordu. Bunalım sırasında ABD Dışişleri bakanlığının Avrupa İşlerinden sorumlu bakan yardımcısı olan Richard Holbrooke, Yunanlı yetkilileri arayarak Kardak kayalıklarına dikilen bayrağın kaldırılmasını ve askerlerin geri çekilmesini istedi. ABD’nin iki ülke arasındaki sıcak çatışmayı engellemesi, ancak “ilk kurşunu atan karşısında ABD’yi bulur” demesi ile mümkün oldu.³¹⁵ Yunanlılar askerlerin geri çekilmesini kabul etmekle birlikte, Kardak’ın Yunanistan’a ait olduğu gerekçesiyle bayrağı indirmeyeceklerini söylediler.

Fakat sonunda iki taraf da sorunu dondurmaya kabul etti. Davutoğlu’nun da ifade ettiği gibi:

“Kardak kayalıkları konusunda Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan egemenlik tartışması ABD’nin Balkanlar, Ege ve Doğu Akdeniz üzerindeki stratejik üstünlüğü ile son bulmuştu. Bu bunalımdan ne kendi toprakları olduğunu iddia ettiği kayalıklar üzerindeki egemenliğini müzakere masasına getirmeye dayalı çelişkili tavrı ile Türkiye, ne de büyük iddialarla çıkardığı askerlerini geri çekmek zorunda kalarak komik bir gerilim şovuna yol açan Yunanistan karlı çıkmıştır. Bu bunalımın gerçek aktörü ve kazançlı tarafı ABD” olmuştur.³¹⁶

Ancak varılan çözümde iki tarafın da tatmin olduğunu söylemek mümkün değildi. Bu kayalıkların kendisine ait olduğunu ileri süren Yunanistan, sorunun çözülüş biçiminden rahatsız oldu. ABD’nin daha sonraki tutumu ise Türkiye’yi hiç de memnun etmeyecek bir

³¹³ Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan...*, s. 340.

³¹⁴ Aksu, *Türk-Yunan İlişkilerinde...*, s. 245.

³¹⁵ *Ibid.*, s. 245.

³¹⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 174.

çizgiye geldi. Kardak bunalımından sonra ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türkiye ile Yunanistan arasında bir daha bu tür bir sorun yaşanmaması için çalışmalara başladı. Madrid Bildirisi'nde iki ülkeye “birbirlerinin meşru ve yaşamsal çıkarlarına saygı gösterme”, “tek taraflı hareketlerden kaçınma taahhüdünde bulunma” ve uluslararası hukuk ilkeleriyle uluslararası anlaşmalara saygı gösterme” çağrısında bulundu.³¹⁷ ABD, Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Simitis arasında 8 Temmuz 1997 tarihinde Madrid'deki NATO zirvesinde varılan saldırmazlık anlaşmasından doğan krizin giderilmesinde perde arkasında önemli rol oynamıştı. Madrid Bildirisinin istikrarlı ve barışçıl ilişkilerin habercisi olduğuna dair beklentiler kısa bir süre sonra düş kırıklığına dönüştü.

AB'nin 1997 Luxemburg Zirvesi'nde Türkiye'yi aday ülkeler arasında saymamasında Yunanistan'ın rolü ve S-300 krizi Ankara'nın sert tepki göstermesine, suçlamalara, karşı suçlamalara ve savaş tehdidine yol açtı. Bu zıtlaşmaları göz önünde bulunduran Washington, uzun süreden beri varolan uyuşmazlıkları çözüme ulaştırmak üzerine odaklanmak yerine yeniden kriz yönetimine geçti. 1999'daki “deprem diplomasisi”nin ardından, iki ülke arasındaki bahar havasından yararlanmak isteyen Washington Kıbrıs konusunda Ankara'nın desteğini elde edebileceği bir diplomatik girişime odaklandı.³¹⁸

ABD, Kıbrıs'ın AB üyeliği konusunda ise, iki tarafın da isteği ve rızasıyla gerçekleşecek bir üyeliği desteklediğini açıkladı. Dolayısıyla, ABD Kıbrıslı Rumların tek yanlı olarak AB üyeliğine, sorunun çözümünü zorlaştıracığı için karşı çıkmaktaydı. Ayrıca Kıbrıs Rum Kesimi'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adıyla AB'ye üye olmasıyla artık Kıbrıs sorunu ABD-AB arasındaki bölgesel rekabetin bir aracı haline gelecekti.³¹⁹ Diğer taraftan Clinton'un 20 Kasım 1999'da Atina'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin Yunanistan'la Kıbrıs ve diğer konulardaki sorunlarını çözmeden başarılı bir şekilde AB'ye entegre olamayacağını belirtmesi ABD'nin Kıbrıs'ta tavizde bulunmaya zorlaması bakımından Türkiye'yi en zayıf noktasından yakalayabileceği işaretini vermişti.³²⁰ Sonuç olarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB üyeliğine kabulü Türk-Amerikan ilişkilerini rahatsız eden bir sorun olacağı izlenimi ortaya çıkmıştı.

³¹⁷ Bahçeli, “Türkiye'nin...,” s. 203.

³¹⁸ Ibid., ss. 202.

³¹⁹ Ersoy, “Kıbrıs Sorunu'nun...,” s. 121.

³²⁰ Nasuh Uslu, “Kıbrıs Sorunu ve ABD,” iç. İrfan Kaya Ülger-Ertan Efegil (der.), *Avrupa Birliği Kışkıncında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını*, Ankara: 2002, s. 181.

Bu arada Kongre'nin, Türkiye karşıtı tavrını sürdürdüğü görüldü. Kongre bu konuda Clinton yönetimiyle de anlaşmazlığa düştü ve yönetimi adada bir çözüm bulunması için yeterince etkili davranmamakla suçladı. Kongredeki bazı üyelerin, Türkiye Kıbrıs'taki birliklerini çekinceye kadar yardımı azaltma girişimleri olduysa da ABD Dışişlerinin karşı çıkması sonucu bu tasarı kabul edilmedi. Kongre 1994'ten itibaren Türkiye'ye yapılan yardımda kesinti uygularken, gerekçe olarak insan hakları ve Kürt sorununun yanında Kıbrıs'ı da öne sürmeye başladı. Burada şu ifade edilebilir: Türk-Amerikan ilişkilerinin bozuk olduğu ve Kongrenin Kıbrıs konusunda Türkiye'ye karşı baskı uyguladığı dönemlerde dâhil olmak üzere Amerikan dışişleri ve savunma bakanlıkları ile Ulusal Güvenlik Konseyi hep stratejik düşünceleri öne çıkararak Türkiye'nin ABD'den uzaklaştırmaması gerektiği üzerinde durmuşlardı. Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strobe Tallbott'ın da ifade ettiği gibi Türk-Amerikan ilişkileri her zaman hislerden uzak jeopolitik ve stratejik rasyonalite üzerine dayanmaktaydı.³²¹

Ayrıca ABD-Türkiye ilişkileri, bilhassa Yunan-Ermeni lobi çalışmaları dolayısıyla, iç politikadan gittikçe daha fazla etkilenmekteydi. Son on yıl boyunca, bu lobi Kongre'de birkaç kez destek bularak Türkiye'ye silah satışlarını durdurmaya veya en azından geciktirmeye muvaffak olmuştu. Bu gecikmeler Ankara'nın endişelerini arttırmış ve Türkiye'nin İsrail ile yoğun askeri işbirliğine girmesinin önemli sebeplerinden biri olmuştu. Ankara İsrail'le girişilen işbirliğini Amerikan ve Avrupa silahlarına bağımlılığını azaltacak yollardan biri olarak görmekte, ayrıca, ABD'de İsrail lobisinin nüfuzunu, kendi politik amaçları doğrultusunda kullanacağını hesap ederek İsrail ile yakın işbirliğini arttırmaktaydı.

Yunan ve Kıbrıs Rum sorununa mutlaka dikkat gösterilmelidir çünkü bu konu, ekonomik etkenden çok siyasi etkenlerle ilgiliydi. Eğer ekonomik mülahazalar dış politikada öncelikli belirleyiciler olsaydı, Türkiye 1974'te Kıbrıs'a müdahalede bulunmayacağı gibi iki ülke arasındaki uzlaşmazlıklar da çoktan çözüme kavuşmuş olurdu. Yunanistan'ın engellemelerinin ortadan kalkması, karşılıklı ticaretin gelişmesi yanında, siyasi ve ekonomik rahatlamaya yol açacaktır. Özellikle ihtilafı Ege denizinde, turizmin

³²¹ Alan Makovsky, "New Activism in Turkish Foreign Policy," *SAIS Review*, Kış-İlkbahar, 1999.

her iki taraf için de taşıdığı büyük önem nedeniyle dostane ve istikrarlı ilişkilerin tesisi daha da önem kazanmaktadır.³²²

ABD 1990'lar boyunca Türkiye ile Yunanistan³²³ arasındaki kronikleşmiş sorunların çözümünde önemli bir ilerleme sağlayamadıysa da, Ege'deki Kardak bunalımı ya da Kıbrıs'a S-300 füzelerinin yerleştirilmesi gibi sorunlarda ağırlığını koyarak en azından statükonun bozulmasını önleyebildi. Soğuk Savaş sonrasında Amerika'nın stratejik hesaplamalarında Türkiye Yunanistan'dan çok daha önemli hale geldi. Türkiye'nin daha geniş coğrafi alanı ve daha büyük ekonomik potansiyeli, Orta Asya ve Orta Doğu'yla bağlantıları, Amerika'nın Irak'a yönelik devam eden ilgisi, Hazar petrolünün ve gazının dünya piyasalarına Türkiye yoluyla çıkması olasılığı ve Rusya'nın geleceğindeki Türk faktörü bu değerlendirmeye destek olmuştu.³²⁴ Kardak kayalıkları krizinde görüldüğü gibi Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş çıkma ihtimali az da olsa her an mümkün görünmüştü.³²⁵

C. Balkanlar Bağlamında İlişkiler

Türkiye ile ABD arasında 1990'larda Balkanlar konusundaki ilişkiler diğer bölgesel ilişkilere göre genel hatlarıyla en az fikir ayrılığının olduğu ilişkiler olmuştur denilebilir. ABD'nin bu dönemlerde Balkanlarda en çok işbirliği yaptığı ülke Türkiye olurken, Türkiye de bu işbirliği sayesinde bölgede daha fazla etkinlik sahibi olduğu ifade edilebilir. Türk-Amerikan ilişkilerine bakmadan önce Soğuk Savaş sonrası bölgede ve Türkiye'de meydana gelen coğrafi ve politik değişikliklerin neler getirdiğini genel hatlarıyla ele almak gerekmektedir.

Balkan coğrafyasında 1989 devrimlerinin ardından daha önceden öngörülmeyen gelişmeler görülmüştür. Yugoslavya Federasyonu'nun dağılmasından sonra Bosna ve

³²² William Hale, "Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, ss. 41-42.

³²³ Sonuç olarak 1990'larda Ülger'in de ifade ettiği gibi: "Türkiye'ye karşı Yunan resmi politikasında bir değişim olduğunu söylemek mümkün değildir." 131 940 kilometrekare yüzölçümü ve 10 600 000 nüfusu bulunan Yunanistan, Türkiye tarafından tehdit edildiği paranoyasından kurtulamamaktadır. Ülger, "Kıbrıs Sorunu," s. 208.

³²⁴ M. James Wilkonson, "Amerika, Türkiye ve Yunanistan: Üç Kişi Kalabalıktır," iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001, s. 272.

³²⁵ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, ss. 242-243.

Kosova'daki gelişmeler küresel ve bölgesel düzeyde ilişkileri etkilemiştir. Bölgedeki gelişmeler aslında küresel düzeyde Doğu-Batı çekişmesinin yansımalarından farklı bir şey olmamıştır.³²⁶ Doğu-Batı çekişmesi olarak bu olay iki boyutlu görülmüştür. Birincisi Sırp'ların Müslüman Boşnak ve Arnavutlara karşı giriştiği soykırım ve asimilasyon politikaları, bir anda bölgenin Müslüman dünyası ile Hıristiyan Batı dünyası arasında yeni bir mücadele alanı olarak görülmesine neden olmuştur. Özellikle ABD ve Batı İran'ın bölgeye nüfuzundan rahatsız olmuşlardır İkinci olarak konu, Batı'nın kendi içindeki bir mücadelesi, çekişmesi olarak algılanmıştır. Davutoğlu'nun ifade ettiği gibi, Almanya'nın, "etki alanı bölüşümünde Yugoslavya'nın bölünmesi sürecini bir süper devlet aday psikolojisi ile yürütmesi ve etki alanını Slovenya ve Hırvatistan üzerinden Adriyatik'e doğru genişletmesinin Avrupa içinde ve global düzeyde etkileri olmuştur."³²⁷ Germen politikasına karşılık ABD-İngiliz-Fransız bloğunun, Germen-Slav bloğunun durdurulması mücadelesi olmuştur.

Türkiye için bu yeni ortam Türkiye'nin aktif bir dış politika uygulamasını zorunlu hale getirmiştir. Türkiye'nin aktif politikasını gerektiren birçok unsur söz konusudur. Öncelikle Türkiye için yaklaşık 9 milyon Müslüman'ın yaşadığı Balkanlar jeopolitik ve kültürel açıdan önem taşımaktadır. Türkiye'de bazı kesimler bu bölgedeki Müslüman topluluğun Türkiye için bir ileri karakol olduğunu savunmuşlardır. Türkiye'nin Balkanlar ile olan yakın ilişkisi iç politikadan kaynaklanan sebeplerle de açıklanabilir. Balkanlardan Osmanlı yüzyıl önce çekilmiş olmakla birlikte Türkiye yüzyıllardır Balkanlardan göç almaktadır. Bu insanlar Osmanlı'dan kalma ortak akrabalık ve tarih mirasının bu kesimler için itici bir gücü olmuştur.³²⁸ Ayrıca Türk seçkinlerinin pek çoğunun kökleri, 19'uncu yüzyıl sonlarında, bölgede Osmanlı gücünün azalması üzerine Balkanlardan göç edenlere dayanır.³²⁹ Örneğin Genel Kurmay başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Kenan Evren Yugoslavya göçmenidir. Bununla birlikte Türkiye göçmen politikasında Balkan göçmenlerine öncelik vermiştir. Türk seçkinleri bu göçmenleri kendilerinden biri olarak görmüşler ve etnik olarak Türk olmasalar da onlara diğer azınlıklardan daha fazla güvenebileceğini hissetmişlerdir.³³⁰ Dolayısıyla, kriz durumları söz konusu olduğunda bu

³²⁶ İrfan Kaya Ülger, "Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990'lı Yıllar," iç. 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, İdris Bal (der.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 229.

³²⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 295.

³²⁸ Tibi, *Boğazın İki Yakası...*, s. 147.

³²⁹ Larrabee-Lesser, *Türk Dış Politikası*, s. 128.

³³⁰ Ian O. Lesser, "Turkey in a Changing Security Environment," *The Journal of International Affairs*, C. 54, No. 1, Fall 2000, ss. 183-189.

kesimler bölge politikalarının şekillenmesinde hükümet üzerinde kamuoyu baskısı oluşturabilmektedirler. Bununla birlikte Türkiye'nin Balkan politikası sadece bölgedeki krizlere tepki gösteren iç güçlerce belirlenmiyor. Balkanlar Türkiye ile Batı Avrupa arasında stratejik bir bağlantıdır. İki buçuk milyon Türk vatandaşı Batı Avrupa'da yaşamaktadır ve Türk dış ticaretinin yarısından fazlası bu bölge üzerinden yürütülmektedir.³³¹

Bu değişimde Türkiye'nin tarihsel mirası önemli bir faktördü. "Osmanlı mirası" Türkiye'nin, Balkan komşularıyla olan ikili ilişkilerinin ilerlemesinde temel bir engel olarak görülmüştü.³³² Büyük ölçüde bu miras sebebiyle Yunan, Bulgar ve Sırp siyasi seçkinlerinin büyük bir bölümü Türkiye'yi ciddi bir tehdit olarak görmekteydi.³³³ Balkanların eski hâkimi Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olan Türkiye, Yugoslavya'daki krizi başından beri yakından izlemiştir. 6 Şubat 1992'de hiçbir ayırım yapmadan eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyarak bu ülkelerle diplomatik ilişkileri 22 Ağustos 1992'de resmen başlatmıştır.³³⁴ Ankara ile Belgrad arasındaki ilişkiler Yugoslavya'nın parçalanmasından sonraki dört yıl boyunca en alt düzeyde tutuldu.³³⁵

Dolayısıyla Yugoslavya bunalımının başından itibaren, Yugoslavya'daki "iç gelişmeleri kaygıyla izleyen" Türkiye için Federasyon'un 1991'de fiilen dağılması ve 1992'de resmen ortadan kalkması, kuşkusuz kayıtsız kalınabilecek bir olay değildi.³³⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü Balkanlar'daki siyasi yapıların temelden değişmesine yol açarken, ortaya yeni kriz ve güç boşluklarının çıkmasına neden oldu. Bu durum Türkiye'yi de bölge politikasında değişiklikler yapmaya itti. Böylelikle 1990'lı yıllar boyunca Balkanlar'da güven ve istikrarın sağlanması hedefi Türk dış politikasının ana gündem maddelerinden birini oluşturdu

Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikası üç ana etken etrafında şekillendi. Birinci etken, bölgedeki Türk azınlığın güvenliğini sağlamak

³³¹ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, s. 220.

³³² Türkiye'nin Balkanlardaki Osmanlı tarihi mirası hakkında bkz., Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss. 323–364. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, ss. 316–318.

³³³ Şule Kut, "Türkiye'nin Balkanlar Politikası," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2002, s. 104.; Ian O. Lesser, ve Graham E. Fuller, *Balkanlardan Batı Çine Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (çev. Meral Gönenç), İstanbul: ALFA Yayınları, 2000, s.106.

³³⁴ Ülger, "Balkan Gelişmeleri ve Türkiye: 1990'lı Yıllar," s. 241.

³³⁵ Kut, "Türkiye'nin Balkanlar Politikası," s. 111.

³³⁶ Süleyman Demirel, "Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni," Ankara: Başbakanlık Basımevi, 11 Aralık 1991, s. 12.

düşüncesiydi. İkincisini Türkiye ile Yunanistan arasında uzun süreden beri var olan sorunlar, yani Trakya'daki Müslüman-Türk azınlığa yapılan muamele, Ege Denizi ve Kıbrıs konuları oluşturuyordu.³³⁷ Üçüncü etken olarak Balkanlar'da ortaya çıkan ideolojik çatışma sayılabilir.

Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde Balkanlar'da sosyalist rejimlerin çökmesi ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla büyük bir nüfuz kazanmıştır. 1990'lı yıllarda oluşan yeni ortamla Türkiye'nin Balkanlar'da Bosna ve Kosova'ya asker göndererek daha aktif politika izlediği görülmüştür. 1990'lı yılların başında Türkiye'nin bölgesel dış politikasında önemli bir unsur olan "Dış Türkler" kavramı yeniden ortaya çıktı. Yurt dışında, özellikle Balkanlar'da yaşayan Türk ve Müslüman topluluğun kaderi ön plana çıktı. Bu durum Türkiye'nin dış politikasının, özellikle de Balkanlarla ilgili olanının değişmesi gerektiğinin bir kanıtı haline geldi.³³⁸ Ankara'nın dış politika amaçları arasında Balkanlar'daki gelişmeleri etkilemek ve tüm Müslümanların koruyucusu olarak kabul ettirmek de yer almaktadır.³³⁹

Balkanlar olarak adlandırılan bölge Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan yolun tam üstündedir. Türkiye'nin bu bölgeyle olan tarihi bağları, ilişkilerin şekillenmesinde her zaman önemli bir rol oynadı. Sosyalist rejimlerin çöküşü ve Yugoslavya'nın dağılmasını izleyen süreçte Türkiye'nin Balkanlar'a olan ilgisi artan bir şekilde devam etti. Bu ilgi, bölgede daha aktif bir rol oynama ve bölgesel kalkınmaya yönelik çalışmalarda bulunma çabaları ile iyice belirginleşti. Ayrıca Türkiye'nin ABD ile olan ilişkisi, Balkanlar'a yönelik diplomatik, siyasi ve askeri alanda uyguladığı politikaların şekillenmesinde önemli rol oynadı. Başka bir deyişle, Türkiye-ABD ilişkileri Türkiye'nin Balkanlar'da mevcut olan gücünü ve etkisini pekiştiren bir etken oldu.

Türkiye'nin Balkanlar'daki aktif politikası ABD tarafından da desteklendi. Bu destek, Türkiye'nin Balkanlar'da izlediği politika açısından belirleyici bir etken oldu. Soğuk Savaş'ın sona ermesi bir yandan Sovyetlerden algılanan tehditleri ortadan kaldırırken ve Türkiye'nin stratejik açıdan öneminin azalmasına yol açarken, öte yandan Türkiye ile ABD arasındaki işbirliği Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya, Kuzey Irak ve Orta

³³⁷ Azınlık kavramının tanımı, azınlık sorunları ve Türkiye hakkında mevzuat, teori ve uygulama konusunda kapsamlı bir çalışma için bkz. Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.

³³⁸ Gareth Winrow, *Where East Meets West: Turkey and the Balkans*, London: Alliance Publishers for the Institute for European Defence and strategic Studies, 1993, ss. 22–28.

³³⁹ Uslu, *Türk-Amerikan...*, 343.

Doğu gibi bölgelere kayabili. Yeni işbirliği alanlarının açılması ve dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in Washington'a yaptığı ziyaret, Türkiye ve ABD arasında "Geliştirilmiş Ortaklık İlkesi"nin benimsenmesi ile sonuçlandı.³⁴⁰ Bu ilke, Türkiye'nin ABD ile Avrasya olarak da tanımlanan çok geniş bir coğrafya üzerindeki ilişkisinin ana hatlarını belirleyen çerçeveyi oluşturan bir unsur oldu ve Balkanlar da bu işbirliğinin en önemli ayaklarından biri oldu.³⁴¹

Türkiye ile ABD arasında Balkanlarda işbirliğini gerektiren nedenler vardı. Bu nedenleri şöyle sıralamak mümkündür: Bir defa, Türkiye'nin ABD ile tarihsel, siyasal ve kurumsal olarak bir işbirliği geleneklerinin bulunmasıydı. Çünkü Türkiye, aynı Orta Doğu'da olduğu gibi bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu siyasal, insani ve kültürel bağlar açısından, ABD'nin işbirliği yapması için çok uygun bir müttefikti. İkinci olarak, ABD'nin bölgede desteklediği ve yanında yer aldığı taraflar, Türkiye'nin de desteklediği ve ilişkilerinin iyi olduğu Boşnaklar, Arnavutlar ve Makedonya gibi ülke ve halklardı.

Türkiye açısından ise ABD'yle Balkanlarda girişilen işbirliğinin getirdiği kazançların şöyle sıralamak mümkündür: İlk kazanç, iki ülke arasındaki ilişkilerde Türkiye'nin önem ve ağırlığını arttırmasıydı. Başkan Clinton Kasım 1999'daki gezisinde "Kore'den Kosova'ya dek" Türkiye'nin ABD'nin yanında olduğundan söz edecekti. İkincisi, ABD'yle Balkanlarda giriştiği işbirliği, Türkiye'ye bu bölgede daha geniş bir hareket alanı kazandırdı. Böylelikle, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya'yla ilişkileri daha da gelişti ve derinleşti. Üçüncüsü, bu ağırlık artarken, ABD desteği sayesinde Türkiye gerek Batı'nın gerekse bölge ülkelerinin ancak minimum bir direnciyle karşılaşma şansına sahip oldu. Dördüncüsü, bu sayede, Türkiye bölgede AB'yle ve Rusya'yla birlikte hareket eden Yunanistan'a karşı üstünlük sağlamış oldu.³⁴² Böylece ABD 1991 ve 1998-2000'de Irak ve 1995 ve 1999'da Bosnalı Sırplar ve Yugoslavya'ya karşı güç kullanırken bir yanda İncirlik, bir yanda da Çorlu'daki üs ve havaalanlarını kullanmaya ihtiyaç duyuyor ve ayrıca Türkiye Bosna ve Kosova'daki SFOR ve KFOR kuvvetlerine asker gönderebiliyordu ve ABD için bu konumda Türkiye'den başka bir ülke bulunmuyordu.

³⁴⁰ *Milliyet*, 12 Şubat 1992.

³⁴¹ İlhan Uzgel, "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü," iç. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 87.

³⁴² Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 275.

Dolayısıyla bu durum ABD için Türkiye'yi son derece uygun bir bölgesel ortak haline getirdi. Üçüncü olarak, Türkiye ve ABD bölgedeki sorunların çözümü için kullanılacak yöntemler konusunda da genelde hemfikirdiler. Bosnalı Sırp'lara karşı kuvvet kullanılması, Bosna-Hersek'in silahlandırılması, Makedonya'nın toprak bütünlüğünün korunması, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi bunlar arasındaydı.

Balkanlar 1990'larda Türkiye'nin ABD ile çıkarlarının neredeyse tamamen keşiştiği alanlardan biriydi. Bunun da nedeni her iki ülkenin de Balkanlar'da benzeri çıkar ve hedeflere sahip bulunmaları ve aynı ülke ve grupları desteklemeleriydi. ABD 1990'larda Balkanlardaki gelişmeleri en derinden etkileyebilen bölge dışı devlet oldu. Doğal kaynaklar bakımında zengin bir bölge olmayan Balkanlar ABD için şu açılardan önem taşıyordu: 1) Doğu Akdeniz, Boğazlar ve Orta Doğu su yolları üzerindeki bölge stratejik açıdan önemliydi. 2) Bölge ABD'nin uluslararası alandaki üstünlüğünü kanıtladığı bir alandı. Örneğin, ABD Bosna'daki çatışmaya geç müdahale ederek AB'nin başarısızlığını ortaya koymuştur. "Bosna bunalımını son derece etkin bir diplomasi için kullanan ABD böylece hem Avrupa'nın bunalım çözme ve güç kullanma konusundaki iç zaaflarını ortaya koymuş, hem de ABD ve NATO olmaksızın Avrupa'nın iç güvenlik meselelerinin çözülemeyeceğini göstererek fiili olarak bölgeye girme şansını elde etmiştir."³⁴³ ABD, Soğuk Savaş sonrasında üç kez kuvvet kullanmış bunlardan ikisini de Balkanlarda gerçekleştirmişti. (sırasıyla, Irak 1990/1991, Bosna 1995 ve Yugoslavya 1999). Ayrıca ABD yalnızca kuvvet kullanımında değil barışı koruma (*peacekeeping*), barışı uygulama (*peace enforcement*) ve önleyici konuşlanma (*preventive deployment*) gibi bölgesel çatışmalar için geliştirilen modellerin birçoğunu Balkanlarda uygulama olanağı bulmuştu.³⁴⁴

ABD'nin bu dönemlerde Balkanlarda en çok işbirliği yaptığı ülke Türkiye olurken Türkiye de bu işbirliği sayesinde bölgede daha fazla etkinlik sahibi olmuştur. Bu işbirliği, Türkiye ve ABD'nin Bosna Hersek'teki savaşa müdahale zamanlaması konusundaki görüş ayrılıkları dışında, genelde bölgedeki hemen hemen her gelişme de tam bir çıkar birliği içinde sürmüştür. Hatta yalnızca bölgedeki askeri önlemler çerçevesinde değil, diplomatik girişimler ve bölgesel işbirliği gibi konularda da Türkiye ve ABD dayanışma içinde oldular. 1990'ların başında Yugoslavya dağılma işaretleri verdiğinde, ABD de, Türkiye gibi, ortaya çıkabilecek istikrarsızlık nedeniyle bu ülkenin bütünlüğünden yana tavır aldı.

³⁴³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 295.

³⁴⁴ Uzgel, "ABD ve NATO'yla..." s. 274.

Fakat parçalanma gerçekleşince her iki ülke de, ABD için Makedonya'nın sorunlu durumu dışında, ayrılan cumhuriyetleri tanıdı.

Yugoslavya'nın dağılma süreci beraberinde Bosna-Hersek'te etnik çatışmayı getirdiğinde, Türkiye ve ABD arasında tam bir işbirliği olmasa da benzer yaklaşımların benimsendiği görüldü. 1990–1991 arasında Yugoslavya'da kriz ortaya çıkınca hem Türkiye, hem de ABD bu ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması gerektiğini belirten açıklamalar yaptılar. Her iki ülke bu sorun hakkında benzer, ama farklı endişelere sahiptiler.³⁴⁵ “Tarihi Germen ve Slav jeo-kültürel etki alanını dengelemek üzere Boşnak ve Hırvat Arnavut unsurların geleceği ile ilgilenme zorunluluğu hisseden ve bunu NATO'nun bölge politikalarına yansıtan ABD ile bölgeye doğrudan müdahil olma imkânı olmayan Türkiye'nin çıkar alanları arasında bir tür yakınlaşma söz konusuydu.”³⁴⁶ Ayrıca ABD'ye göre, Yugoslavya'nın parçalanması Avrupa'nın göbeğinde kanlı bir savaşın patlamasına sebep olabilir ve ABD'nin bölgedeki güvenliğini tehlikeye sokabilirdi. Ankara'yı ve Washington'u huzursuz eden gelişmeler ortaya çıkabilirdi. Bu huzursuzluğun nedeni de bölgede yaşanan karmaşanın Avrupa'nın güneyine sıçrayarak hem Türkiye ve Yunanistan'ı hem de tüm Balkan ülkelerini içine alan daha büyük bir savaş ihtimaliydi.³⁴⁷ AB üyesi ülkelerin Balkanlardaki bu krize yönelik politikalarındaki tutarsızlıklar bölgedeki bunalımların tırmanışında ABD-Türkiye ilişkilerinin artmasını sağlamıştı.

Türkiye'nin 1992 başında başlayan ve 1995 sonuna kadar süren Bosna iç savaşındaki resmi tutumu, Sırp saldırılarını durdurmak için uluslararası toplumu harekete geçirme yönünde çaba göstermek olarak özetlenebilir. Türkiye ısrarla Boşnaklara uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını ve Bosnalı Sırlara karşı güç kullanılmasını savunuyordu. Bu çerçevede Türkiye, önde gelen Batılı ülkelerle ikili temasların yanında NATO, BM, AGİT ve İslam Konferansı Teşkilatı çerçevesinde girişimlerde bulunmuş, Sırp saldırılarının uluslararası toplumun kolektif hareketi ile önlenmesi için çaba göstermiştir.³⁴⁸

Türkiye'nin Bosna Savaşı sırasında ABD ile ayrılığa düştüğü birtakım noktalar da mevcuttu. Bu noktalar ABD'nin bölgedeki Sırların silahlı güç kullanımına olan belirsiz yaklaşımının yer alması, Türkiye'nin savaşın ilk gününden itibaren saldırgana karşı, bir

³⁴⁵ Şule Kut, “Turkey in the Post Communist Balkans: Between Activism and Self-Restraint,” *Turkish Review of Balkan Studies*, C. 3 (1996–1997), s. 42.

³⁴⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 235.

³⁴⁷ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, s. 221. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 235.

³⁴⁸ Ülger, “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye:1990'lı Yıllar,” s. 241.

hava harekâtı yoluyla sınırlı bir uluslararası askeri müdahaleyi ya da bu yapılmayacaksa, Bosna-Hersek'e uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını konularıyla. ABD'de Dışişleri Bakanlığı ve Kongre'deki bazı çevreler "Kaldır ve Vur" (*Lift and Strike*)³⁴⁹ politikasını savunmalarına rağmen ABD'nin 1994 yılında Bosna'da pazaryerinin bombalanması ile uluslararası camiadan gelen tepkilere kadar müdahalede bulunmaması Türkiye'yi rahatsız etmişti.

ABD 1994'e kadar askeri güç kullanmadıysa da savaş sonrasındaki açıklamalar ve gelişmeler Boşnaklara silah ambargosunun delinmesine, hatta buraya İran'ın bile silah sağlamasına göz yumduğunu ortaya koydu. Öte yandan, Türkiye'nin de savaş sırasında Boşnaklara silah yardımı sağladığı açıklandı. Dolayısıyla, iki ülke de savaş boyunca aynı tarafa gizlice yardım ediyordu. Türkiye ile ABD, savaşın gidişini büyük ölçüde değiştiren ve Mart 1994'te Washington'da gerçekleştirilen Boşnak-Hırvat Federasyonu konusunda da birlikte çaba harcadılar. Büyük ölçüde ABD'nin çabaları sonucu gerçekleşen Dayton Anlaşmasından sonra da iki ülke arasındaki işbirliği sürdü. IFOR ve SFOR'da ABD en çok asker sayısı ile yer alırken, Türkiye'de bu güce katkıda bulundu. ABD bölgede güç dengesini kurmak için Boşnaklara askeri açıdan güçlendirme politikası "Eğit ve Donat"³⁵⁰ (*Train and Equip*) programını da Türkiye'yle birlikte yürüttü.³⁵¹ Türkiye ABD'nin desteği ile programın "eğitim" kısmında Bosna ordusuna eğitim verdi.³⁵² ABD ise "donatım" kısmını üstlendi. Bosna Federasyonu ordusunun silahlandırılmasından Avrupalılar hiç hoşnut olmamışlardı. Türkiye'nin bu davranışı ise İranlıların bölgede etkili olmasına bir

³⁴⁹ Harekât alanında askeri bulunmayan ABD "ambargoyu kaldır ve vur" politikasını kabul ettirmeye çalışıyordu. Yani, tüm bölgeye uygulanan ve özellikle Bosnalı Müslümanları cezalandıran silah ambargosunun kaldırılması ve Bosna'daki Sırp hedeflerinin havadan vurulması.
<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/turkish/history.html>. 01.02.2006.

³⁵⁰ Harekât alanında askeri bulunmayan ABD "ambargoyu kaldır ve vur" politikasını kabul ettirmeye çalışıyordu. Yani, tüm bölgeye uygulanan ve özellikle Bosnalı Müslümanları cezalandıran silah ambargosunun kaldırılması ve Bosna'daki Sırp hedeflerinin havadan vurulması.
<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/turkish/history.html>. 01.02.2006.

³⁵⁰ Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası," iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 594.

³⁵⁰ 1996 yılında ABD tarafından Boşnak-Hırvat Federasyonu'nun askerî birimini eğitmeyi amaçlayan programdır.

<http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/document/setimes/features/2002/12/021118-BETH-001>. 01.02.2006.

³⁵¹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla..." s. 275.

³⁵² Serhat Güvenç, "TSK'nın Sınır Ötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut," iç. Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke Yayınları, 2000, ss. 151.

alternatif olarak Amerikalıların takdirini kazanmıştı.³⁵³ Dayton Antlaşması ile ABD bölgenin meşru gücü haline geldi.³⁵⁴

Kosova krizinde de Türk yöneticiler Amerikalılarla aynı kaygıları taşımışlar ve işbirliğine giderek onların liderlik ettikleri girişimlere destek vermişlerdir. 1990'lı yıllardaki Kosova sorunu ABD için birkaç açıdan önem taşımaktaydı: Önemli noktalardan birisi Kosova'nın Balkanlarda istikrar için önemli bir konumda olması ve ABD'nin Balkanlarda istikrarın bozulmasını istememesidir. Diğer önemli bir nokta ise Kosova üzerinde denetim kurmanın ABD'nin Balkanlardaki çıkarları açısından önemli olmasıdır. ABD, Kosova üzerinde denetim sağlayabilirse hem Yugoslavya hem de Makedonya'daki gelişmeleri etkileyebilecekti. ABD gerek Tiran yönetimi, gerekse Kosova'da İbrahim Rugova liderliğinde örgütlenen pasif direniş hareketi üzerindeki etkisini sürdürerek yaklaşık 10 yıl boyunca buradaki rahatsızlığın çatışmaya dönüşmesini engelleyebilmişti.

Fakat Şubat 1998'den itibaren, pasif direnişin yerini UÇK (*Ushtria Çlirimtare Kosoves*) öncülüğündeki silahlı mücadele alınca, ABD, bir yandan Temas Grubu (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya) ülkeleriyle toplantılar düzenlerken, öte yandan da yoğun bir diplomatik girişim başlattı. Bu çerçevede, Fransa'da Rambouillet'de yapılan ve Kosova'ya uluslararası bir kuvvetin yerleştirilmesi gibi önerilerin ortaya atıldığı görüşmelerden de bir sonuç alınamayınca, ABD önderliğinde NATO ülkelerine ait uçaklar, 24 Mart 1999'dan itibaren Yugoslavya'yı bombalamaya başladı.

Türkiye'nin Kosova politikası kendisine özgün nedenlerle (Kürt Sorunu), Bosna sorunundaki kadar aktif olmadıysa da, izlenen politika açısından ABD'yle bölgede sürdürülen işbirliği burada da devam etti. ABD bombardımana başladığında Türkiye de bölgeye F-16 uçaklarını göndererek, önce gözleme ve koruma uçuşlarında yer aldı, sonra da harekâtlara katıldı. Yugoslavya'nın direnci sürdükçe bombardımanı ağırlaştırmak isteyen ve bir kez operasyon başlayınca istediğini kabul ettirmeden çekilmenin getireceği siyasal sonuçları kabul edemeyecek olan ABD, Türkiye'deki üsleri de kullanmak istedi, bunun üzerine Türkiye Bandırma ve Çorlu'daki üslerini ABD'nin kullanımına açtı ve öncü ABD personeli buralara gelmeye başladı. Fakat Yugoslavya'nın Raumboillet'de belirlenen

³⁵³ Uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 344.

³⁵⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 295.

hükümleri kabul etmesi üzerine bombardıman sona erecek ve bu üslerin kullanımına gerek kalmayacaktır.³⁵⁵

Askeri müdahaleden sonra Kosova'da konuşlandırılan ve Türkiye'nin de katkıda bulunduğu KFOR'la birlikte ABD, Bosna'dan sonra buraya da yerleşti. Bunların yanında, ABD'nin girişimiyle başlatılan Güneydoğu Avrupa İşbirliği girişimi (GAİK) ve ABD'nin gözlemci statüsünde bulunduğu Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Gücü'nde de yer alarak bölgenin istikrarına katkıda bulundu.³⁵⁶

NATO bombardımanından sonra Güvenlik Konseyinde kabul edilen 1244 Sayılı Güvenlik Konseyi kararına göre Kosova'nın nihai statüsü sorunu çözülemedi. Bu karar çerçevesinde Kosova hala Sırbistan'ın bir parçası olmaya devam etti. 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde oluşturulan "de facto" yapının içinde barındırdığı çelişkiler, Kosova'nın geleceği konusunda uluslararası toplumun fikirlerinin hala netleşmediğini göstermektedir.

Ankara'nın bu dönemde Tiran'la ilişkileri yakınlaşırken, Arnavutluk Balkanlardaki eski sosyalist ülkeler arasında ABD'yle ilişkilerini geliştiren ilk ülkelerden biri oldu. ABD siyasal olarak geliştirdiği, hatta bazı üslerini kullandığı bu ülkenin Türkiye'yle ilişkilerinde silah satışı, askeri birliklerin ve subayların eğitimi gibi yeni alanların oluşmasını destekledi.³⁵⁷ Bulgaristan ve Romanya ile ilişkilerde de Ankara ve Washington işbirliği içinde olmuşlar ve bu iki ülkenin NATO'ya üyeliklerini desteklemişlerdir.

Balkanların yeni bağımsızlığını kazanmış ülkesi Makedonya konusunda Türkiye-ABD işbirliği daha da belirgindi. Hem Türkiye hem ABD bölgedeki istikrarın sürmesi açısından Makedonya'nın varlığının korunmasına büyük önem verdiler. Her iki ülke de Bosna'daki çatışmaların daha güneye, Makedonya'ya sıçraması konusundaki kaygıları paylaşıyorlardı. Bu yüzden, Türkiye ABD'ye Makedonya-Yugoslavya sınırına asker yerleştirmesi konusunda çağrıda bulununca, o dönemde Balkanlara kara gücü gönderme konusunda isteksiz olan ABD, söz konusu iki ülke arasına yerleştirilecek az sayıda bir kuvvetin caydırıcı olacağını düşünüp, resmen tanımadığı bu ülkeye yaklaşık 500 askerden oluşan BM önleyici kuvveti gönderdi.³⁵⁸

³⁵⁵ Ibid., s. 275.

³⁵⁶ Ibid., s. 276.

³⁵⁷ Ibid., s. 275.

³⁵⁸ Ibid., s. 275.

Balkanlar ABD ile Türkiye ittifakı için hassas bir bölge idi. Eski Yugoslavya'nın Müslüman halkı için bir merhamet ve sempati besleniyor ve halkın önemli bir kısmı atalarının Balkan uluslarına dayandığına inanıyordu. Ankara, barışı sağlamakta Amerikanın üstlendiği rolden daha belirgin bir rol almak istiyordu. Türkiye Bosna Müslümanlarına el altından verdiği desteğin raporlarla ortaya çıkmasından sonra, Ankara NATO'yla işbirliği yapmak zorunda kalmıştı. 1990'ların yeni ve daha aktif Türk dış politikasının özelliklerinin çoğunu –uluslararası sorunlara etkin müdahale, saldırıya karşı müdahale yanlısı tavır takınma ve çok taraflı diplomasinin yoğun bir biçimde kullanılması– Bosna krizine borçluydu.³⁵⁹ Kosova'daki savaş, Türkiye'nin daha etkin bir politika izlemesi gerektiği yönünde bir baskı oluşmasına yol açmıştı.³⁶⁰

Sonuç olarak, 1990'larda Balkanlar hem ABD'nin Balkanlardaki çıkarları hem de Türkiye'de dış politikayı oluşturan kurumlar ve Türk kamuoyunun yaklaşımlarının aynı noktada bulunduğu ender alanlardan biri olmuştur. Balkanlarda Türkiye'nin uyguladığı politikalarla ABD politikalarının genel hatlarıyla uyduğu ve iki ülke arası ilişkilerin daha sorunsuz gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca, Türkiye'nin Balkanlarda ABD ile yaptığı işbirliği daha sonraki bölümlerde incelenecek olan Türk-İsrail ilişkilerinden farklı olarak, Yugoslavya ve Yunanistan dışında diğer bütün bölge ülkelerinin ya desteğini almıştır ya da buna karşı bir tepki oluşmamıştır. Bu da 1990'larda hem AB, hem de Orta Doğu'da konumu sarsılan ve dışlanan Türkiye'yi rahatlatan bir gelişme olmuştur.

³⁵⁹ Kut, "Türkiye'nin Balkanlar...", s. 112.

³⁶⁰ George S. Harris, "ABD-Türkiye İlişkileri," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 261.

ALTINCI BÖLÜM

BATI İTTİFAKI DIŞINDA İLİŞKİLER

Orta Doğu ile Eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelik Türk-Amerikan ilişkileri bu dönemde en sorunlu alanlar olmuştur. Yeni dünya düzeninin başlangıcı olarak kabul edilen Körfez savaşında sonra ortaya çıkan Kuzey Irak sorunu, Kürt sorununun uluslar arasılaşarak insan hakları bağlamındaki gelişmeleri, Türkiye'nin ABD'nin de desteklediği İsrail'le işbirliğine Orta Doğu ülkelerinin tepkileri, Azeri-Ermeni çatışmasında Türkiye ile ABD arasındaki bakış farklılıkları, Bakü-Ceyhan-Tiflis petrol boru hattının inşası konusundaki politikalar Türk-Amerikan ilişkilerinde en önemli ve sorunlu gündem maddelerini oluşturmuştur. Bu bölgede meydana gelen belki de en olumlu gelişme Türkiye için Sovyetlerin dağılmasından sonra hala büyük devlet kimliğini koruyan Rusya'yla ortak bir sınırın ortadan kalkması olmuştur. Bu bölümde bu ilişkiler genel hatlarıyla analiz edilecektir.

A. Orta Doğu Bağlamında İlişkiler

Orta Doğu bölgesi 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, 20. yüzyılın başında da petrolün öneminin artmasıyla Batı için büyük önem kazanmıştır. Bölgenin öneminin artmasıyla birlikte, bölgenin zenginliklerine nüfuz etmek amacıyla büyük devletler arasında rekabet de başlamıştır. Bölge 1. Dünya Savaş'ı sonrası İngiltere ve Fransa'nın, 2. Dünya Savaş'ı sonrası da ABD ve Sovyetler Birliği'nin rekabetine sahne olmuştur. 20. yüzyılın başlarından itibaren sürekli istikrarsız olan bölgeyi bugün birçok sorun karakterize etmektedir. Filistin meselesi, aşırı silahlanma, etnik ve dini milliyetçilik, bunlarla bağlantılı olarak terörizm bölgenin belli başlı sorunları arasındadır.³⁶¹

Orta Doğu dünyanın sayılı istikrarsız bölgelerinden biridir. Bu istikrarsızlık Orta Doğu'da Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden sonra başlamıştır. O zamandan bu yana

³⁶¹ Türel Yılmaz, "Orta Doğu'da Güvenlik Sorunu ve Türkiye," iç. Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (der.) *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2002, s. 116.

birçok güç Orta Doğu'da istikrarı sağlamayı denemiş fakat başarısız olmuşlardır. Bölge, stratejik konumu, sahip olduğu kaynaklar ve sosyal kültürel, beşeri yapısı gibi sebeplerden dolayı bölge içi ve dışı kaynaklı birçok mücadeleye ve güç oyununa sahne olmuş ve olmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Arap-İsrail savaşlarından, bölge dışı güçlerin bölgeye müdahalesinden ve İran-İrak Savaşı'ndan dolayı bölge zaten dünyanın istikrarsız bir bölgesiydi. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yeni problemler ilave oldu. Bu bağlamda Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali bariz bir örnektir.

Bölgede istikrarsızlığı hazırlayan birçok neden vardır: İlk grup nedenler bölgenin ekonomik, kültürel, sosyal ve etnik yapısıyla ilgilidir. Sömürgeciliğin sonucu olan suni haritalar ve ulusların yapay oluşumlarının olmasıyla bölgedeki milletleşme sürecinin tamamlanamaması, çok sayıda din ve mezhebi barındırması sonucu dinler ve mezhepler açısından bölgenin zengin olması, patriarkal sosyo-ekonomik yapının devam etmesi, jeo-ekonomik açıdan önemli olan zengin hidrokarbon (petrol ve doğalgaz) yataklarının bölgede bulunması, su kıtlığı ve bölgedeki ırmakların suyunun bölüşümü ile ilgili ortaya çıkan ve çıkabilecek sorunlar, yarı feodal yapının devam etmesiyle bölgede demokratik rejimlerin olmayışı bölgede istikrarsızlığı hazırlayan önemli faktörlerdir. Bölgede istikrarsızlığı hazırlayan ikinci grup nedenler İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren başlayan Arap-İsrail çatışması ile ilgilidir. Ortadoğu'da bu durum en önemli problemlerden birini oluşturmaktadır ve bu problemden dolayı bölgede birçok savaş çıkmış, terörist ve gerilla grupları oluşmuş ve bu durum bölgeyi daha da istikrarsızlaştırmıştır. Üçüncü grup nedenler Körfez Savaşı, İran ve ideolojik konularla ilgilidir. Bölgede Şubat 1979'da İran İnkılâbı'ndan sonra İran'ın Batı ve ABD karşıtı bir ülke halini alması, Körfez Savaşı sonrası Irak'ın fiili olarak bölünmesi, Lübnan'ın bölgede sözde, toprakları üzerinde kontrolden aciz bir ülke olarak var olması, Irak, Suriye, Libya gibi ülkelerin SSCB ile bağ kurmaları, terörizmi dış politika aracı olarak kullanma tecrübesinin bölgede gelişmesi Ortadoğu'da istikrarsızlığın artmasına katkıda bulunan önemli unsurlardır.³⁶²

Orta Doğu bölgesi hidrokarbon kaynakları bakımından dünyanın en zengin bölgesidir. Her ne kadar Hazar Denizi'nde ve Orta Asya'da yeni petrol rezervleri keşfedilse de Orta Doğu bölgesi hala stratejik öneme sahiptir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisinin (%65,3) bölgede bulunması ve işleme maliyetinin düşük olması gerçeği, diğer

³⁶² İdris Bal, "Ortadoğu'da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK'nın Katkısı," iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004. s. 673.

taftan dünya bilinen doğalgaz rezervlerinin ise üçte birinden biraz fazlasının (%36,1) Orta Doğu'da bulunması bölgeyi cazibe merkezi haline getirmekte ve dış güçlerin bölge politikasına müdahale etmelerini teşvik etmektedir.

Orta Doğu'daki her türlü gelişme Türkiye için hayati önem taşır. Türkiye gibi dünyanın bütününe belirlemeye yönelik küresel politikalar üretme güç ve kapasitesine sahip bulunmayan, ancak küresel politikalar uygulayabilen güçlerin ve çıkar ve hatta çatışma alanlarına yakın coğrafyada bulunan ülkelerin dış politika seçenekleri, bu güçler ile olan ilişkiler ile açıklık kazanmaktadır.³⁶³ Orta Doğu bölgesi de küresel güçlerin uyguladıkları politikalar sonucunda Türk dış politikasını en fazla etkileyen bölgedir. Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin yeni dünya üzerindeki rolünün ne olacağı belli olmuştu. Türkiye, artık Orta Doğu'daki politikalarda belirleyici bir aktör olarak ABD ile daha çok işbirliğine gitmek durumundaydı. Bundan böyle Türkiye komünist blok tehdidine karşı NATO'nun kanat ülkesi konumundan çıkarak, ABD ve Batı için anahtar bir jeo-stratejik kavşak haline gelmişti. Bu durum Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin öneminin sınırlanmasını engelleyememişti. Türkiye de bu dönemde Amerika gibi bölgeden düzenli petrol akışını, Arap-İsrail barışının sağlanmasıyla bölgede istikrarın sağlanmasını, İslami radikalizmin ve kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının önlenmesini hedeflemesi idi.³⁶⁴

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Orta Doğu'daki politikası, Soğuk Savaş döneminden devralınan petrol kaynaklarını ulaşabileceği yerde ve fiyatta denetim altında tutmak ve İsrail'in varlığını ve bağımsızlığını güvenceye almaktı.³⁶⁵ Soğuk Savaş sonrasında bu unsurlara kitle imha silahlarının yayılmasını denetlemek ve İran ve Irak'ın çevrelenmesi eklendi.³⁶⁶ Çünkü ABD'nin ve gelişmiş Batı ülkelerinin endüstrileri Orta Doğu'nun petrolüne bağımlıdır. Dolayısıyla Amerikalılar Körfez'deki petrole ulaşmamayı kabul edemezler ya da Körfez'in kendilerine düşman bir ülke veya ülkeler grubu tarafından yönetilmesine razı olamazlardı.³⁶⁷

Orta Doğu'daki en önemli gelişme Irak'ın Kuveyt'i 1990 tarihinde işgali ile başlayan ve 1991 tarihinde ABD önderliğindeki Körfez Koalisyonu'nun Irak'ı mağlup

³⁶³ Beril Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri," iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 405.

³⁶⁴ Aysegül Sever, "AB ve ABD'nin Ortadoğu'da Politika Öncelikleri ve Türkiye," iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 362.

³⁶⁵ Gözen, *Amerikan Kısırcında...*, s. 363.

³⁶⁶ Uzgel, "ABD ve NATO'yla..." s. 254.

³⁶⁷ Kissinger, *Amerika'nın ...*, s.147.

etmesi ile resmen sona eren Körfez Savaşı olmuştur. Körfez Savaş'ı, Soğuk Savaş'ın sona ermesini ve yeni dünya düzeninin başlangıcını simgeleyen dönüm noktasındaki bir olay niteliğindedir.³⁶⁸ Türk-Amerikan ilişkileri de derin etkisi altında bırakmıştır.

Körfez Savaşı sonrası üzerinde en çok tartışılan hassas sorular da şunlardı: Irak'ın geleceği ne olacak? Irak üçe bölünerek Kuzey Irak bölgesinde bir Kürt³⁶⁹ devleti kurulmaya mı çalışılıyor? ABD destekli Çekiç Gücün gerçek rolü nedir? Türkiye açısından PKK'nın Kuzey Irak bağlantısı nasıl önlenecek? Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonlarının hedefi nedir? 1990'larda tüm bu ve benzeri sorular, Kuzey Irak sorununu belirsizliğe itmiş ve içinden çıkılmaz bir hale getiren faktörler olmuştur.³⁷⁰

Körfez Savaş'ının Türkiye açısından en önemli gelişmesi, Irak yönetiminin uzaklaştırılmasıyla Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğuydu. Bu dönemde Barzani ve Talabani bölgeyi kontrol etti, fakat 36. paralelin üzerinde bir güç boşluğu oluştu ve bu durum PKK'ya Kuzey Irak'ta eğitim kampı ve üs kurma imkânı verdi. Özellikle bu bölgede yüksek dağlar olmasından dolayı PKK'nın organize olması ve Türkiye'ye sızması için Türk-Suriye sınırından daha uygundu. Körfez Savaş'ından sonra bölgede çok iyi örgütlenen, kamplar kuran, daha kolay silah elde eden PKK'nın Türkiye'ye karşı mücadelesini ve sınır ötesi saldırılarını çok daha sağlam bir temelde gerçekleştirebilmesiydi.³⁷¹ PKK'nın Irak'tan Türkiye'ye yönelik eylemlerde bulunabilme olanağı elde etmesi, Türk ordusunun çok sayıda sınır ötesi operasyon düzenlemesine yol açtı. İran ve Suriye'nin PKK'ya destek sağladığına dair Türk iddiaları, Türkiye'nin bu iki ülkeyle arasındaki ilişkileri ciddi biçimde etkiledi. Ayrıca operasyonlar sırasındaki can kayıpları ve soruna demokratik bir çözüm bulunamaması, Türkiye'nin ABD ve Batı'yla ilişkilerini zora soktu.³⁷²

ABD yönetimleri Türkiye'nin Kuzey Irak'taki askeri operasyonlarına büyük bir tepki göstermemiştir. Hatta gizli bir destek verdikleri bile söylenebilir. Örneğin: Nisan 1995'te Türkiye'nin Kuzey Irak'ta düzenlediği oldukça kapsamlı "Çelik Operasyonuna"

³⁶⁸ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 277.

³⁶⁹ Kürtler, İran, Irak, Türkiye ve bir miktarda da Suriye'nin sınırlarının kesiştiği bölgede yaşayan bir halktır. Kürtlerin toplam nüfusunu tahmin etmek zor olsa da, 20 ile 26 milyon arasında olduğu söylenebilir. En büyük Kürt topluluğu Türkiye'de yaşar. Çeşitli kaynaklarda Türkiye'deki Kürt nüfusunun 10 ile 15 milyon arasında olduğu ifade edilmektedir.

³⁷⁰ Gözen, *Amerikan Kışkacında...*, s. 335.

³⁷¹ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 298.

³⁷² Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2002, s. 59.

birçok Avrupa ülkesinden büyük eleştiriler gelirken, zamanın ABD yönetimi, Türkiye'nin PKK terörü konusundaki endişelerini ve karşı mücadelesini anlayışla karşıladıklarını ilan etmiştir. 1990'lar boyunca benzer açıklamalar sürekli olarak yapılmıştır. Esasında Türkiye'nin Kuzey Irak operasyonları, aynı zamanda Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırması ile de sonuçlanmıştır.

Türkiye-ABD ilişkilerinde 1990'ların en önemli sayılabilecek olayı, Saddam'ın Irak'ına karşı girişilen "Çöl Fırtınası" harekâtında yapılan işbirliğidir. Türkiye, bu olayda, Amerika ve müttefiklerinin yanında gönüllü olarak yer almış; savaşa doğrudan katılmamakla birlikte, topraklarındaki üslerin kullanımına ve Çekiç Güç'ün Türkiye'de konuşlandırılmasına izin vermiş, Irak'a karşı uygulanan yaptırımlara da katılmıştır. Ramazan Gözen'e göre, Özal'ın Çekiç Güç'ü, Türkiye'ye yerleştirme isteğini, onun "bölgenin kontrolünün Türkiye'nin elinde bulunması gerektiği" düşüncesine dayandırmak mümkündür. Özal, Kuzey Irak'ta barışın gelebilmesi ve böylece Türkiye'ye olumsuz etkilerinin azaltılması için, Türkiye'nin bu bölgenin kontrolünü elinde tutması gerektiğini düşünüyor, Çekiç Gücün operasyonlarının bu amaca uygun bir araç olduğuna inanıyordu.³⁷³

Körfez Krizi ve Savaşı'ndan sonra Çekiç Güç'ün göreve gelmesi Türk iç siyasetinde sık sık tartışıldı. Çekiç Güç'ün görevini tamamlamasına kadar da Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı Kürt teröristlere destek sağladığı iddia edildi ve bu konu üzerinde birçok tartışmalar yapıldı.³⁷⁴ Çekiç Güç'ün Türkiye'ye yerleştirilmesinden bu yana bölgede meydana gelen olağanüstü gelişmeler ve değişimler ile artan terör olayları sonucunda aralarında muhafazakâr ve sağcı çevrelerin de bulunduğu bazı gözlemciler, Çekiç Güç'ün resmi amaçlarının doğru olmadığını, gerçek amacının ABD'nin resmen ilan edilmeyen bölgede bir Kürt devletini oluşturma hedefi ile PKK'ya yardım etmek ve Türkiye'nin altını oymak olduğunu ileri sürdüler. Türkiye'nin Amerikan Eski Büyükelçisi Şükrü Elekdağ, Çekiç Gücün Kürt devletinin çekirdeğinin oluşmasına katkıda bulunduğunu bu gücün Türkiye'de tutulmasının ulusal çıkarlara aykırı olduğunu, bu nedenle Türkiye'den gönderilmesinin ve Irak ile ilişkilerin tekrar geliştirilmesinin Türkiye'nin çıkarlarına hizmet edeceğini ileri sürdü.³⁷⁵ Uğur Mumcu da bu görüşe katıldı ve PKK'nın güçlenmesinin temel nedeninin, Çekiç Güç olduğunu savundu. Mumcu'ya göre Çekiç

³⁷³ Gözen, *Amerikan Kısılcında Dış Politika:...*, Ankara: Liberte, s. 333.

³⁷⁴ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İMGE Kitapevi, 1999, ss. 368-369.

³⁷⁵ Şükrü Elekdağ, "Güneydoğu'da Düşük Düzeyli Savaş", *Milliyet*, 2 Ağustos 1992.

Güç'e destek veren Batılı ülkelerin asıl amacı, Sevr Anlaşmasını hayata geçirmektir.³⁷⁶ Böylece PKK'nın yükselmesi Türkiye'nin istikrarını olumsuz etkilemiş ve Türkiye'nin gücünü her açıdan yıpratmıştı.

ABD açısından Çekiç Güç'ün en önemli rolü, ABD'nin "ikili çevreleme" politikası çerçevesinde öncelikle Irak'ın ama bunun yanında İran'ın kontrol altına tutulmasına yardımcı olmasıydı. Daha açık bir ifadeyle, Çekiç Güç, ABD'nin Irak'ı ve İran'ı "Çifte Çevreleme"³⁷⁷ politikasının bir aracı olmuştur.³⁷⁸

Türkiye'nin Kuzey Irak konusundaki politikası, öncelikle Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına dayanmaktaydı. Türkiye'nin en büyük endişesi, 36. paralelin Kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasıydı. Körfez Krizi sırasında genelkurmay başkanı olan Org. Doğan Güreş de, Batı'nın önce bir Kürt devleti kurulması istediğini ancak, ABD'nin böyle bir varlığın Orta Doğu'da çıbanbaşı olacağını anlamasıyla vazgeçtiğini söylemişti. Amerikanın süreli güvenceler vermesine rağmen, Türk siyasi hâkim zümresinin çoğu Washington'un niyetlerinden şüphe duymuştu.

Bir deniz tatbikatında, Amerikan gemilerinden fırlatılan bir füzenin kaza ile bir Türk gemisini vurması nedeniyle Türk tarafının yaptığı suçlamalar, büyük ölçüde Amerikanın Körfez Savaşı sonrası Irak'a yönelik politikasına karşı Genelkurmayın duyduğu hoşnutsuzluğun bir ifadesiydi. Huzur operasyonuna katılan Amerikan helikopterlerinin Kuzey Irak'taki PKK'lılara yardım bıraktıklarına ilişkin iddialar konusunda yaygın bir görüş vardı. Bu iddialar, Türk basını tarafından sık sık dile getirildi. Böylece generaller ABD'ye karşı tavır almamış oldular. Böyle yapılmakla, aynı zamanda, Irak politikasında çok daha dikkatli olması için ABD'ye üstü örtülü olarak uyarlamak amaçlanmıştı.

³⁷⁶ Uğur Mumcu, "Belliydi...", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1992; Uğur Mumcu, "Çekiç Güç...", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1992.

³⁷⁷ Çifte Çevreleme Politikası (Dual-Double Containment Policy) ABD'nin 1990-1991 Körfez Savaşı'ndan sonra İran ve Irak'ı aynı anda sıkıştırarak uluslararası alandan izole etmeye yönelik olarak uyguladığı politikadır. ABD, 1979'daki İslami nitelikli rejim değişikliği nedeniyle İran'a yönelik olarak uygulamaya koyduğu siyasi ve ekonomik kuşatmaya Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ı da dahil etmiş, yani her ikisini birden karşısına alarak dünya politikasından tecrit etmeye çalışmıştır ve buna da çifte çevreleme denmiştir. Bu politika 1990'ların sonuna doğru özellikle Avrupalı ülkelerin bu iki ülkeyle "eleştirel diyalog" adını verdikleri yaklaşımlarını geliştirmeleri üzerine etkinliğini yitirmeye başladı.

<http://www.turkcebilgi.com/%C3%87ifte%20%C3%87evreleme%20Politikas%C4%B1>, 20.12.2005. Yazar ve makale adı yok.

³⁷⁸ Gözen, *Amerikan Kıskaçında Dış Politika:...*, s. 367.

Körfez Savaşı sonrası ABD'nin Saddam Hüseyin'i iktidardan devirme ve Kuzey'de Kürtleri Saddam'a karşı kullanma çabaları Türkiye açısından çelişkili bir durum oluşturdu. Türkiye, Saddam Hüseyin'in devrilmesini onaylamakla beraber Kuzey Irak'ta muhtemel bir Kürt devletinin kurulmasını kabul etmedi.³⁷⁹ Irak Kürtlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmak ve bir Kürt devleti kurmak isteyen ABD, bu amacını kısa dönemde gerçekleştiremeyeceğini anlayınca binlerce Kürt işbirlikçisini Irak'tan boşalttı. Bu arada Iraklı Kürt gruplar, Bağdat ve Tahran ile ilişkilerini sıklaştırdı. Çekiç Güç'ün bir anlamı kalmadı ve 31 Aralık 1996'da TBMM'de görev süresi uzatılmadı.³⁸⁰ Bunun üzerine faaliyetleri daha kısıtlı olan Kuzeyden Keşif gücü devreye sokuldu.³⁸¹ ABD 1998'in son baharında Barzani ve Talabani'yi bir araya getirerek Kuzey Irak'ta ortak bir Kürt yönetimi kurmak için tekrar devreye girdi. Fakat Türkiye'nin buna tepkisi Bağdat ile diplomatik ilişkilerini sıkılaştırmak oldu.³⁸²

Amerikan yönetimi 1998 Eylülünde Iraklı muhaliflerden Barzani ve Talabani'yi Washington'da bir araya getirerek aralarındaki çatışma konularını çözümlenerek Kuzey Irak'taki otoriteyi birlikte kullanma ve Saddam'a karşı ortak hareket etme konusunda işbirliği yapmalarını sağlamaya çalışmış; fakat ABD'nin bu girişimi, gerek Kuzey Irak'taki bu tür oluşumlarla ilgili gerekse Saddam'ın düşürülmesi sonrası ortaya çıkacak otoritenin kim tarafından nasıl doldurulacağı konusunda bir takım kuşkulara sahip olan Türk hükümetini endişelendirmişti. ABD'nin Türkiye'yi dışlayarak bölgede Türkiye'nin pek onaylamadığı bir biçimde inisiyatif kullanması, PKK sorununu bir an önce çözmesi gerektiğini düşünmesine yol açmıştı. Arkasından Ekim başından itibaren iki ay süren bir Türkiye-Suriye gerginliği Kasım ayında Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesiyle sona ermiştir.³⁸³

ABD'nin bu girişimi ile Kürt kartını Irak'ın yanı sıra Türkiye, İran ve belli ölçüde Suriye'ye karşı elinde tuttuğu söylemek mümkündür. Bu ülkelerin Amerikan politikasına aykırı hareket etmesi yani oyunu ABD'nin kaybedeceği şekilde oynamaları halinde bu

³⁷⁹ Alan Makovsky, "ABD'nin Türkiye Politikası, Gelişme ve Sorunlar," Morton Abramowitz (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Faruk Çakır, Nasuh Uslu), Ankara: Liberte, 2001, s. 343.

³⁸⁰ Makovsky, 'ABD'nin Türkiye Politikası, Gelişme ve Sorunlar', s. 340.

³⁸¹ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, s. 185.

³⁸² *Ibid.*, ss. 186-188.

³⁸³ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler, iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 685.

kartı masaya sürebileceğini göstermiş oluyordu.³⁸⁴ Kürt sorununda öncelikle, ABD’de yönetim ile Kongre arasında belirgin bir görüş farklılığının bulunduğunu belirtmek gerekir. ABD yönetimi resmi açıklamalarında Türkiye’nin toprak bütünlüğünü desteklediğini açıklamıştı. Üstelik Amerika PKK’yı terörist bir örgüt olarak tanımlayan ilk ülke olmuştu. Ayrıca, Türkiye’nin yürüttüğü mücadeleyi meşru savunma olarak gördüğünü ifade etmişti. Ama sorunun çözümü için güneydoğunun ekonomik kalkınmasının gerekli olduğunu ve Kürtlere kendilerini dilleri ve kültürleriyle ifade etmek özgürlüğünün tanınması ve siyasal partilerini kurma hakkının verilmesi gerektiğini de ileri sürüyordu. ABD’ye göre bu tür bir politika Türkiye’yi daha güçlü kılardı.

1990’lar ABD’de yayınlanan insan hakları raporlarında, çoğunlukla güneydoğu olmak üzere, bazı insan hakları ihlalleri tek tek ve ayrıntılı biçimde yer alırken, DEP’in ve Kürt milliyetçiliğine sempati ile bakan gazete ve dergilerin kapatılması eleştiriliyordu. Yine bu raporlarda, Türkiye’deki Süryani gibi sayı olarak çok az bulunan dinsel grupların sorunları, Refah partisinin kapatılması ve İstanbul Belediye Başkanı Tayip Erdoğan’ın hapse mahkûm edilmesi, işkence ve faili meçhul cinayetler, hapisane koşulları ABD Dışişleri Bakanlığının Türkiye’deki insan hakları ihlalleri olarak sıraladığı gelişmeler arasında yer aldı. ABD bu raporlarında PKK’nın da insan hakları ihlallerinde bulunduğunu belirtiyordu. İnsan hakları sorunu iki ülke arasında anlaşmazlık konusu olarak kaldıysa da, ilişkilerin temelini bozan bir etken haline gelmedi.³⁸⁵

Kongre’de ise ABD’nin verdiği silahların PKK’ya karşı kullanılırken insan hakları ihlalleri gerçekleştiği ve bu yüzden yardımın ve silah satışının durdurulması gerektiği yolunda görüşler ortaya atılıyordu. Yönetim insan hakları konusunda zaman zaman sert eleştiriler yöneltse de, Kongre’ye karşı kendi politikasını savunurken Türkiye’yi de kollamış oluyordu. Yönetimin olumlu tutumuna rağmen, ABD’nin Kürt sorunundaki bazı uygulamaları Türkiye’yi rahatsız etmekteydi. Bunların başında da, Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan yıllık insan hakları raporları gelmekteydi. İkinci olarak, 1996’da Washington’da, amacını Kürt sorununu dünyaya duyurmak ve Kürtlere yönelik insan hakları uygulamalarını iyileştirmek olarak açıklayan bir Kürt Enstitüsünün açılmasıydı. Üçüncü olarak, askeri ilişkiler bölümünde de değinilmiş olan, Türkiye’nin PKK ile mücadelede etkili bir yeri olan Cobra helikopterlerinin satışında ABD’nin getirdiği kısıtlamayı. Dördüncü olarak, Öcalan’ın ele geçirilmesinden sonra, ABD’nin güneydoğu

³⁸⁴ Arı, *2000’li Yıllarda...*, s. 302.

³⁸⁵ Uzgel, “ABD ve NATO’yla...”, s. 298.

bölgesine ilgisinde bir artış görüldü. ABD büyükelçisinin bir ABD'li işadamıyla bölgede yatırım olanakları araştırması ve Haziran 2000'de de Diyarbakır'da bir tür ticaret bürosu açmak istemesi Türkiye'yi rahatsız etti ve Ankara bunun açılmasına izin vermedi.³⁸⁶

ABD'nin Kürt sorunundaki tutumunu en somut biçimde ortaya koyan gelişmelerden biri PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanışı sırasında oynadığı roldü. Öcalan'ın Kenya'da ele geçirilişinden sonra gerek basında yer alan bilgiler, gerekse bazı gazeteci-yazarların yayınları, ABD'nin en başından itibaren bu sürecin içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Basında yer alan bilgilere göre, 4 Şubat 1999'da CIA yetkilileri, MIT Müsteşarıyla görüşerek, adil biçimde yargılanması koşuluyla Öcalan'ın yakalanmasına yardım olacaklarını söylemiş, bunun üzerine hükümetin onayıyla bir mutakabat imzalanmıştı. Operasyon sona erdiğinde, ABD, resmi bir açıklama yaparak, terörist Öcalan'ın yakalanmasından memnuniyet duyduğunu belirtirken, İsrail bu operasyonla bir ilgisinin olmadığını açıkladı.

Öcalan'ın yakalanışında diplomatik, siyasal ve teknik açıdan büyük rol oynayan ABD, böylece salt bir örgüt liderinin yakalanışının ötesinde Orta Doğu ve Türkiye politikası ile Kürt sorununa yaklaşımını da ortaya koyuyordu. Daha en başından, Türkiye'nin Suriye'ye karşı güç kullanma tehdidini Eylül 1998 gibi geç bir tarihte gündeme getirmesinde ABD'nin rolü vardı. Zaten, Türk karar vericileri, Öcalan'ın Şam'daki adresini ve telefon numarasını bildikleri halde, Suriye'ye karşı neden daha önce bu tür bir girişimde bulunmadıklarını açıklamadılar. Öyle görünüyor ki, Türkiye, 1990'lar boyunca ABD dışişleri bakanının 23 kez, Clinton'un 3 kez görüştüğü Hafız Esad'a askeri bir baskı oluşturmadı. Türkiye ancak ABD'nin Orta Doğu Barış sürecine hız vermek istediği bir noktada Suriye üzerinde baskı uygulayabildi.³⁸⁷

Öcalan'ın yakalanışıyla ABD'nin Türkiye'ye yardımcı olmasının nedenleri şöyle sıralanabilir: Birincisi, PKK'nın 1990'ların ortalarından itibaren gerilemeye başlaması ABD'nin PKK'dan daha çok uzaklaşmasına neden oldu. İkincisi, ABD, Öcalan'ın yakalanmasıyla, Orta Doğu politikasında PKK'yı kendisine karşı rekabette kullanmaya çalışan Almanya, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine karşı da, tıpkı Balkanlarda olduğu gibi bir kez daha üstünlük sağlamış oluyordu. Üçüncüsü, PKK, 1997'den itibaren, ABD'nin

³⁸⁶ Uzgel, "ABD NATO'yla...", s. 295.

³⁸⁷ Ibid., s. 296.

dikkatlice oluşturmaya çalıştığı Kuzey Irak'taki düzeni bozmaya ve Saddam'dan destek almaya başlamıştı. Bu da ABD'yi rahatsız etmişti.³⁸⁸

Bu gelişmenin Türk-Amerikan ilişkileri açısından sonuçları ise şunlardı: İlk olarak, Türkiye-ABD arasındaki yakınlaşma arttı. Böylece, Türkiye'nin PKK'yla mücadelesine ABD'nin verdiği destek somutlaştı. İkinci olarak, ABD'nin Öcalan'ın yakalanmasından sonra Türkiye, üzerinde, soruna siyasi çözüm bulunması ve Kürtlere kültürel ve siyasi temsil haklarının verilmesi yolundaki politikasında daha ısrarlı olma fırsatını buldu. ABD güneydoğuda uygulanan olağanüstü halin kaldırılmasını isterken, 1999 sonundan itibaren bölgeye artan bir ilgi göstermeye başladı.³⁸⁹

ABD, Batı yanlısı demokratik bir Türkiye'yi Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu'sunda, özellikle de Clinton yönetiminin İran ve Irak'a karşı "çifte çevreleme" politikasının uygulanmasında önemli bir ülke olarak görmüştür. İran ve Irak'ın yalnızlaştırılmasını hatta her ikisinde de rejim değişikliklerini öngören çifte çevreleme politikası Türkiye'nin işbirliği olmaksızın uygulanamazdı. Irak'a yönelik BM yaptırımlarının etkili bir biçimde uygulanmasında Türkiye'nin desteği çok kritik bir rol oynamıştı. Çekiç Güç/Kuzeyden Keşif Harekâtı'nın devamı için Türkiye'nin rızası, Kuzey Irak'ın korunmasında çok önemliydi. Çekiç Güç/Kuzeyden Keşif Harekâtı, ABD'nin Kuzey Irak'ta, muhalif Ulusal Kongresi'ni örgütlemesini-en azından Irak ordusu 1996'da hareketi yok edene değin- ve Kürt grupları Bağdat'ın denetiminden dışında tutmasını sağladı. ABD'nin İran politikası ise, müttefiklerinin iyi niyet ve işbirliğini gerektiren tek taraflı ilan edilmiş ambargoya dayanmaktaydı. Türkiye'nin İran'la yakın ekonomik ilişkiler geliştirebilmesinin önünde önemli engeller bulunmaktaydı. Örneğin aralarındaki doğal gaz anlaşmasının yürürlüğe girmesi Ocak 2000'den Temmuz 2001'e ertelenmişti. İran'ın PKK'yı ve köktendinci grupları desteklemesinden duyduğu memnuniyetsizlik de Türkiye'nin, ABD'nin İran'ı çevreleme çabalarına meyletmesini kolaylaştırmaktaydı.

Kürt sorunu, 1980'lerin sonlarında PKK'nın güçlü bir gerilla hareketine dönüşmesi ile birlikte, Türkiye'nin Orta Doğulu komşuları ile ilişkilerini daha çetrefilli hale getirmişti. Güç politikasının devletlerarası ilişkilere genellikle damgasını vurduğu bu bölgede, Türkiye ile sınırı olan ülkeler (İran, Irak ve Suriye) değişik derecelerde PKK ile bağlar kurmaktan kendilerini alı koyamadılar. Her bir devlet değişik dürtülerle PKK ile ilişki

³⁸⁸ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 297.

³⁸⁹ Ibid., s. 297.

kurmuştur. Şam, PKK'ya arka çıkmasının, kendisine Fırat nehri havzasında su kullanımı meselesinde avantaj sağlayacağını düşündü. Tahran, PKK ile ilişkilerini, şiddet yanlısı İranlı muhalif örgüt (Halkın Mücahitleri) üyelerini Türkiye'de ikamet etmelerinden duyduğu hoşnutsuzluğu ifade etmek için kullanmıştı. Irak örneğinde ise, bu ülkenin toprakları üzerinde PKK'nın faaliyetlerini sürdürebilmesi için uygun bir ortam oluşması, daha çok 1991'den bu yana bu ülkenin kuzeyinde beliren otorite boşluğu ile alakalıdır. Ancak, Bağdat'ın PKK ile birlikte hareket etmeyi, Amerikan politikasına karşıtlığını göstermenin bir yolu olarak da benimsediği belirtilmelidir.

1987'den itibaren Kürt sorunu, Türkiye'nin Orta Doğulu komşuları tarafından kendi amaçları için kullanabilecekleri nitelikte olması nedeniyle, Türkiye için geniş kapsamlı zorluklar doğurdu. Bu sorun, Suriye ile ikili ilişkilerde istikrarsız bir dönemin başlamasına neden oldu. Ankara kaynaklı beş ayrı girişim istikrar beklentilerini yükseltmişse de, her defasında ümitler boşa çıktı. Suriye'nin PKK'ya yardım etmesi meselesi nedeniyle, iki ülke 1998'de savaşın eşiğine kadar geldi. Ankara'nın güce dayalı diplomasisi karşısında Suriye Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasına karar verdi. Yine bu sorun, 1990'lı yıllarda Kuzey Irak'ta süren belirsizlik dolayısıyla Türkiye'nin hayal kırıklığına uğramasının sebeplerinden biridir. Kuzey Irak'a yapılan büyük çaplı Sınır ötesi operasyonlar ise, Türkiye'nin Avrupa ve Arap dünyasından çok sayıda ülke ile ilişkilerinin kötüleşmesine yol açtı.³⁹⁰

Suriye'yle ilişkiler yıllardır, Şam'ın PKK'ya verdiği destek ve Abdullah Öcalan'ı barındırması, su kaynakları üzerindeki uyuşmazlık ve Suriye'nin Hatay üzerindeki hak iddiaları egemen olmuştur. Suriye'nin balistik füzelere ve kitle imha silahlarına sahip olması da Türkiye'yi endişelendiren bir başka konuydu. Yunanistan ve Suriye arasındaki askeri işbirliğine yönelik endişeler emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın "İkibuçuk Savaş" makalesinde, Türkiye'nin ulusal savunma stratejisini aynı anda Yunanistan, Suriye ve PKK'yla savaşılabilecek yeteneği üzerine oturtması gerektiği fikrini ortaya atmasına sebep oldu. Tüm bu endişeler, Türkiye'nin İsrail ile yakın askeri işbirliği yapma kararı vermesinde önemli rol oynamıştı.³⁹¹

³⁹⁰ Philip Robins, "Türkiye ve Kürtler: Bir Fırsat Daha Kaçıyor Mu?", iç. Morton Abramowitz (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001, s. 109.

³⁹¹ Kirişçi, "Türkiye ve Müslüman Ortadoğu," s. 61.

Ekim 1998’de Öcalan’ın Suriye’den çıkarılmasıyla sonuçlanan krizden ve Adana Mutabakatı’yla³⁹² düzelen ilişkilerden sonra Türkiye, Suriye’nin benimsediği yapıcı yaklaşıma karşılık, İsrail ile birlikte Antalya açıklarında yapılması planlanan “Güvenilir Denizkızı Tatbikatını iptal etmiştir.³⁹³ Öcalan’ın Suriye’den çıkartılmasından Kenya’da yakalanarak Türkiye’ye getirilmesine kadar geçen süreçte İsrail’in konumu ve katkısı da tartışmalara yol açmış bir konu olmuştur. İsraili yetkililerin ısrarla Öcalan’ın Türkiye’ye getirilmesine herhangi bir biçimde karışmadıklarını ifade etmelerine karşın basına da yansıyan bilgiler iki ülke arasında istihbarat paylaşımı biçiminde işbirliği yapıldığı yazılmıştır.³⁹⁴ Ancak Suriye istihbarat bilgilerinin İsrail tarafından verildiğini ifade etmiştir.

Türkiye’deki karar alıcılar, ABD’nin, Suriye’nin terörizme verdiği destekle ilgili pek çok konuda Suriye’ye baskı yapmayı keseceğinden endişe etmişlerdi. Çoğu kişi, ABD açısından, Orta Doğu barış sürecinde Suriye’nin desteğini kazanmanın, Türkiye’nin terörizm karşıtı çıkarlarını dikkate almaktan daha önemli olduğunu düşünmüştü. Benzer bir şekilde, Suriye’nin Golan tepelerindeki su kaynaklarını İsrail’e devretmesini sağlamak için ABD’nin Fırat-Dicle su uyuşmazlığında Türkiye’ye baskı yapacağından endişe edilmişti.³⁹⁵

Güvenlik alanında, Körfez Savaşı’nın patlak vermesiyle “kargaşa” kelimesi Orta Doğu’yla eşanlamlı olarak kullanılmaya başlandı. Körfez Savaşı’nın Türkiye’nin dış politikalarına doğrudan etkilerinden biri de Orta Doğu’da silahlanmayı yeniden artırması ve Türkiye’nin de buna mecburen katılması olmuştur. Orta Doğu’da kitle imha silahlarının yaygınlaşması Türkiye ve ABD’nin bir başka ortak endişesini oluşturuyordu. Böylece Türkiye’nin bu dönemde Amerikan silah ve teknolojisine olan ihtiyacı devam etmişti. Kitle imha silahlarının (KİS)³⁹⁶ yaygınlaşması ve balistik füze teknolojisinin gelişmesi gibi bir

³⁹² Adana’da 20 Ekim 1998 tarihinde imzalanan bu mutabakat/antlaşmaya göre, Suriye hükümeti PKK’ya olan tüm desteğini keseceğini, 1980’lerde sığınmacı olarak kabul edilen PKK lideri Abdullah Öcalan’ı sınır dışı edeceğini ve PKK karşısında Türkiye ile işbirliğini geliştireceğini ilan etmiştir. F. Stephen Larrabee, “Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler,” iç. Zalmay Khalilzad; Ian O. Lesser ve F. Stephen Larrabee (der.), *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, (çev. Işık Kuşçu), Ankara: ASAM Yayınları, 2001, s. 35.

³⁹³ Gencer Özcan, “Türkiye-İsrail İlişkileri,” iç. Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 349.

³⁹⁴ Özcan, “Türkiye-İsrail...,” s. 349.

³⁹⁵ Kemal Kirişçi, “Türkiye ve Müslüman Ortadoğu,” ss. 71–74.

³⁹⁶ Kitle İmha Silahları (KİS), kullanıldıkları alanlarda kurbanları arasında ayırım yapmaksızın toplu kıyım ve yıkıma sebebiyet veren silah sistemleridir. Genel olarak, nükleer kimyasal ve biyolojik maddelerin kontrol ve kasıtlı bir şekilde belli düzeneklerin yardımıyla kütleler üzerine atılmasıyla yıkıcı etkilerinin ortaya çıkması

kısım ülke ötesi ve bölge ötesi unsurlar da Türkiye'nin çıkarlarını ve politikalarını şekillendirmişti. 1990'ların başına kadar Türkiye, muhtemel bir İran veya Irak saldırısına karşı, ABD/NATO şemsiyesi altında kendini güvende hissetmekteydi.³⁹⁷ Türkiye'nin gittikçe daha fazla KİS'in tehdidine maruz kalması, güvenlik algılamalarında belirleyici olmuştu.

Türkiye'nin savunma stratejisi, NATO üyeliği ve hava kuvvetleri vuruş kapasitesi de dâhil olmak üzere, caydırmaya dayanıyordu. Ancak Kuveyt krizi sırasında, Irak'ın olası bir füze saldırısına karşı Türkiye'nin güneydoğusuna ABD ve NATO anti-füze bataryaları yerleştirildi. Ayrıca, Saddam Hüseyin, 1998 sonu ve 1999 başında Türkiye'yi tehdit ederek, ABD ve Britanya savaş uçaklarının İncirlik hava üssünü kullanmasına izin vermeyi sürdürdüğü takdirde Türkiye'ye saldıracağını açıkladı. Bunun üzerine bataryalar geçici olarak yeniden konuşlandırıldı.³⁹⁸

Anti-füze kapasitesine sahip olmamasının Türkiye'yi kitle imha silahlarına sahip Suriye, Irak ve İran karşısında hassas duruma düşürdüğü açıktı. Türk ordusunun giderek daha fazla üzerinde durduğu bu tehlike, Türk-İsrail askeri işbirliğinin önemli bir ayağını oluşturmuştu. ABD ise Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi silah ihracatçılarına Türkiye'nin komşularına satış yapmama yönünde baskı uygulayarak silahların yayılmasını engelleme stratejisini izliyordu. Ambargo sırasında Iraktaki bazı stoklar yok edildi. Ancak ABD stratejisinin genel olarak pek başarıya ulaşmaması ve Türkiye'yi Suriye ve İran'dan gelecek olası saldırı ya da tehditler karşısında savunmasız bırakması Türk karar alıcıların endişelerinin devamını sağladı.

ABD ile Türkiye arasında Körfez Savaşı'ndan sonraki sorun oluşturan konulardan biri de kapatılan petrol boru hatları ve bunların Türkiye için maliyeti idi. Türkiye Güvenlik Konseyi'nin Irak'a ekonomik ambargo uygulanmasını öngören 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı kararının alındığı gün, hatta karar metni resmi olarak Ankara'ya ulaşmadan,³⁹⁹ Yumurtalık petrol boru hattının birini kapatmış diğerini de %30 kapasite azaltmıştır.⁴⁰⁰

sağlanır. Mustafa Kibaroglu, "Orta Asya'da Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma", iç. Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Mayıs 2005, ss. 315–320.

³⁹⁷ Efraim İnbar, "Türk-İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsur," Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 187.

³⁹⁸ Kirişçi, "ABD-Türkiye İlişkileri: s. 211.

³⁹⁹ Nebil İlseven, "Körfez Bunalımı ve Türkiye," iç. Haluk Ülman (der.), *Orta Doğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul: 1991, s. 70.

⁴⁰⁰ Enver Bozkurt, "1991 Körfez Savaşı Ambargo ve Türkiye'nin Politikası," iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 765.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinden 5 gün sonra boru hatlarını tamamen kapatmıştı.⁴⁰¹ Türkiye'nin petrol boru hatlarını kapatmasından doğan zararlarının ne kadar önemli olduğunun anlaşılabilmesi için, buru hatlarının Türkiye'ye getirdiği avantajların ve faydaların bilinmesi gerekir. 1973 Dünya Petrol Krizi'nden sonra yıllık 35 milyon ton pompalama kapasitesi olan birinci hat 1977 yılında faaliyete geçmiş, yapımına 1984 yılında başlanan ikinci hattın 1987'de faaliyete geçmesiyle birlikte boru hatlarının yıllık kapasitesi 70,9 milyon tona yükselmişti.⁴⁰² Körfez savaşı öncesinde de iki ülke, üçüncü bir hattın yapılması için girişimlerde bulunuyorlardı.

Petrol boru hatlarının Türkiye'ye sağladığı avantajlarının önemli olanlarını şu şekilde söyleyebiliriz: Türkiye'nin petrol ihtiyacını kesintisiz olarak sağlamsı, petrol ithalatı için taşıma ücreti ödenmemesi dolayısıyla Irak'a sağlanan kolaylık nedeniyle daha ucuz bir petrol kaynağı olması, geçiş ücreti olarak gelir sağlamsı, bölgede ilave iş olanakları ve gelir kaynakları oluşturması, Irak'a yönelik ihracatı arttırması ve böylece Türkiye'nin Irak'tan elde ettiği petrolün parasını bu yollarla karşılamasına yardımcı olması ve Türkiye'nin Irakla ilişkilerinde stratejik bir unsur olmasıydı.⁴⁰³ Sonuç olarak Irak savaş öncesinde Türkiye'nin dış ticaretinde ilk sırada yer almaktaydı.

Ankara uğradığı zararlardan dolayı petrol boru hattının üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması için Washington'a sürekli baskıda bulunuyordu.⁴⁰⁴ Türkiye tazminat ödenmesi ya da Irak'a uygulanan ticaret ambargosunun hafifletilmesi talebinde bulundu. Başbakan Ecevit Türkiye'nin zararının 35 milyar dolar olduğunu belirtmişti.⁴⁰⁵ Türkiye'nin bu talepleri 1990'ların ortalarında ABD-Türkiye ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşanmasına yol açtı. 986 sayılı karar kısmen Türkiye'nin çabaları sonucu Nisan 1995'de BM Güvenlik Konseyi'nde kabul edildi. Türkiye'nin ısrarı üzerine ABD bu kararın, söz konusu petrolün Kerkük-Ceyhan hattından ihraç edilmesi hükmüyle çıkmasını sağladı. Böylece "petrol karşılığı gıda" anlaşması çerçevesinde Türkiye ile Irak arasındaki petrol boru hattı 1996 yılında yeniden açıldı. Türkiye günde 500 bin dolar gelir etmiş olsa da bu kayıpları

⁴⁰¹ BM'nin 6 Ağustos 1990 tarihinde aldığı ambargo kararını Türkiye 8 Ağustos 1990 da uygulamıştır. Böylece Kerkük-Yumurtalık boru hattı kapatılmış Irak ile ticaret durdurulmuştur. Burada dikkati çeken nokta ABD'nin yanına müttefik aradığı ve Suudi Arabistan'ın topraklarından geçen boru hattını ilk kapatan ülke olmaktan çekindiği bir sırada Türkiye'nin kapatmasıydı. Bu durum özellikle Washington için önemliydi.

⁴⁰² Gözen, *Amerikan Kışkırcısında Dış Politika:...*, s. 278.

⁴⁰³ *Ibid.*, s. 278.

⁴⁰⁴ Haris, "ABD-Türkiye...", s. 264.

⁴⁰⁵ *Milliyet*, 5 Haziran 2001

yanında çok küçük bir miktar olarak kaldı.⁴⁰⁶ Türkiye’de bu dönemde tanker ticareti olarak bilinen Irakla ticaretini sürdürdü. Bununla birlikte ABD resmi yetkilileri BM ticaret ambargosunu ihlal eden Türkiye ve Kuzey Irak arasındaki sınır ötesi ticarete göz yumulduğunu ifade ettiler.⁴⁰⁷

Türkiye’nin ABD ile ilişkilerinde Orta Doğu’ya yönelik dış politikası incelenirken, İsrail’le ilişkiler de dikkate alınmalıdır. 1980’lerin ikinci yarısında Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerinin gittikçe yakınlaşması Türk-Amerikan ittifakını kuvvetlendiren önemli bir faktör olarak ortaya çıktı. Türkiye ile İsrail Amerika’nın Orta Doğu’daki en yakın müttefikleriydi ve bu devletlerin temel düşmanları ABD’nin düşmanlarıydı. Amerikalıların gözünde Türkiye ile İsrail bölgedeki Amerikan çıkarlarının korunması ile Orta Doğu’da barışın oluşturulması ve devam ettirilmesi konularında yakın işbirliği yapabilecek en önemli siyasi ve askeri ortaklar konumunda bulunmaktaydı. Türkiye’nin İsrail’le ilişkileri geliştirme yönünde politikalar belirlemesi ve girişimlerde bulunması şüphesiz Amerikalıları memnun edecekti.⁴⁰⁸

Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini geliştirmesinde bazı faktörler söz konusuydu. Öncelikle Soğuk Savaş döneminde uygulanan Arap yanlısı politikanın sonuçları Ankara’yı düş kırıklığına uğratmıştı. Bu düş kırıklığı, 1990’larda politikacılar tarafından gizlice fakat birçok gazeteci ve akademisyen tarafından açıkça dile getirilmeye başlanmıştı. Türk dış politikasında 1960’ların ortalarına değin uzanan Arap yanlısı tutumun nedenlerinden biri, özellikle Kıbrıs sorununda Ankara’nın dış politika çıkarlarına Arap devletlerinin desteğini çekmekti. Fakat gerek Kıbrıs gerekse başka konularda hiçbir konuda destek sağlanamadı.⁴⁰⁹ Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Kürt sorunu ve Dicle-Fırat sularının paylaşımıyla ilgili uyuşmazlık 1990’larda Türkiye’nin Orta Doğu komşularıyla ilişkilerini zaten sınırlamıştı. Sonuç olarak Türkiye bölge devletlerinin özellikle de Suriye ve İran’ın eleştirilerine hedef olmakla birlikte, bu dönemde Arap-İsrail barış sürecinde çıkan sorunlara önem vermedi ve eleştirileri çoğunlukla göz ardı etti.

Soğuk Savaş sonrasında Türk-İsrail ilişkilerinde en önemli boyut askeri ilişkilerdi. Ankara, Orta Doğu’daki tehdit algılamasındaki değişikliğe bağlı olarak İsrail’le yapılacak

⁴⁰⁶ Uzgel, “ABD ve NATO’yla...,” s.270.

⁴⁰⁷ Kirişçi, “ABD-Türkiye İlişkileri,” ss. 212–217.

⁴⁰⁸ Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 267.

⁴⁰⁹ Meliha Benli Altunışık, “Türkiye’nin İsrail Politikası,” iç. Alan Makovksy ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, s. 81.

askeri işbirliğinin Suriye ve İran üzerindeki caydırıcı etkisiyle birçok sorunun çözüleceğine inanmaktaydı. Türk-İsrail askeri işbirliği ile ilgili bir başka nokta da Türk ordusunun yüksek kalitede donanım ve teknolojiyi elde etme arzusuuydu. Böylece Türkiye ABD'nin donanım ve teknik bilgisini İsrail üzerinden hiçbir siyasi koşul öne sürülmeksizin alabileceğini düşünüyordu.⁴¹⁰

Bir diğer faktör ise ABD Kongresinden Yunan ve Ermeni lobileriyle uğraşmak zorunda kalan Türkler için Yahudi Lobisi faydalı olabilirdi.⁴¹¹ Türk-İsrail işbirliği, ABD dış politikasını Türkiye lehinde etkilemenin yolu olarak görülüyordu. Türkiye, İsrail ile ilişkilerini geliştirerek bu ülkede güçlü olan Yahudi lobisinin desteğini almayı hedeflemişti. Bu faktör Türkiye'ye genelde olumsuz yaklaşan Kongrenin tutumunda değişiklik oluşturabilirdi. Özellikle, Türkiye'nin ABD'den almakta zorlandığı saldırı helikopterleri ve fırkateynler konusunda Yahudi lobisinin desteği arandı.⁴¹² Yahudi lobisi daha önce ifade edildiği gibi birçok konuda 90'larda Türkiye'nin yanında yer almıştı. Türkiye'ye sağlanan siyasi ve ekonomik yardımları desteklemişti. Yahudi lobisi yalnızca yardım konusunda değil, Ermeni karar tasarıları konusunda da Türkiye'ye destek veriyordu. Lobiler konusunda da ifade edildiği gibi, iki ülke arasındaki yakınlıktan sonra, özellikle Rum ve Ermeni lobilerine yakın çevreler, Kongredeki Yahudi kökenli üyelere Türkiye'yi destekledikleri için tepki göstermişlerdi. Bir diğer faktör ise, Türkiye, İsrail ile ABD arasındaki yakın ekonomik işbirliği alanlarından yararlanma isteğiydi. Böylece Türk işadamları sadece İsrail pazarına değil ABD, Filistin ve Ürdün gibi diğer pazarlara da girmelerini sağlayacaktı.

İsrail, Orta Doğu'da her zaman radikal diye nitelediği Arap rejimlerine karşı müttefikler bulma stratejisi izlemiş ve bu çerçevede Türkiye ve İran ile yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Bu ülkelerden İran 1979 devriminden sonra İsrail'in en fazla tehdit algıladığı ülkelerin başında yer aldı. Türkiye ABD ile olan yakın ilişkileri ile İsrail için güvenilir bir ülke konumundaydı. Ayrıca hem İsrail hem Türkiye iksininde ABD ile yakın ilişkilerde bulunması bu iki ülkenin özellikle askeri alanda işbirliği yaprakı karşılıklı asker işbirliği ve teknoloji transferlerinde bulunarak Washington'a bağımlılıklarını

⁴¹⁰ Altunışık, "Türkiye'nin...", s. 88-89.

⁴¹¹ William Hale, "Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayar (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, ss. 50-51.

⁴¹² Hale, "Türk Dış Politikasındaki...", s. 54.

azaltmak istemekteydi.⁴¹³ Bunun yanında Türkiye ile yapılacak stratejik işbirliği Suriye, Irak gibi İsrail'in tehdit algıladığı ülkelere gözdağı verecek ve İsrail'i Orta Doğu'daki yalnızlığından kurtaracaktı.⁴¹⁴

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler 1990'ların ortalarından itibaren giderek artmaya başladı. İki ülke ilişkilerinin gelişmesinde ABD önemli rol oynamıştı. Yukarıda ifade edildiği gibi İsrail'in kurulduğu tarihten itibaren Orta Doğu'da güvenli sınırlar içinde varlığını sürdürmesi ABD'nin bu bölgeye yönelik politikasının temel ilkelerinden biri olmuştu. Bu çerçevede ABD hem bölgedeki etkinliğini arttırmak, hem de İsrail'in güvenliğini sağlamlaştırmak için, kendisiyle yakın ilişkilerde bulunan, ikisi de Arap olmayan ve demokratik sisteme sahip bu iki ülkeyi yakınlaştırmaya çalışmıştı.

Meydana gelen yakınlığın en göze çarpan yanı askeri ilişkilerdi. Türkiye ile İsrail arasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Mart 1996'da İsrail'i ziyareti sırasında imzalanan "askeri işbirliği" anlaşması Nisan 1997'de TBMM tarafından onaylandı. Ve Ağustos 1996'da imzalanan Savunma Sanayii İşbirliği anlaşmalarıyla gelişen askeri işbirliğine, ABD Ocak 1998'de yapılan ortak tatbikata katılarak ve Türkiye'nin F-4 ve M-60 tankları gibi silah sistemlerinin İsrail tarafından modernize edilmesi için onay vererek katkı yaptı.⁴¹⁵ Bu anlaşma aynı zamanda, sınırlı askeri işbirliği anlaşmasını ve Aralık 1996'da imzalanan, Türk F-4 Fantom savaş uçaklarının 54'ünün modernizasyonunu öngören 600 milyon dolara mal olacak anlaşmaların da başlangıcı olmuştu.⁴¹⁶ Bu anlaşma Türkiye ile İsrail arasında o güne kadar yapılmış en büyük anlaşmaydı. Bu anlaşmanın bir bölümü, Türkiye'ye 100 adet havadan karaya Popeye-I havadan karaya füze satışını içermekteydi ve Türkiye bu siparişi 1997 yılında 200 âdete çıkardı. Böylece 1990'larda gelecekteki 20-25 yıl içinde 150 milyar dolarlık modernizasyon programı başlatmış olan Türkiye,⁴¹⁷ Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin içteki bazı baskılar nedeniyle örtülü ambargo (*shadow embargo*)⁴¹⁸ uyguladığı Türkiye için İsrail iyi bir kaynak olarak görülmüştü.⁴¹⁹ Bununla birlikte Türkiye'nin başlıca güdüsü ekonomik olmaktan ziyade siyasi idi. Amaç

⁴¹³ Efraim İnbar, *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, (çev. Suna Ercan ve Özgül Erdemli), 2001, s. 39.

⁴¹⁴ Hale, "Türk Dış Politikasındaki...", s. 54.

⁴¹⁵ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 273.

⁴¹⁶ İnbar, *Türk-İsrail Stratejik...*, s. 31.

⁴¹⁷ *Yeni Yüzyıl*, 6 Ocak, 1998.

⁴¹⁸ 1993 yılından itibaren ABD, kendi teçhizatının Güneydoğu operasyonlarında kullanılmasına karşı çıkararak bir tür "gölge ambargo" uygulamıştı. Kelly Couturier, *US-Turkish Relations in the Post-Cold War Era*, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı, 1997, s. 14.

⁴¹⁹ Erdal Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2005, s. 154.

Suriye'ye karşı ağırlık olarak İsrail ile bir anlaşmaya varmak ve Washington ile iyi ilişkiler kurmanın aracı olarak İsrail'i kullanmaktı.⁴²⁰ Orgeneral Çevik Bir'e göre Türkiye ile İsrail arasında imzalanan bu askeri anlaşma, 1998 sonbaharında Türkiye ile Yunanistan arasında çıkan krizin çözümünün yolunu da açmıştı.⁴²¹

Türk tarafının ısrarla anlaşmanın iki ülke arasında sadece “askeri alanda işbirliğini” öngördüğünü iddia etmesine karşılık, parlamento gündemine gelmeyen ve “yürütme anlaşması” niteliğinde olan bu anlaşmanın içeriği kamuoyuna tam olarak açıklanmamış olduğundan genel olarak Arap devletlerinin ama özellikle Suriye ve İran'ın tepkisine yol açmıştı. Bu devletler anlaşmanın ifade edilenden çok daha fazlasını içerdiğini ve bunun kendilerine yönelik bir savunma anlaşması olduğunu iddia etmişlerdi.⁴²² Özellikle İsrail ile problemlili olan ve uzun bir sınıra sahip olduğu Türkiye ile de iyi ilişkileri olmayan Suriye, Akdeniz'de Türkiye-ABD ve İsrail donanmalarının ortaklaşa düzenledikleri “Güvenilir Deniz Kızı” adlı tatbikattan en çok rahatsız olan ülkeydi.⁴²³

Bu anlaşmadan ayrı olarak imzalanan serbest ticaret anlaşması da, ekonomik ilişkilerin güçleneceğine dair önemli ipuçları vermekteydi. Türk işadamları bu anlaşmayı sadece İsrail pazarına değil ABD, Filistin ve Ürdün gibi diğer pazarlara girmelerini sağlayacağı için önemli buldular.⁴²⁴ İsrail aracılığıyla, ABD'nin kendisine uyguladığı ithalat kısıtlamalarını aşmaya çalıştı. Bu çerçevede Türkiye ile İsrail Mart 1996'da bir serbest ticaret anlaşması imzaladılar. Fakat özellikle Türk tekstil ürünlerinin İsrail üzerinden ABD'ye ihraç edilmesinde, bu ürünlere 1/3 oranında İsrail katkısının bulunması kararının alınmasından sonra bu konuda bir güçlük ortaya çıktı. Kasım 1999'da Türkiye, ABD ve İsrail arasında Gaziantep ya da Yumurtalık'ta bir serbest ticaret bölgesi kurulmasıyla ilgili çalışmalar başladı.⁴²⁵ İsrail ile ekonomik alanda Özal döneminden itibaren Türkiye'nin Manavgat suyunu İsrail'e satması da ayrı bir gündem maddesini oluşturmuştu. İsrail de birçok Orta Doğu ülkesi gibi kıt su kaynaklarına sahiptir. İsrail'in artan nüfusuyla birlikte artan su talebini Türkiye'den karşılamak istemesi ve Türkiye'nin de buna sıcak bakması iki ülke arasında ilişkileri eklenen bir başka unsurdu. Bu konudaki

⁴²⁰ William Hale, “Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar,” iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayar (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, ss. 50-51.

⁴²¹ İnbar, *Türk-İsrail Stratejik...*, s. 38.

⁴²² Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul: ALFA Basım Yayın, 1999, s. 303.

⁴²³ Alan Makovsky, “Israeli-Turkish Cooperation: Full Stream Ahead,” *Policy Watch*, No. 292, 6 Ocak 1998.

⁴²⁴ Altunışık, “Türkiye'nin İsrail Politikası,” s. 91.

⁴²⁵ Uzgel, “ABD ve NATO'yla...,” s. 273.

en somut adım 2001 yılında Türkiye ile İsrail arasında Manavgat Nehri'nden yılda 50 milyon metreküp suyun İsrail'e satılması antlaşmasıdır. İnbar'a göre İsrail'in Manavgat suyunu almak istemesindeki temel sebep suyun İsrail'de deniz suyunun arıtılmasına kadar geçen sürede geçici bir çözüm olarak görülmesi ve İsrail'in diğer bu projenin hayata geçilmesiyle diğer Orta Doğu ülkeleri gibi su açısından dışarıya bağımlı olmak istememesiydi.⁴²⁶

Türk-İsrail ilişkilerinde 1990'larda Orta Doğu'ya yönelik iki örnek göze çarpmaktadır Bunlardan birincisi, Ekim 1998'de Türkiye ve Suriye arasında gerilimin birden yükselmesi ve savaş tehlikesinin ortaya çıkmasıdır. Bu olayda İsrail, yükselen gerilimin kendisi ile alakalı olmadığını açıkça belirtmiştir. İkinci olay ise, Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanmasına yardımcı olduğu varsayımı ile hareket eden Kürtler, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde İsrail diplomatik temsilciliklerine saldırılarda bulunmuş; Berlin Konsoloslughuna yapılan saldırıda ise, üç Kürt gösterici vurularak öldürülmüştü. İsrail, Türkiye ile gelişen ilişkilerinin bu tür yan sorunlar üretmesi karşısında şaşırmış ve sinirlenmişti. Ancak bu ikili ilişkilerde fark edilir bir biçimde değişiklik yapılmasına yol açmadı.⁴²⁷

Türkiye'nin İsrail ile geliştirdiği ilişkiler sonucu ABD'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki etkinliği de artmış oldu. ABD bu gelişmeyle, bir yandan İsrail'in güvenliğine katkıda bulunurken, öte yandan Orta Doğu Barış Sürecinde Suriye'yi daha fazla zorlayacak konuma geldi. Türkiye ise ABD'yle ilişkilerinde, İsrail ve Yahudi lobisinin desteğini kazanıp kazanmadığı günümüze kadar tartışılmaya devam edildi. Böylelikle Türk-ABD ilişkilerinde, Orta Doğu bağlamında, Çekiç Güç ve "Çifte Çevreleme"den sonra üçüncü bir işbirliği alanı da gerçekleşmiş oldu.⁴²⁸ Suriye 1990'lı yıllarda da Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi 90'lı yıllarda da Türkiye ve İsrail'i yakınlaştıran önemli bir faktör olmuş ve Türkiye, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğe karşı İsrail'le askeri anlaşmaya gitme gereğini duymuştu.⁴²⁹ Genel anlamda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesi ABD-Türkiye ilişkilerini güçlendirdiği ifade edilmiştir.⁴³⁰

⁴²⁶ İnbar, *Türk-İsrail Stratejik...*, s. 26.

⁴²⁷ Robins, "Türkiye ve Kürtler:...", s. 111

⁴²⁸ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 274.

⁴²⁹ Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin...", s. 688.

⁴³⁰ Haris, "Türkiye-ABD İlişkileri," s. 268.

Sonuç olarak denilebilir ki, Türkiye ile ABD'nin Orta Doğuda işbirliği yapmaları birçok sorunlarla karşılaşmaktadır, ileride de karşılaşacaktır. Ancak ABD Avrupalılardan farklı olarak Türkiye'nin Batı için bölgede hayati önem taşıdığı ve bu yüzden Batının Türkiye'yi kolay kolay terk edemeyeceği konularında Türk yetkilileri temin etmişlerdir. Bu da Türk makamlarının daha çok ABD'nin yanında yer almasını sağlamaktadır. Türkiye, sadece Orta Doğu'da değil, Kafkasya, Ege, İran ve Avrupa'yı kapsayan jeo-politikasında ABD'nin en temel müttefikidir. Türkiye olmadan bir Orta Doğu politikasının başarı şansı yok gibidir.

B. Eski Sovyet Cumhuriyetleri Bağlamında İlişkiler

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin gündem maddeleri arasında yer almaya başlayan Hazar petrol havzası, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesi iki ülke arasındaki ikili ve çok yönlü ilişkilerin etkileşim alanına giren bölgesel bir unsur olmuştur.⁴³¹ 1990'larda Türkiye ile ABD'nin Orta Asya ve Kafkaslara yönelik politika hedefleri bazı açılardan kesişti ve her iki ülke içinde önem taşıyan yeni ve daha önce denenmemiş bir işbirliği alanının doğmasına neden oldu. Bu bölge hem Türkiye hem ABD için yeni alanlardı ama Türkiye dil, din ve kültür gibi faktörler nedeniyle bu ülkelerle daha hızlı bir şekilde bağlarını geliştirme olanağına sahipti ve bu politikası ABD tarafından desteklendi.

Sovyetlerin sonrasında Avrasya olarak adlandırdığımız Orta Asya, Kafkasya ve Karadeniz ülkelerini içine alan bölge birçok ülke için önemli bir çekim alanı haline gelmişti. 1991'de SSCB'nin dağılması sonucundaki gelişmelerle Türkiye'nin dünyadaki yeri yeniden tartışmaya açılırken, kuzeydoğusunda 5'i Türk kökenli 6 Müslüman devletin bağımsızlıklarını kazanmaları ülkede büyük bir heyecana sebep olmuştur. Artık Türkiye'nin önünde siyasi, iktisadi ve psikolojik avantajlar sağlayabileceği tarihi fırsatlar vardı.⁴³² Türkiye'nin kültürel, dilsel ve dinsel bağları bulunan Kafkasya-Orta Asya coğrafyasındaki bu ülkelerle birlikte bölgedeki öneminin artacağı vurgulanmaya başlanmıştı.

⁴³¹ Clet H. Dodd, "Kıbrıs Sorunu ve Türkiye," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, ss. 230-231, Cengiz Çandar, "Sonuçsuz Sonuçlar," *Sabah*, 30 Aralık 1997.

⁴³² Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası," iç. Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s.102.

Bölgenin önemini arttıran en önemli unsur ise dünyanın en zengin ve en geniş alana yayılmış enerji kaynaklarına ve kıymetli madenlerine sahip bölgelerin başında gelmesiydi. Sovyetlerin yıkılması bölgede yeni bir ortam oluşturdu ve bu yeni ortam bir jeopolitik yapı ortaya çıkardı. Bu jeopolitik ortamda Hazar bölgesinde var olduğu iddia edilen muazzam petrol rezervleri bölgenin Türkiye için önemini arttırdı. Bölgenin bütünü üzerinde, kesinleşmiş ve muhtemel rezervlerle ilgili tahminler 100–200 milyar varil petrol olduğu civarındaydı.⁴³³ Bu sayı, neredeyse Kuzey Denizi’ndeki rezerve karşılık gelmekteydi. Hazar’daki toplam doğal gaz rezervlerinin de 18 trilyon metreküp olduğu tahmin edilmektedir.⁴³⁴ Orta Asya’nın bir kez daha bütün Avrasya’nın güvenliği hususunda kilit noktada olduğu iddiaları vardı.⁴³⁵ Dünyadaki petrol rezervleri ise 1 trilyon varil ve doğal gaz rezervleri de 150 trilyon metreküp civarındadır.⁴³⁶ Bu bağlamda petrol konusunda dışa bağımlı olan Türkiye için bölge bir başka anlam taşımaktaydı. Sonuç olarak artan enerji ihtiyacı da, Türkiye’nin Asya’nın ve Kafkasların enerji üreten ülkeleri ile sıkı ilişki kurmasına vesile olmuştu.

Her ne kadar, yeni bir Körfez ya da Suudi Arabistan değilse de, Hazar petrol rezervleri Türkiye ve dünya için önem taşımaktaydı. Soğuk Savaştan sonra, çift kutuplu dünya politikasını izleyen gelişmelerin altında Orta Asya’nın etnik ve kültürel olarak belirlenmesi, Türkiye için yeni bir jeopolitik perspektif geliştirdi. Bu perspektif Türkiye’nin önemini arttırmasıyla birlikte, Türkiye’nin kendine olan güvenini de arttırmıştı.⁴³⁷ Tüm bu faktörler dünyanın tek hegemonu olan Amerika ile Türkiye’nin ilişkilerini etkilemekteydi.

Balkanlar, Karadeniz, Akdeniz, Orta Doğu ve Trans-Kafkasya arasında bulunan Türkiye’nin coğrafi konumu nedeniyle daha önce de ifade edildiği gibi “pivot/eksen devlet” olduğu öne sürülmüştü. Orta Asya ve Kafkasya devletleri, Türkiye’yi bölgesel lider olarak görüp, kendilerine ekonomik ve siyasi lider olarak almaya başlamaları durumunda, bölgesel ve jeostratejik öneminin yanı sıra Türkiye, siyasi olarak da öncü devlet rolü

⁴³³ Osman Nuri Aras, *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001, s. 35.

⁴³⁴ United Nations Energy Information Administration, *Caspian Region: Reserves and Pipeline Tables*, New York, United Nations, 2002, s. 4-6.

⁴³⁵ Colin S. Gray- Geoffrey Sloan, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, (çev. Tuğrul Karabacak), Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s. 40.

⁴³⁶ *Ibid.*, s. 40.

⁴³⁷ Tibi, *Boğazın İki Yakası*, s.61.

oynayacaktı.⁴³⁸ Türkiye ile ABD arasında sıcak ilişkilerin yaşandığı 1990'ların başında, ABD'deki çok sayıda karar alıcı, serbest pazar ekonomisi, demokratik ve laik rejim açısından Türkiye'nin Orta Asya cumhuriyetlerine model olmasını destekledi. Rus ve İran etkisinden uzak durmaları, Türkiye'yle siyasal ve askeri bağlantılarını güçlendirmeleri ABD tarafından desteklenen girişimlerdi. Kültürel ve dinsel olarak da ABD Türkiye'nin bölgeye açılımını destekledi. Bu ülkelerin Kiril alfabesinden Latin harflerine geçmeleri, Türkiye'nin bölgeye din adamları ve Latin harfleriyle yazılmış Kur'an göndermesi ABD tarafından desteklenen gelişmeler arasında bulunmaktaydı.

İktisadi açıdan, en önemlisi bölgedeki petrol ve doğal gazın Rusya'ya bu bölgede siyasal olarak belli bir hareket alanı bırakmakla birlikte, ABD, boru hatlarının yalnızca bu ülkenin denetiminde olmaması ve İran üzerinden Körfez'e inmesinin engellenerek Türkiye üzerinden Ceyhan'a ulaşmasının sağlanmasını destekledi.⁴³⁹ ABD bu ülkelerin serbest pazar ekonomisine geçmesini istiyor ve Türkiye'nin 1980 başında yaşadığı deneyimi bu ülkelere aktarabileceğini düşünüyordu. Bu çerçevede Türkiye'yle birlikte bu ülkelerin ruble bölgesinden çıkmalarını teşvik etti. Yine ABD bu bölgeye ekonomik olarak girerken Türk işadamlarının yardımına ihtiyaç duydu. Birçoğu Türkiye'nin Batı ile söz konusu devletler arasında köprü oluşturmaktan söz etti.⁴⁴⁰ Türkiye de kendisini, özellikle ABD'nin yüreklendirmesiyle, İran'ın İslami rejimine karşı yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerine laik-demokratik bir model olarak sundu.⁴⁴¹ Başta Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmak üzere Türk liderler tarafından da Türk devletleri için Türk modelinin geçerliliği vurgulandı.⁴⁴²

Amerika ise 1990'lardan beri Avrasya'da önemli bir aktör olarak kendini hissettirmekteydi. 1990'lardan itibaren Orta Asya ve Kafkasların ABD'nin yaşamsal çıkarları için son derece önemli olduğunu ileri süren Amerikalı strateji uzmanları,

⁴³⁸ Gareth M. Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002, s. 157.

⁴³⁹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 279.

⁴⁴⁰ Özden Alantar, "Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutunda Dönüşümü," iç. Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, ss. 193-197. Aydın, "Türkiye'nin...", s. 108-109.

⁴⁴¹ Aysegül Sever, "ABD'nin 'İkili Çevreleme' Politikası ve Türkiye," iç. Gencer Özcan- Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, s. 360.

⁴⁴² Martha Brill Olcott, *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy and Regional Security*, Washington: The United States Institute of Peace Press, 1996, ss. 25-26.

Macckinder ve Spykman'ın 'merkez bölge'⁴⁴³ nitelendirmesinden hareketle, dünya güç mücadelesinin merkezi olarak görüyorlardı ve bölgede denetim sağlayacak olan devletin dünya güç dengelerini baştan aşağıya değiştireceğini savunmaya başlamışlardı.⁴⁴⁴ Örneğin Brzezinski'ye göre ABD'nin Kuveyt, Meksika Körfezi ve Kuzey Denizi'ndekileri açık farkla geride bırakacak enerji rezervlerine sahip bu bölgede temel aktör olabilmek için önüne çıkan tüm fırsatları değerlendirmesi ve sonunda bu bölgeye yerleşmesi gerekmektedir.⁴⁴⁵

1998'de ABD Dışişleri Bakanlığı Orta Asya ile Kafkasları ABD'nin stratejik ve yaşamsal çıkarları açısından önemli bir bölge olarak ilan etti.⁴⁴⁶ Genel olarak Orta Asya ve Kafkaslar bölgesindeki Amerikan çıkarları ise görünüşte demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini desteklemek, bölgesel barış ve işbirliğine katkıda bulunarak etnik çatışmaların önlenmesi, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini sağlamak, Amerikan şirketlerinin iş olanaklarını korumak, bölgenin yeniden Rusya'nın denetimi altına girmemesi, ayrıca İran'ın ve Çin'in etkinliğinin önlenmesi, nükleer silahların ve bu silahların yapımında kullanılan maddelerin denetim altına alınmasıydı. Amerikan politikasının bir diğer ana maddesi terörizmin bölgede yayılmasını engellemektir.⁴⁴⁷

Ancak pratikte, bu tür gayretlerin merkezinde enerji konuları bulunmaktaydı. Orta Asya ve Kafkasya'da ABD'nin en önemli politika hedefi zengin petrol ve gaz kaynaklarına Batının ulaşmasını garantiye almaktır.⁴⁴⁸ Örneğin ABD enerji bakanı Bill Richardson Hazar Bölgesinin kendilerini Orta Doğu Petrolüne bağlı olmaktan kurtaracağını açıklamıştı.⁴⁴⁹ Bu amaç ABD'nin Orta Asya ve Kafkaslardaki stratejik kaygılarıyla da bağlantılıydı. ABD, Rusya'nın bölgede yeniden hâkimiyet kuracağından, özellikle boru hatlarını kontrolüne geçirmek suretiyle Batının kaynaklara ulaşmasına sınırlama getireceğinden kaygılıydı.⁴⁵⁰ Amerikan yönetimi daha bağımsızlıklarının ilk yıllarında Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni bağımsızlığına kazanan ülkelerin stratejik önemlerinin bilinci ile hareket etmişti. Eski

⁴⁴³ Yılmaz Tezkan-M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik*, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002, ss. 89–95 ve 140–154.

⁴⁴⁴ Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası ...*, s. 123.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, s. 98.

⁴⁴⁶ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 278.

⁴⁴⁷ Mehmet Ögütçü, "Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlıklar," iç. Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Mayıs 2005, s. 281. Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 279. Ariel Cohen, "US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity," *Backgrounders*, No. 1132, 24 Temmuz 1997.

⁴⁴⁸ Ögütçü, "Hazar Enerji Kaynakları...", s. 282.

⁴⁴⁹ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 279.

⁴⁵⁰ Cohen, "US Policy...",

Dışişleri Bakanlarından James Baker iki yıl içinde bölgeyi üç defa ziyaret etmişti. ABD'nin bölge ülkelerine yönelik stratejileri temelde bu ülkelerin Batı ile bütünleşmelerini ve işbirliğini cesaretlendirmeyi amaçlamıştı.⁴⁵¹ Bu stratejiden hareketle ABD, bölgedeki en yakın müttefiki olan Türkiye'yi, Orta Asya'ya çıkış kapısı ve bir ölçüde de buralardan gelebilecek tehditlere karşı engel olarak görmekteydi.⁴⁵²

Bununla birlikte, iki ülkenin çıkarlarının uyuşmadığı bazı gelişmeler de yaşandı. Bunlar şöyle sıralanabilir: ABD yönetiminin Bakü-Ceyhan hattını desteklemesine karşın, İran dışındaki hatları da desteklemesi ve bunun da söz konusu hattın önemini ve yapılabirliğini azaltması, ayrıca yönetimin Bakü-Ceyhan'ı fazla maliyetli bulan ABD petrol şirketlerine söz geçirememesi, ABD'nin zaman zaman Rusya'nın bölgede rahat hareket etmesine izin vermesi, özellikle Rusya'nın Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)⁴⁵³ anlaşması gereğince yapması gereken kuvvet indirimine uymamasına ABD'nin göz yummasıydı.⁴⁵⁴

Daha önce de görüldüğü gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu bölgesi üzerindeki denetimini sağlamlaştıran ABD, yeni ortaya çıkan bu alandaki boşluğu doldurmak için hızla harekete geçti. ABD kökenli dev petrol şirketleri (Chevron, Exxon, AMACO gibi) bu bölgede yapılan hemen her anlaşma ve konsorsiyumda en yüksek paylarla yer alırken, siyasi olarak da Washington Türkiye aracılığıyla Kafkaslar ve Orta Asya'daki etkinliğini kurmaya başladı. Böylece Orta Doğu petrolü ve doğal gazından sonra, bilinen ve yeni teknolojilerle Hazar Havzasında bulunan petrol ve doğal gaz yataklarının denetimi de büyük ölçüde ABD'nin eline geçti.

Türk-Amerikan ilişkilerinde yukarıda ifade edildiği gibi en önemli gündem maddesi Hazar petrol ve doğal gazının taşınmasıydı. Türkiye'nin Bakü-Ceyhan enerji hattının gerçekleşmesine verdiği büyük önem, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri stratejilerinde kritik bir unsur haline gelmişti. 1990'ların sonuna gelindiğinde ise iki ülke, bölgenin Rusya'ya bağımlılığını azaltarak, iktisadi açıdan dünyaya entegre olmasını hızlandırmayı öngören ortak jeostratejik yaklaşımı benimsedi. Bu amaca ulaşmak için kullanılan kilit araçlardan biri, Rusya yerine Türkiye'den geçecek doğal gaz ve petrol boru hatlarından

⁴⁵¹ Ertan Efeğil, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye," *Avrasya Dosyası*, Cilt. 6, No. 2, 2000, ss. 187-202.

⁴⁵² Cemet H. Dodd, "Kıbrıs Sorunu ve Türkiye," iç. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, ss. 230-231.

⁴⁵³ AKKA Antlaşması Kasım 1991'de Paris'te imzalanmış, 1992 yılında yürürlüğe girmiştir.

⁴⁵⁴ Uzgel, "ABD ve NATO'yla...", s. 279.

“Doğu-Batı Enerji Koridoru”nun açılmasını desteklemektir. Her iki ülke hükümeti Hazar ve Orta Asya doğal gazı ve petrolünü dünya pazarlarına taşıyacak, var olan Rus boru hatlarına alternatif hatların kurulmasını istiyordu. Söz konusu çıkarların büyüklüğü mücadelenin “Yeni Büyük Oyun”⁴⁵⁵ olarak adlandırılmasına yol açtı.

ABD yönetimi, petrol boru hattını, Türkmenistan’dan başlayarak Hazar Denizi üzerinden, Bakü-Ceyhan’a katılacak paralel bir gaz boru hattıyla birleştirecek bir Kafkas ötesi, doğu-batı enerji nakil hattı tasarladı. Boru hattı hayata geçirildiği takdirde, Hazar Doğal gazı ve petrolü, Azerbaycan’daki Bakü limanından alınarak, Gürcistan üzerinden Türkiye’nin Akdeniz’deki limanına taşınacak, böylece Orta Asya ve Kafkaslardaki eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Rusya’ya bağımlılığını azaltmaya katkıda bulunacaktı.⁴⁵⁶ ABD, bölgeye yönelik, ABD Başkanı’na bağlı özel bir temsilci atamış ve politikasını, Enerji Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Danışmanlığı ve Ticaret Bakanlığı gibi kurumların yanı sıra, bu temsilcilerin koordinasyonunda yürütmüştü. Ayrıca, dev petrol şirketleri de, bölgedeki politikasının en önemli unsurları olarak hep devrede olmuştu. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott başkanlığında, Hazar enerjisi konusundaki ABD politikasını idare edecek şirketler arası bir çalışma grubu kurdu.⁴⁵⁷

ABD, ana petrolün Bakü-Ceyhan hattı ile ve Tengiz havzasındaki Kazak petrolünün ise Bakü-Ceyhan ve Rusya’nın önerdiği hat ile taşınmasını desteklemişti. Amerikan yönetimi İran topraklarından geçecek petrol ve doğal gaz boru hattına karşı olduğunu açıkça ilan etmişti. Ayrıca ABD’nin İran’a uyguladığı ambargo Amerikan şirketlerinin İran’a yatırım yapmasını engellemekteydi. Amerikan yönetiminin güçlü desteğine rağmen petrol şirketleri Bakü-Ceyhan hattını seçmek konusunda tereddüt etmişlerdi. Petrol şirketlerinin en önemli itiraz noktası Bakü-Ceyhan’ın muhtemel maliyeti olmuştu. Dolayısıyla petrol şirketleri jeo-stratejik ve jeo-politik açıdan değil kar yönünden olaya bakmaktaydı. Uzmanlara göre, hat 4 milyar dolara, Türk yetkililerine göre ise birbirine paralel petrol ve gaz boru hatları inşa edildiği takdirde 1.7 milyar dolara mal olacaktı. Finansman sorunu çözmek için Türk yetkililer boru hattının kendi topraklarından geçen kısmının yapım maliyetinin 1.4 milyar dolarını üstlendiklerini açıklamışlardı.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Rus ve İngiliz imparatorlukları Kafkaslar ve Orta Asya bölgesinde hâkimiyet kurma mücadelesine 19. yüzyılda başladılar ve bu 20. yüzyılın başına kadar sürdü. Andrew Apostolou, “New Players in an Old Game,” *The Middle East*, No: 213, Temmuz 1992, s. 5–6.

⁴⁵⁶ Kirişçi, “ABD-Türkiye...,” s. 207.

⁴⁵⁷ Kramer, *Avrupa ve Amerika...*, s. 158.

⁴⁵⁸ Winrow, “Türkiye’nin...,” s. 168.

Ayrıca Haziran 1998’de yaptırılan projede ise, Ceyhan’da yeni bir deniz terminalinin yapılması öngörülmüş, terminal tesisleriyle birlikte yatırım maliyeti 2.4 milyar dolar olarak hesaplanmıştı.⁴⁵⁹ Petrol şirketlerinin ekonomik çekincelerine karşın 2000 yılında Hazar Havzasının Kazakistan kesiminde (Kaşagan’da) büyük petrol yataklarının bulunmasıyla Türk ve ABD’li yetkililer buradaki petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına alınarak hattan taşınacak petrol miktarının artmasıyla daha karlı olacağı yolundaki beklentilerini arttırdı.

Şirketlerden gelen diğer seçenekleri de dikkate alması konusundaki baskılar karşısında Amerikan yönetimi boru hattı konusundaki kararın ekonomik bir karar olduğunu ve şirketlerin burada söz sahibi olduğunu açıklamıştı. Bununla birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan’ı desteklemek amacıyla İhracat ve İthalat Bankasının 6 milyar dolarlık bir yatırıma hazır olduğu açıklanmıştı. Büyükelçi Richard Morningstar, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının hem güvenlik hem de ekonomik açıdan avantajlı olduğunu açıklamıştı. ABD yönetimi Bakü’den Türkiye’ye gidecek boru hattının Ermenistan’dan geçmesini istemişse de Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgalinin devam ettiği bir ortamda bunun mümkün olmayacağı ortaya çıkınca Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile petrolün Türkiye’ye taşınmasını sağlamıştı. Morningstar ayrıca ABD’nin Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattına da karşı olduğunu, bunun yerine Hazar Denizi’nin altından geçecek boru hattı ile gazın Türkmenistan’dan Azerbaycan’a, oradan da Türkiye’ye taşınmasını istediğini vurgulamıştır. ABD Hazar Denizi’nin altından geçecek boru hattıyla Türkmenistan gazının Türkiye’ye taşınmasını desteklemekteydi. Azerbaycan’da bulunan Şah Denizi yatağındaki doğal gazın da bu hatta eklenmesiyle doğu-batı enerji koridorunun doğal gaz ayağı tamamlanmış olacaktı.⁴⁶⁰

1990’ların ikinci yarısında, ABD’nin hem bölgedeki enerji hatları konusundaki girişimleri hız kazandı, hem de buna paralel olarak Türkiye’yle bu konuda yaptığı işbirliğinde bir artış görüldü ve 1995’ten itibaren Bakü-Ceyhan projesine daha fazla destek vermeye başladı. Bu noktada ABD yönetiminin bu projeye verdiği destek, uluslararası petrol, taşımacılık ve finans kuruluşlarının, yapım maliyeti olarak 2.4 milyar dolar olarak hesaplanan bu hattı ekonomik olarak karlı olmadığını düşünmelerine rağmen önemliydi.

⁴⁵⁹ Aydın, “Türkiye’nin Orta Asya...,” ..., s. 142.

⁴⁶⁰ Kamer Kasım, “Türkiye’nin Kafkasya Politikası,” iç. Turkut Göksu, Hasan Hüseyin Çevik, Abdülkadir Bahar Çiçek ve Ali Şen (der.), *1980–2003, Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2003, ss. 79–91.

ABD özellikle 1998-99'da Bakü-Ceyhan'ın gerçekleştirilmesi yolundaki çaba ve girişimlerini arttırdı. Mayıs 1998'de ABD Hazar Denizi girişimini başlattı. Bu girişimler sonucunda ilk ciddi adım olarak Ekim 1998'de Ankara'da, ABD Enerji Bakanının da katıldığı bir törende Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında Bakü-Ceyhan hattını Hazar Petrolünü taşıyacak temel hat olarak kabul eden Ankara Deklarasyonu imzalandı ve devlet başkanları Hazar petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile taşınmasını desteklediklerini açıkladılar.⁴⁶¹ Ekim 1998'de ABD Eximbank'ı, ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı ve ABD merkezli Deniz Aşırı Özel Yatırım İşbirliği Ortaklığı (Overseas Private Investment Corporation- OPIC), BOTAŞ'a, 823 milyon dolar tutarında kredi tahsis etti. Kredinin amacı, Bakü-Ceyhan boru hattı müzakerelerinde, Türkiye'nin, teknik, mali ve çevresel konularla hukuki sorunlarda ABD'den uzmanlık hizmeti almasını sağlamaktı. Ayrıca Clinton Bakü-Ceyhan projesine önem verdiğini göstermek için 1998'de özel bir temsilci atadı.⁴⁶²

Bakü-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi, taraf ülkelerin Kasım 1999'da bir anlaşma imzalanması ile hız kazanmıştı. Kuşkusuz bu anlaşma Bakü-Ceyhan hattının hayata geçirilmesi için en önemli anlaşmaydı ve AGİT zirvesi için Ankara'ya gelen Clinton'un "tanıklığında" imzalanmıştı. ABD Enerji Bakanı Bill Richardson da Anlaşmayı "Doğu-Batı Enerji Koridoru"nun gerçekleşmesi için önemli bir adım, "siyasal bir zafer" olarak nitelendiriyor ve bunun "ABD'nin stratejik çıkarlarını geliştirecek stratejik bir anlaşma" olduğunu söylüyordu.⁴⁶³ Clinton yönetiminin ciddiyetini yansıtan bir başka gösterge de, Hazar enerji pazarına yatırım yapmak isteyen ABD'li şirketlere yardımcı olmak üzere Şubat 1999'da Ankara'da Hazar Finans Merkezi'nin açılmasıydı.⁴⁶⁴

ABD, Sovyetler döneminde münhasıran Rusya Federasyonu topraklarından geçen ihraç altyapısının hegemonyasını kırmak amacıyla, "çoklu boru hatları" söylemini geliştirmişti. ABD'nin "çoklu boru hatları" stratejisi uzun yıllar hep söylem düzeyinde kalmış ve son tahlilde, nükleer güce sahip Rusya ile ilişkilerin belli bir düzeyde tutulması, her zaman için "çoklu boru hatları" politikasından önde gelmişti. Bu nedendir ki, Sovyetlerin dağılmasının ardından, bu hegemonyayı kırarak uygulamalar yerine Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu başta olmak üzere, bu hegemonyayı arttıran yeni hatlar

⁴⁶¹ *Zaman Gazetesi*, 30 Ekim 1998.

⁴⁶² Uzgel, "ABDve NATO'yla...", s. 281.

⁴⁶³ "Baku-Ceyhan and World Politics", *The Turkish Daily News*, 31 Ekim 1998.

⁴⁶⁴ Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya...", s. 174.

döşemişti. Üstelik HBHK'nun gereksinim duyduğu sabit sermaye yatırımının tamamına yakını ABD'li şirketler tarafından karşılanmıştı. Azerbaycan erken petrolünün taşınması için inşa edilen iki hattın birisi olan Bakü-Novorossisk hattı da gene Rusya topraklarından geçmektedir. Ve bunda da belli oranda ABD'li şirketlerin politikası etkili olmuştu.⁴⁶⁵

ABD'nin “çoklu boru hatları” politikası çerçevesinde Balkanlar ötesi hatlara destek vermesi Türkiye'yi rahatsız etti. Bunlardan özellikle, Rusya'nın Karadeniz'deki Novorosisk limanına gelecek petrolün buradan tankerlerle Bulgaristan'ın Burgaz limanına taşınması ve inşa edilecek bir boru hattıyla Ege'deki Dedeğaç'a (Alexsandrupolis) taşınması projesi Bakü-Ceyhan hattını zorlaştırdığı Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Türkiye'nin bir diğer endişesi de Bakü-Ceyhan'a verilen desteğe ve imzalanan anlaşmalara karşın uygulamada önemli bir gelişme yaşanmamasıydı. Hatta birçok uzman 1990'lar boyunca petrol fiyatlarının düşük seyretmesi ve Azeri petrolünün miktar olarak yetersizliği gibi etkenler nedeniyle bu hattın gerçekleşmeyeceğini ileri sürüyordu. Tüm bu endişelere rağmen ABD'nin bu konuyla ilgili hemen hemen her açıklamasında Bakü-Ceyhan'ı desteklediğini belirtmesi ve bu yöndeki çabalarını sürdürmesi, bu hattın bir seçenek olarak kalmasına neden olan ve iki ülke arasındaki ilişkilerde ABD'nin Türkiye'ye verdiği önemli bir destek olarak görüldü.⁴⁶⁶

ABD ise Türkiye'nin İran'la 1996'da yaptığı 23 yıllık doğal gaz anlaşması ve Rusya'yla yaptığı Mavi Akım projesinden rahatsızlık duyuyordu. Daha önce de değinildiği gibi, İran'la yapılan anlaşmaya, İran'ı ekonomik olarak güçlendirecek ve bölgedeki etkinliğini arttıracak her türlü faaliyete karşı olduğunu söyleyerek itiraz ederken, Ankara Büyükelçisi Mark Parris Mart 1999'da Ankara'da toplanan İkinci Enerji Konferansında yaptığı konuşmada Trans-Hazar Boru hattının önceliğinin olması gerektiğini söylüyordu. Buna rağmen, Türkiye 18 Kasım 1999'da imzalanan Bakü-Ceyhan anlaşmasından bir hafta sonra, Mavi Akım projesini gerçekleştirmek için bir İtalyan şirketiyle anlaştı.

Yeni kurulan Ermeni devletinin de Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir etkisi olmuştu. Türkiye'nin lider kadrosu bu yeni devlete yardım ederken Amerikan çıkarlarını gözetiyordu ve 1992 ile 1993 yıllarında insani yardımlar, Türkiye üzerinden gönderilmişti. Türk medyasının geçen gemilerin silah taşıdığına ilişkin iddiaları, hükümetin bu geçişi

⁴⁶⁵ Necdet Pamir, “Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Kaynaklarının Rolü,” iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, ss. 531–532.

⁴⁶⁶ Uzgel, “ABD ve NATO'yla...,” ss. 281–282.

durdurmasına yol açmıştı.⁴⁶⁷ Ankara'nın Ermenistan'a bir koridor açmasına yönelik Amerikan baskısı ve ABD'nin Azerbaycan'a yardım yapılmasına ambargo koyması Türk kamuoyunu ve liderlerini rahatsız etmişti. Uslu'nun ifade ettiği gibi, "Amerikalılar bir taraftan en fazla Türkiye'ye zarar veren Irak'a ambargo uygulanmasında ısrar ederlerken, diğer taraftan, Türkiye'den Ermenistan'a yardımda aracı olmasını istemeleri çifte standart uygulamaktan başka anlama gelmiyordu."⁴⁶⁸ Ankara, Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'ı ilhak etme tehdidinin ABD yönetimince kınanmasıyla belirli bir rahatlığa kavuşsa da, Levon Ter Petrosyan'ın yerine Robert Koçaryan'ın gelmesinin Amerika'daki Ermeni lobisine verdiği şevk, Türk tarafında rahatsızlığa yol açmıştı.

Türkiye ile ABD, Ermeni-Azeri çatışmasında çok farklı yaklaşımlara sahip oldular. Amerika'nın Türkiye'nin bölgedeki müttefiki Azerbaycan'a yönelik politikası çelişkili ve bazı bakımlardan Azerbaycan'ı zor durumda bırakacak nitelikteydi. ABD'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına olan desteği ve Kafkaslarda Türkiye ve ABD arasında stratejik ortaklığa rağmen bu konu ikili ilişkilerde zorluklara neden olmuştur Amerika'nın Azerbaycan ile olan ilişkileri Bakü-Ceyhan'a olan desteğin devamının sağlanması bakımından önemliydi. Aslında hem coğrafi konumu, hem sahip olduğu doğal kaynaklar ve nüfus açısından çok daha önemli bir ülke olan Azerbaycan bu dönemde, Ermeni diasporasının girişimleriyle neredeyse ABD'nin dışladığı diğer ülkelerin konumuna düşmüştü. Karabağ konusunda çıkan anlaşmazlık ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a abluka uygulaması sonucu, ABD'deki Ermeni lobisi harekete geçerek Azerbaycan'a ekonomik yardım yapılmaması kararını aldırdı. Özgürlüğü Destekleme Yasası (*Freedom Support Act* 907) denilen bu yasaya göre, Ermenistan'a ekonomik ambargo uyguladığı gerekçesiyle ABD 1992'de Azerbaycan'a yapılacak her türlü insani yardımı askıya aldı. ABD yönetim çevreleri de zaman zaman, Ermenistan'ın Azeri topraklarının %20'sini işgal altında tuttuğunu ve Azerbaycan'a haksızlık yapıldığını kabul ediyordu. Ancak bu gerçek Ermenistan'a yönelik benzer bir sınırlama kararına neden olmamıştı. Ermenistan, İsrail'den sonra kişi başına en fazla ABD yardımı alan ülke olmaya devam etmişti.⁴⁶⁹ ABD yönetimi bu yüzden hükümet dışı yardım kuruluşları (NGO'lar) aracılığıyla Azerbaycan'a

⁴⁶⁷ Harris, "ABD-Türkiye...", s. 263.

⁴⁶⁸ Uslu, *Türk-Amerikan...*, s. 326.

⁴⁶⁹ 1992 ve 1996 yılları arasında Ermenistan 350 milyon dolar ABD yardımı aldı. Svante Cornell, "Undeclared War", *Journal Of South Asian And Middle Eastern Studies*, Cilt. 20, No. 4, Sonbahar, 1997, s. 7. ABD'nin Ermenistan'a yaptığı yardım konusunda bakınız *Fact Sheet Armenia Dispatch*, 5/2/1994, Cilt. 5, No. 18.

yardım sağlamayı sürdürdü.⁴⁷⁰ Kongrenin kararına rağmen ABD Başkanları daha dengeli bir politika izleyerek, “Özgürlükleri Kısıtlama Sözleşmesinin” Azerbaycan üzerindeki sınırlamalarını kaldırmaya çalışmışlardı.⁴⁷¹

ABD Kongresi de 1996’da hükümet dışı kuruluşlardan Azerbaycan’ın aldığı yardımın yetersiz olduğuna karar verdi. Yönetimde Azerbaycan’a yardımda bulunması kararı alarak bu uygulamayı daha da gevşetti. ABD Türkiye’nin Ermenistan’a uyguladığı ablukaya da itiraz edip sınır açması için girişimlerde bulunduysa da, Azerbaycan’la ilişkileri olumsuz etkileyeceği ve iç politikada sorunlar oluşturabileceği için Türkiye bu yaklaşıma karşı çıktı. Azeri-Ermeni çatışması Türk-ABD ilişkilerinde sessiz bir anlaşmazlık noktası olmayı bu dönem boyunca sürdürdü.⁴⁷²

Ayrıca ABD bir yandan bölgede istikrar arayışında olup Rusya’nın etkisini kırmaya çalışırken, diğer taraftan ABD içindeki Ermeni lobisinin etkisiyle, kendisinin Rusya’nın etkisini kırma ve İran’ı izole etme politikaları ile çelişmesine rağmen, hem İran hem de Rusya ile yakın işbirliği içinde olan Ermenistan’ı kayıran politikalar üretmişti.⁴⁷³ Dağlık Karabağ Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde başlı başına sorunlardan biriyken ABD’deki Ermeni lobisinin soykırım iddialarını gündemde tutma çabaları Türk-Ermeni ilişkilerini gelişmesini de engelleyen bir başka faktör olmuştu.⁴⁷⁴

Türkiye ile ABD özellikle Orta Asya ve özellikle Kafkaslarda çok yakın bir işbirliği içinde olmuşlardı. Washington ve Ankara, Azerbaycan ve Gürcistan’la bağlarını kuvvetlendirmek için birlikte çalışmış ve bu iki ülkeyi daha fazla Batı yanlısı olmaya teşvik etmişlerdi. Gürcistan’ın bağımsızlığı Türkiye açısından çok yaşamsal bir konuydu. Gürcistan’ın durumunda Rusya yönünde ciddi bir değişiklik olması Bakü-Ceyhan boru hattının gerçekleşmesini tehlikeye sokacaktı. Ayrıca Azerbaycan’ı iyice dışarıda bırakacaktı. ABD Türkiye’nin bölgedeki rolünü arttırmakla kalmayıp Azerbaycan ve Gürcistan’ın Rusya karşısında bağımsızlığını güçlendirecek bir araç olarak gördüğü Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin inşası konusunda Türkiye’nin çabalarını desteklemişti.⁴⁷⁵ Böylece Rusya, Türkiye’nin bağımsızlıklarını yeni kazanan Kafkasya devletleri, Gürcistan,

⁴⁷⁰ Uzgel, “ABD ve NATO’yla...,” s. 282.

⁴⁷¹ Kamer Kasım, “Türkiye’nin Kafkasya...,” ss. 79–98.

⁴⁷² Uzgel, “ABD ve NATO’yla...,” s. 283.

⁴⁷³ Çağrı Erhan, “Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı’nın Getirdikleri,” iç. İdris Bal (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 157.

⁴⁷⁴ Aydın, “Türkiye’nin Orta Asya...,” s. 127.

⁴⁷⁵ Larrabee-Lesser, *Türk Dış ...*, 151.

Ermenistan ve Azerbaycan'ın bölgede oluşturduğu fırsatlarla bölgede uzun zaman önce kaybettiği etkisini yeniden kazanması nedeniyle, Karadeniz'de egemen konumunu kaybetmişti.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*:..., s. 134.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada esas olarak Giriş bölümünde belirtilen varsayımlar üzerine Soğuk Savaş Sonrası (1989-2001) dönemdeki Türk-Amerikan ilişkileri incelenmiştir. Çalışma boyunca elde edilen kaynaklardan bu varsayımların doğruluk derecesi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler bu bölümde ifade edilmiştir.

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri ve olayları anlamada yardımcı olması için iki devlette dış politika oluşturulması sürecinin yapısı ve belirleyici faktörleri üzerine yapılan incelemede bu faktörlerin iki ülke karar alıcıları üzerinde etkide bulunduğu görülmüştür. Bu konuda lobiler kısmında iki önemli örnek verilmiştir. Yunan lobisi, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra başkanın ve yönetimin karşı çıkmasına rağmen Kongre'den Silah ambargosunun çıkmasında önemli bir faktör olmuştur. Bir diğer örnekte ise 1950'li yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlayan Ermeni lobisinin her yıl Ermeni Soykırımı iddiaları ile ilgili Kongre'de teklif vermeleri, Türk-Amerikan ilişkilerinde sıkıntılara yol açmıştır. Ayrıca bu iki lobinin çalışmaları sonucunda Türkiye'ye yapılacak olan askeri ve ekonomik yardımlar konusunda da sıkıntılar yaşanmıştır. Diğer taraftan Türkiye'deki siyasi gelişmelerin de Refahyol hükümeti döneminde olduğu gibi ilişkileri etkilediği tespit edilmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcındaki ve gelişmesindeki ilk adımların ABD tarafından atıldığı ve ABD'nin 19. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey Afrika, Akdeniz bölgesi ve Osmanlı Devleti'yle ilgilenmesinin siyasi, stratejik, insani ya da askeri nedenlerden çok pazar kaygılarından kaynaklandığı görülmüştür. Özellikle, ilişkilerdeki ilk anlaşmazlıklar, ABD'nin iç savaşından sonra Doğu sorunuyla ilgilenmeye başlaması ve Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu tek taraflılık, 1. Dünya Savaşı'nda ABD'nin, savaşa girerken diplomatik ilişkileri dondurmasında ve 1927 yılında yeniden ilişkileri başlatması olayında da görülmüştür.

ABD ile Türkiye arasındaki yoğun ilişkiler, 2. Dünya Savaşının hemen sonrasında başlarken, bu ilişkilerin başlamasında Rusların Türk Boğazları ve Türkiye'nin doğu sınırları konusunda taleplerde bulunması ile bunun, şekillenmekte olan iki kutuplu dünya sisteminde Sovyet yayılmacılığını en büyük tehdit olarak gören ABD'yi harekete geçirmesi rol oynamıştır. Nisan 1946'da Winston Churchill, Amerikalıları, Avrupa'nın bir "demir perde" ile ikiye bölündüğü ve Soğuk Savaşın başladığı konusunda uyarırken, ABD savaş gemisi USS Missouri'nin, Türkiye'ye destek amacıyla İstanbul'a gelmesi, ikili stratejik ilişkileri başlatan sembolik bir olay olarak ortaya çıkmıştır. Ardından ABD'nin, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulunmaya başlamasıyla da stratejik ilişkiler sağlam bir temele oturtulmuştur. Türkiye açısından bakıldığında, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistemde kendine güvenli bir yer edinmek; savaş boyunca izlediği dış politikanın neden olduğu yalnızlıktan kurtulmak; ABD'nin liderliğinde kurulan ve üyelerinin tamamı demokrasiyle yönetilen ülkeler camiasının bir üyesi olmak; bu camianın askeri, ekonomik, mali ve siyasi desteğini alabilmek, ABD ile ittifak ilişkine girmesine neden olan temel faktörlerdir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, gerek uluslararası dengeler ve gerekse Türk-Amerikan ilişkileri açısından son derece önemli sayılabilecek yeni gelişmelerin ortaya çıkması anlamına gelmiştir. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, ideolojik temele dayalı cepheleşmenin ve bu cepheleşmenin neden olduğu gerginlik ortamının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Doğu-Batı cepheleşmesi sona ererken, iki Almanya birleşmiş, Sovyetler Birliği dağılmış ve uluslararası sistemde güven ortamı oluşmuştur. Yeni dönemde ABD'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde (1989–2001) zayıfladığı bazı gözlemciler tarafından ifade edilmişse de ABD, dünyanın tek süper gücü olarak kalmıştır ve yumuşak güç unsurlarından sert güç unsurlarına kadar her alanda lider bir konuma yükselmiştir. Yeni sistemin büyük devletler arasındaki ilişkiler bakımından daha istikrarlı olmasının yanında, ABD'nin, dünya liderliği konumunu ispatlamak için Irak, Bosna ve Kosova'da müdahalelerde bulunur ve bu yüzden AB, Rusya ve Çin tarafından eleştirilirken Türkiye ile işbirliği yapmak zorunda olduğunu hissetmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde daha yakın işbirliği için uygun bir zemin ortaya çıkarmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen bir başka özelliği, ekonomik kalkınmanın devletler için daha önemli hale gelmeye başlamasıdır. Yeni dönemde ekonomik kalkınma konusundaki bilginin üretim ve kullanımı önemli bir faktör haline dönüşmüş, böylece Soğuk Savaş sonrası dönemdeki siyasi istikrarsızlık ve

değişikliklerin yanında yeni bir ekonomik ve politik coğrafya ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, dünya ülkeleri gelecekte siyasi bloklara öncülük edebilecek ekonomik gruplaşmalar oluşturma yoluna gitmişlerdir. AB, gerçek manada bütünleşmesini gerçekleştirmek için ekonomik ve parasal birliğini tamamlamış ve ortak dış politika ve savunma girişimlerine başlamıştır. Yeni dönemde Asya Pasifik ekonomi-politik bölgesinin ve genel olarak Asya kıtasının da dünya siyasetindeki önemi artmıştır. ASEAN ve APEC gibi oluşumlarla Asya Pasifik bölgesi ekonomik ve siyasi birleşme yönünde önemli mesafeler kaydetmiştir. Ortaya çıkan bu iki güç merkezi, ABD'nin küresel hegemonyasına sınırlamalar getirmiştir. Aynı zamanda insan hakları, çevre, uyuşturucu ve sağlık gibi bütün dünyanın ortak sorunu olan alanlarda önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, ABD için Türkiye'nin öneminin artmasına ve Türkiye ile ilişkileri daha da geliştirme gereğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yeni dönemde Türkiye-ABD askeri ilişkileri konusundaki en önemli gelişme, bu dönemde NATO'nun genişlemesi üzerindeki tartışmalar olmuştur. Türkiye, ABD'nin NATO'nun genişlemesine bazı çekincelerle birlikte destek vermiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin silah ve teçhizat satın alma programları iki ülke arasında gerginliklerin doğmasına neden olmuştur. Önceki dönemlerde olduğu gibi Yunan ve Ermeni lobilerinin Türkiye karşıtı çalışmalarının yanında Amerikan otoritelerinin insan hakları kavramı çerçevesinde Kürt sorununa yaklaşması, Türkiye'nin ABD'den silah ve teçhizat alımında sorun oluşturmaya devam etmiştir.

1990'larda ekonomik ilişkiler ve ticaret hacmi artarken, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardım, Kıbrıs sorunu, 7/10 oranının korunması gibi faktörlerin varlığı yanında Türkiye'nin insan hakları sorunu, Ermenistan'a uyguladığı ambargo, uluslararası hukuka uygun kullanım gibi yeni faktörler ve koşulların etkisi altında kalmıştır. Ancak bu konudaki en önemli gelişme, yardımın önce azalmaya başlaması ve sonra tamamen kesilerek ilişkilerde bir faktör olmaktan çıkmasıdır. Ticari ilişkilerde artış sağlanmasına karşılık hiçbir zaman bu artış Türkiye'nin arzuladığı noktaya ulaşamamıştır. Amerikan firmalarının Türkiye'de yapmış oldukları yatırımlar, toplam deniz aşırı yatırımlarının çok küçük bir kısmını oluşturmaya devam etmiştir. Ayrıca Türkiye Amerikan şirketlerinden gelen şikâyetler üzerine yasal düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır.

Soğuk Savaş'ın sonrası dönemde Türkiye açısından son derece önemli sayılabilecek yeni gelişmelerin ortaya çıkmasının ABD'yle ilişkilerle bağlantısı bulunmaktadır. Bu yeni gelişmeler, Türkiye'nin önüne ABD ile ilişkilerinde hem riskler, tehditler, hem de yeni fırsatlar, seçenekler ve yeni hareket alanları koymuştur. Örneğin, AB'nin, siyasal bir birlik olma sürecini hızlandırırken, Avrupa'nın güvenlik sorunlarının kendisi tarafından çözülmesi için gerekli gördüğü girişimleri başlatması, zaten Avrupa'daki yeri sorgulanmaya başlayan Türkiye açısından önemli sorunlara neden olmuş, AB'nin genelde olumsuz tutumuna karşılık, ABD, genelde Türkiye'yi AB'yle güvenlik alanındaki sorunları konusunda desteklemiştir. Ayrıca Amerikan Eski Başkanı Clinton'un İstanbul'da Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediklerini açıklaması, Türkiye açısından önemli bir rahatlama unsuru olmuştur. Ancak askeri alandaki gelişmelerin, güvenliğini büyük ölçüde NATO ittifakı üzerine kuran Türkiye açısından birçok olumsuzluk doğurması yine de engellenememiş, bu durum da Türkiye'nin ABD'ye yönelik ilişkilerini ve politikalarını etkilemiştir. Bu çerçevede NATO'nun ortadan kalkması, öneminin azalması ve ABD bağlantısının zayıflayarak ittifakın Avrupa ayağının güçlenmesi yolundaki bütün yaklaşım ve gelişmeler, Türk yetkililerde derin endişelere neden olmuştur. Bu kaygıların da bir devamı olarak Ankara, NATO'ya yeni üyelerin alınması konusunda da genelde isteksiz davranırken, NATO'nun, ABD'nin önderliğinde güçlü bir ittifak olarak varlığını sürdürmesi konusunda Washington'la hemfikir olmuş ve askeri konularda Amerikan yönetiminin desteğini almaya büyük önem vermiştir. Sonuç olarak Türk yöneticilerin, ABD ve NATO bağlantısına Türkiye'nin güvenliği ve Avrupa'daki yeri bakımından en iyi çözüm olarak baktıkları söylenebilir.

Kuşkusuz, AB'nin sırf ABD'nin isteği üzerine Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmesi olanaklı değildi ve bu nokta Washington ve Ankara tarafından da bilinmekteydi. Fakat 1990'larda ABD'nin diplomatik girişimleri AB'nin Türkiye'yi tamamen dışlamasını önleyici bir etkide bulunmuştur. 1999 yılında Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ye aday adayı olarak kabul edilmesinde Amerika önemli rol oynamıştı. Ayrıca Washington, 1999 yılında TSK kuvvetlerinin Avrupa'nın Savunma Yetenekleri girişimine girmesini desteklemiş ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB tarafından tek taraflı olarak üyeliğe alınmasına karşı çıkma konusunda genelde Türkiye'nin yanında yer almıştır.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan sorunlar ve gerginlikler, Doğu Bloku karşısında NATO'nun güney kanadını zayıflattığı için ABD'yi rahatsız etmişti. 1990'lar boyunca da ABD, Türkiye ile Yunanistan arasındaki

kronikleşmiş sorunların çözümünde önemli bir ilerleme sağlayamadıysa da, Ege'deki Kardak bunalımı ve Kıbrıs'a S-300 füzelerinin yerleştirilmesi gibi sorunlarda ağırlığını koyarak en azından statükonun bozulmasını önleyebilmiştir. Kardak kayalıkları krizinde görüldüğü gibi ABD'nin girişimleri ile iki ülke savaşın eşiğinden dönmüştür. ABD iki tarafa da eşit olduğu izlenimi vermeye çalışsa da Soğuk Savaş sonrasında Amerika'nın stratejik hesaplamalarında Türkiye Yunanistan'dan çok daha önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin daha geniş coğrafi alanı ve daha büyük ekonomik potansiyeli, Orta Asya ve Orta Doğu'yla bağlantıları, Amerika'nın Irak'a yönelik devam eden ilgisi, Hazar petrolünün ve gazının dünya piyasalarına Türkiye yoluyla çıkması olasılığı ve Rusya'nın geleceğindeki Türk faktörü bu değerlendirmeye destek olmuştur.

1990'larda Balkanlar, ABD'nin Balkanlardaki çıkarları ile Türkiye'de dış politikayı oluşturan kurumların ve Türk kamuoyunun yaklaşımlarının aynı noktada bulunduğu ender alanlardan biri olmuştur. Bu dönemde Balkanlarda Türkiye'nin uyguladığı politikalarla ABD politikalarının genel hatlarıyla uyduğu ve ikili ilişkilerin görece olarak sorunsuz bir şekilde yürüdüğü görülmüştür. Başlangıçta Bosna Savaşı sırasında alınması gereken önlemler çerçevesinde politika ayrılıkları olmuş, ABD'nin Bosna'ya uygulanan ambargo konusunda bir şey yapmaması Türk yöneticileri ve kamuoyu tarafından eleştirilmişse de savaş sonrasında yapılan işbirliği ise iki tarafı da memnun etmiştir. Kosova krizi sırasında ve sonrasında yapılan işbirliği de ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Balkanlarda ABD ile yaptığı işbirliği Türk-İsrail ilişkilerinden farklı olarak, Yugoslavya ve Yunanistan dışında diğer bütün bölge ülkelerinin ya desteğini almıştır ya da buna karşı bir tepki oluşmamıştır. Bu da 1990'larda hem AB, hem de Orta Doğu'da konumu sarsılan ve dışlanan Türkiye'yi rahatlatan bir gelişme olmuştur.

Orta Doğu'da 1990'lardaki gelişmeler, önemli düzeyde yapılan işbirliğine rağmen Türkiye-ABD ilişkilerinin en pürüzlü boyutunu oluşturmuştur. Çıkarlardaki ve yaklaşımlardaki farklılıklardan dolayı iki devletin bölgede her zaman birlikte hareket etmeleri zor olmuş, özellikle Türkiye, çıkarlarının zedelendiğini hissetmesinden ve ABD'nin taşeronu görüntüsü çizmek istememesinden dolayı bölgeye yönelik işbirliğinde geri duruyor izlenimi vermiştir. ABD ve Türkiye'nin bölgeye ilişkin politikalarında gelecekte de farklılıklar olması muhtemeldir. Ancak bu, Türkiye ile ABD'nin bir çatışmaya doğru sürüklendikleri anlamına gelmemelidir. İki ülke bölgenin geleceğine yönelik ortak çıkarlara ve büyük ölçüde de ortak stratejik görüşe sahiptir. İran'daki liberalleşme çabaları da Türkiye ile ABD arasındaki farklılıkları azaltabilir. Ayrıca bu

farklılıklar, ABD'nin, Öcalan ve PKK konusunda Ankara'ya verdiği destek sayesinde Türkiye'de oluşturduğu hava ile büyük ölçüde azaltılmıştır.

Türk-İsrail ittifakı, sadece 1990'larda bölgede meydana gelen en önemli gelişmelerden biri değil, aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki değişikliği vurgulayan bir gelişme olmuştur. Ankara'nın bu ilişkiyi geliştirmeye ve ilan etmeye karar vermesi, 1998'in sonbaharında yaşanan Suriye kriziyle birlikte, daha önceki tarafsız ve ihtiyatlı politikanın bir kenara bırakıldığının göstergesidir. Bu politika 1950'lerdeki aktif bölgesel politikadan farklıydı çünkü artık sadece Batı'yla ilişkilerin bir uzantısı değildi.

Türkiye ile ABD'nin Orta Doğuda işbirliği yapmaları birçok sorunlarla karşılaşmıştır, ileride de karşılaşacaktır. Ancak ABD, Avrupalılardan farklı olarak Türkiye'nin Batı için bölgede hayati önem taşıdığı ve bu yüzden Batının Türkiye'yi kolay kolay terk edemeyeceği yolunda Türk yetkilileri temin etmişlerdir. Bu da Türk makamlarının daha çok ABD'nin yanında yer almasını sağlamaktadır. Türkiye, sadece Orta Doğu'da değil, Kafkasya, Ege, İran ve Avrupa'yı kapsayan jeo-politikasında ABD'nin en temel müttefikidir. Türkiye olmadan bir Orta Doğu politikasının başarı şansı yok gibidir.

Türkiye'nin, Kafkaslar ve Orta Asya'da var olduğunun yeniden keşfedilmesi, Türkiye'nin milli çıkar algılamasına olağanüstü etkiler yapmıştır. Meydana gelen gelişmeler neticesinde Türkiye bölgesel bir güç olarak, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin yer aldığı Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde daha etkili bir rol oynama ve ABD ile de daha yakın ilişkiler kurma konusunda da önemli sayılabilecek fırsatlar yakalamış olduğu görülmüştür. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olmaları Türkiye için ABD ile ilişkilerinde daha önce hiç denenmemiş yeni hareket alanları oluşturmuştur. Türkiye, ABD'nin desteği ile Orta Asya ve Kafkaslardaki ülkelere model olarak gösterilmiştir. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki etnik, kültürel ve psikolojik yakınlık, Türkiye'nin bu cumhuriyetleri kendisinin tabii müttefikleri olarak kabul etmesine yol açmıştır ve ABD de Türkiye'nin bu konumunu kullanmak istemiştir.

1998'de ABD Dışişleri Bakanlığı'nın, Orta Asya ile Kafkasları ABD'nin stratejik ve yaşamsal çıkarları açısından önemli bir bölge olarak ilan etmesi, bölgede en iyi işbirliği yapabileceği ülke olarak Türkiye'nin görülmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bölgesel gelişmelerde iki olay Türk-Amerikan ilişkilerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bunlardan birincisi, ABD'nin Bakü-Ceyhan boru hattının yapılmasına destek verdiğini açıklamasına

rağmen 2001 yılına kadar projenin hayata geçirilememesidir. Türkiye, enerji alanında daha aktif bir rol oynamak istiyor ve bu çerçevede Hazar petrolünün Avrupa'ya ve dünya pazarlarına Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve gaz boru hatlarıyla taşınmasına büyük önem veriyordu. İkinci olarak, ABD'nin Azeri-Ermeni çatışmasında Azerbaycan ve Türkiye'nin yanında yer almaması, adeta Ermenistan'ı mükâfatlandırması, Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden sorgulanmasına ve ABD'nin çifte standart uyguladığının ifade edilmesine yol açmıştır.

Son olarak/çalışmada üzerinde durulan tüm konular şunu göstermektedir ki, eğer bu gün Türkiye, Amerika'nın, Avrupa'nın ve Rusya'nın hesaplarının merkezine oturuyorsa, bunun sebebi daha çok Türk dış politikasının geniş bir alana yayılmış olmasıdır. Bu nedenle Türkiye ile ABD bölgesel ve küresel politikaları etkileyebilecek hemen hemen her konuda işbirliği yapmışlardır. Bazı konularda daha önceki dönemlerde de görüldüğü gibi anlaşmazlık noktaları var olmaya devam etse de iki ülke birbirlerini yerleri kolay kolay doldurulamayacak müttefikler olarak görmüşlerdir. Türkiye iki devlet arasındaki ittifakın, sadece savunma boyutunda değil ekonomi gibi tüm alanlarda geliştirilmesini istemiştir. ABD ise Türkiye'nin bölgede stratejik öneminin artmasına destek verilmesinin ve bölgedeki girişimlerinin desteklenmesinin önemli faydalar getireceğini görmüştür. ABD, Türkiye'nin bölgede farklı çıkarlara ve politikalara sahip olabileceğini, ancak önemli projelerinde Türkiye'den destek gördüğünde bölgedeki konumunu güçlendireceğini görmüştür. Sonuçta iki ülke arasındaki ilişkiler, gelecekte de önemini korumaya devam edecek, fakat işbirliği alanları yanında anlaşmazlık konuları da var olmaya devam edeceğinden inişli çıkışlı bir seyir gösterebilecektir.

KAYNAKÇA

- A National Strategy for a New Century*, Washington D.C., The White House, 1999.
- Abramowitz, Morton, “Amerika’nın Türkiye Politikasının Belirlenmesinde Sürecinde Karşılaşılan Güçlükler,” iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- Afat, Ebru, “ABD’nin Dünyadaki Ayak İzleri: Askeri Üsler”, iç. Turan, Fatma Sel (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2004.
- Aksu, Fuat, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Arttırma Çabaları,” iç. Karadeli, Cem (der.), *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2003.
- Alantar, Özden, “Türkiye-ABD İlişkilerinin Güvenlik Boyutunda Dönüşümü,” iç. Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke Yayınları, 2000.
- Altunışık, Meliha Benli, “Türkiye’nin İsrail Politikası,” iç. Alan Makovksy ve Sabri Sayarı (der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.
- Apostolou, Andrew “New Players in an Old Game,” *The Middle East*, No: 213, Temmuz 1992.
- Aras, Osman Nuri, *Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001.
- Arı, Tayyar, *Amerika’da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika Yapı*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2000.
- Arı, Tayyar, “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler, iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Arı, Tayyar, *2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul: ALFA Basım Yayın, 1999.
- Armaoğlu, Fahir, *Kıbrıs Meselesi 1954–1959: Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları*, Ankara: SBF, 1963.

- Armaoğlu, Fahir, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt1-2: 1914-1995)*, İstanbul: ALKİM Yayınevi, Genişletilmiş 12. Baskı.
- Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Ataman, Muhittin, “United States of Amerika,” iç. İnat, Kemal; Gellner, Wolfgang (der.), *Foreign Policy of States*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005.
- Ateş, Nevin Yurtsever, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları,” iç. Bal, İdris (der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Aydın, Mustafa, “Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler,” iç. Çalış, Şaban H.; Dağı, İhsan D. ve Gözen, Ramazan (der.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- Aydın, Mustafa, “Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası,” iç. Aydın, Mustafa (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- Ayman, S. Gülден, “Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit,” iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004
- Baharçipek, Abdülkadir “Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri,” 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Bal, İdris (der.), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Bahçeli, Tözün, “Türkiye'nin Yunanistan Politikası,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.
- Baker, James A., *The Politics of Diplomacy*, New York: Putnam, 1995.
- Bal, İdris, “Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı'nın Getirdikleri,” iç. Bal, İdris (der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Bal, İdris, “Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı? iç. Bal İdris (der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Bal, İdris, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri ,” iç. Bal, İdris (der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Bal, İdris, “Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi,” iç. Bal, İdris (der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Bilgiç, Veysel K., “İç-Politika-Dış Politika Etkileşimi,” iç. Bal, İdris (der.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İMGE Kitapevi, 1999.
- Bozkurt, Enver, “1991 Körfez Savaşı Ambargo ve Türkiye’nin Politikası,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Brahm, Heinz, “The Disintegrating of the Soviet Union and Europe,” *Aussen Politic*, C. 43, Sayı 1, 1992.
- Brzezinski, Zbigniew, ‘The Cold War and Its Aftermath’, *Foreign Affairs*, Cilt 71, Sayı 4, 1992.
- Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Önceliği ve Bunun Stratejik Gereklere*, (çev. Ertuğrul Dikbaş-Ergün Kocabıyık), İstanbul: Sabah Kitapları, 2. Baskı Aralık 1998.
- Ceylan, Musa, *Yeni NATO Soğuk Savaş’tan Sıcak Savaşa*, (iç.) Ceylan, Musa (der.), İstanbul, Ülke Kitapları, 1999.
- Ceylan, Musa, “Soğuk Savaş’ın Sonu Yeni NATO ve Türkiye,” iç. Ceylan, Musa (der), *Yeni NATO Soğuk Savaş’tan Sıcak Savaşa*, İstanbul, Ülke Kitapları, 1991.
- Cohen, Ariel, “US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity,” *Backgrounder*, No. 1132, 24 Temmuz 1997.
- Cornell, Svante, “Undeclared War”, *Journal Of South Asian And Middle Eastern Studies*, Cilt. 20, No. 4, Sonbahar, 1997.
- Coutirier, Kelly, *US-Turkish Relations in the Post-Cold War Era*, Frederich Ebert Vakfı, İstanbul: 1997.
- Çakırözer, Utku, “Araplar Kızabilir: İsrail’le Hassas Tatbikat,” *Milliyet*, 24 Mayıs 2001.
- Çalış, Şaban ve Akgün, Birol, “Çatışmadan Uzlaşmaya: 21. Yüzyıla Girerken Balkanlar’da Türk-Yunan Rekabeti,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Çandar, Cengiz, “Türklerin Amerika’ya Bakışından Örnekler ve Amerika’nın Türkiye Politikası,” iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- Çandar, Cengiz, “Sonuçsuz Sonuçlar,” *Sabah*, 30 Aralık 1997.
- Çandar, Cengiz, *Yeni Şafak*, 16 Mayıs 2005.
- Dağı, İhsan D., *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, Ankara: İMGE Kitapevi, 1998.
- Dağı, İhsan D., *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

- Dedeoğlu, Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Dedeoğlu, Beril, “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri,” iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Demirel, Süleyman, “Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni,” Ankara: Başbakanlık Basımevi, 11 Aralık 1991.
- Demirtaş-Coşkun, Birgül “Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Dodd, Clement H., *The Cyprus Imbroglıo*, Huntington: The Eothen Pres, 1998.
- Dodd, Cemet H., “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.
- Dugin, Aleksander, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, (çev. Vügar İvanov), İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- Eker, Aytaç ve Kılınç, Uğur, “Dış Politikada Gelişmeler ve Türk Dış Politikası Perspektifleri,” *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II*, Cilt. 23–24, 1998.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası: 1950–2000*, Ankara: Ankara, ASAM Yayınları, 2003.
- Elekdağ, Şükrü, “Güneydoğu'da Düşük Düzeyli Savaş”, *Milliyet*, 2 Ağustos 1992
- Eralp, Atilla, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği, iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.
- Ergüvenç, Şadi, “Turkey in the New Security Context: Turkey's Role and Expectations in the Transatlantic Partnership,” *Foreign Policy*, Ankara, No. 1-2, 1997.
- Erhan, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İMGE Kitapevi, 2001.
- Erhan, Çağrı, “Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı'nın Getirdikleri,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Erhan, Çağrı, “Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güvenlik Algılamaları,” iç. Yinanç, Refet ve Taşdemir, Hakan (der.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2002.
- Eroğlu, Hamza, *Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı*, Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayi, 1976.

- Ersoy, Hamit, “Kıbrıs Sorunu’nun Türk Dış Politikasına Etkileri,” iç. Ülger, İrfan Kaya ve Efeğil, Ertan (der.), *Avrupa Birliği Kışkıncında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını*, Ankara: 2002.
- Fouskas, Vassilis K. *Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları*, İstanbul: Aykırı Yayınları, 2004.
- Filitov, Alexei, “Victory in the Post War Era. Despite the Cold War or Because of It?”, *Diplomatic History*, Cilt. 16, Sayı. 1, 1992, s.55.
- Fukayama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (çev. Zülfü Dicleli), İstanbul: Simavi Yayınları, 1992.
- Gaddis, John Lewis, “Tarih, Büyük Strateji ve NATO’nun Genişlemesi,” iç. Ceylan, Musa (der.), *Yeni NATO Soğuk Savaş’tan Sıcak Savaşa*, İstanbul, Ülke Kitapları, 1991.
- Gökçin, Muammer, “NATO’nun Ellinci Yılında Türkiye-NATO İlişkileri,” *Zaman*, 13 Mart 1999.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: BETA Yayınları, 1998.
- Gözen, Ramazan, *Amerikan Kışkıncında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Ankara: Liberte, 2000.
- Gözen, Ramazan, “Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: Realist Bağlantı,” *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, iç. Çalış, Şaban H.; Dağı, İhsan D. ve Gözen, Ramazan (der.), Ankara: Liberte, 2001.
- Gray Colin S. - Sloan, Geoffrey, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, (çev. Tuğrul Karabacak), Ankara: ASAM Yayınları, 2003.
- Gürbüz, Yaşar, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İstanbul: Beta Yayınları, 1987.
- Güvenç, Güvenç, “TSK’nın Sınır Ötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut,” iç. Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- Hale, William, “Turkish Foreign Policy After the Cold War,” *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 1, 1993.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası: 1774–2000*, (çev. Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Hale, William, “Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.

- Harris, George S., “ABD-Türkiye İlişkileri,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.
- Henze, Paul B., *Turkey and Atatürk's Legacy: Turkey's Political Evolution, Turkish-American Relations and Prospects for the 21st Century*: Haarlem: SOTA, 1998.
- Henze, Paul P., “Türkiye: 21. Yüzyıla Doğru,” iç. *Balkanlardan Batı Çine Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (çev. Meral Gönenç), İstanbul: ALFA Yayınları, 2000.
- Hilsman, R., *The Politics of Policy Making in Defence and Foreign Affairs*, Newyork: Harper&Row Publishers, 1971.
- Huntington, Samuel P., “The Clash Of Civilizations?,” c. 72, No. 3 (Yaz 1993).
- Hurewitz, J.C., “Russia and Turkish Straits: a Revulation of the Origin of the Problem”, *World Politics*, Cilt. 14, Sayı 4.
- İlseven, Nebil, “Körfez Bunalımı ve Türkiye,” iç. Ülman, Haluk (der.), *Orta Doğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul: 1991.
- İnan, Kamuran, *Hayır Diyebilen Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2000.
- İnat, Kemal, “Giriş,” iç. *ABD'nin Haydut Devletleri*, İnat, Kemal (der.), İstanbul: Değişim Yayınları, 2004.
- İnbar, Efraim, *Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, (çev. Suna Ercan ve Özgül Erdemli), 2001.
- İnbar, Efraim, “Türk-İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsur,” (iç.) Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Kantarıcı, Şenol, “ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri,” *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 1, No: 3, Sonbahar 2001.
- Kasım, Kamer, “ABD-İsrail İlişkileri,” *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, Yaz 2000.
- Kasım, Kamer, “Türkiye'nin Kafkasya Politikası,” iç. Göksu, Turkut; Çevik, Hasan Hüseyin; Baharçiçek, Abdülkadir ve Şen, Ali (der.), *1980-2003, Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Ankara, Siyasal Kitapevi, 2003.
- Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (çev. Birtane Karanakçı), Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
- Kibaroğlu, Mustafa, “Amerikan Ulusal Füze Savunma Sistemi,” *Avrasya Dosyası: ABD Özel*, C. 6, Yaz 2000.

- Kirişçi, Kemal, “Türkiye ve Müslüman Orta Doğu,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2002.
- Kirişçi, Kemal, “ABD-Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler,” iç. Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Kissinger, Henry, *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, (çev. Tayfun Evyapan), Ankara: METU Pres, 2002.
- Kramer, Heinz, *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye*, (çev. Ali Çimen), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001.
- Kuloğlu, Armağan, “21. Yüzyılın Başında NATO, Avrupa ve Türkiye,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Kor, Z. Tuğba, “Türk-Amerikan İlişkileri,” iç. *Küresel Güçler*, Turhan, Fatma Sel, (der.) İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Kozlu, Cem, *Türkiye Mucizesi İçin.. Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Kurumahmut, Ali, *Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Kut Şule, “Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları,” iç. Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke Yayınları, 2000.
- Kut, Şule “1990'larda Türk Dış Politikasının Anahatları,” iç. Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Kut, Şule, “Türkiye'nin Balkanlar Politikası,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2002.
- Kut, Şule, “Turkey in the Post Communist Balkans: Between Activism and Self-Restraint,” *Turkish Review of Balkan Studies*, C. 3, 1996–1997.
- Kut, Şule, “Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası,” iç. Sönmezoglu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: DER Yayınları, 2004.
- Lefebvre, Maxime, *Amerikan Dış Politikası*, İstanbul: İletişim, 2005.
- Laçiner, Sedat, “Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991–2002,” *Ermeni Araştırmaları*, Cilt:2, No: 5, Bahar 2002.

- Larrabee, F. Stephen ve Lesser, Ian, *Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde*, (çev. Mustafa Yıldırım), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Larrabee, F. Stephen, "Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası: Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler," iç. Khalilzad, Zalmay; Lesser, Ian O. ve Larrabee, F. Stephen (der.), *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, (çev. Işık Kuşçu), Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- Lesser, Ian O. ve Fuller, Graham E., *Balkanlardan Batı Çine Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (çev. Meral Gönenç), İstanbul: ALFA Yayınları, 2000.
- Lesser, Ian O., "Turkey in a Changing Security Environment," *The Journal of International Affairs*, c. 54, No. 1, Sonbahar 2000.
- Lesser Ian, "Türkiye'nin Batıyla Gelişen Güvenlik İlişkileri," iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri, (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası*, İstanbul: ALFA Basım Yayım, 2002.
- Lesser, Ian O., "Köprü mü, Engel mi?: Türkiye'nin Batıyla Gelişen Güvenlik İlişkileri," Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri, (der.) *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.
- Lowry, Heaty W., "Ne O Ne Bu: Yirmibirinci Yüzyılın Başında Türkiye'nin Siyasi Yapısı," iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- Makovsky, Alan, "Turkey: Europe-Bound," *Policy Watch*, The Washington Institute for Near East Policy, No. 429, 15 Aralık 1999.
- Makovsky, Alan, "Israeli-Turkish Cooperation: Full Stream Ahead," *Policy Watch*, No. 292, 6 January 1998.
- Milliyet*, 20 Şubat 1999.
- Mumcu, Uğur "Belliymiş...", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1992; Uğur Mumcu, "Çekiç Güç...", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1992.
- Nachmani, Amikam, "Komşu Batı'ya Ne Diyor? Türk-Yunan İlişkileri," iç. Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal, (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Nye Jr, Joseph S., *Amerikan Gücünün Paradoksu: Dünya'nın Tek Süper Gücü Neden Tek Başına Davranamaz*, (çev. Gürol Koca), İstanbul, Literatür Yayınları, 2003.
- Olcott, Martha Brill, *Central Asia's New States: Independence, Foreign Policy and Regional Security*, Washington: The United States Institute of Peace Press, 1996.
- Oran, Baskın, "Türk Dış Politikası ve Batı Trakya," iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.

- Oran, Baskın, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Oran, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.
- Öğütçü, Mehmet, “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlıklar,” iç. Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Mayıs 2005.
- Öniş, Ziya, “Yeni Yüzyılın Başında Türkiye Ekonomisi,” iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- Özcan, Seviç Alkan, “İdeolojiden Pragmatizme Rus Dış Politikasının Yeni Parametreleri,” iç. Turhan, Fatma Sel (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Özcan, Gencer, “Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı,” iç. Rubin, Bary ve Kirişçi, Kemal (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Özcan, Gencer, “Türkiye Dış Politikasında Algılamalar, Karar Alma ve Oluşum Süreci,” iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: DER Yayınları, 2004.
- Özcan, Gencer, “Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin değişen Güvenlik Ortamı, iç. Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- Özcan, Gencer, “Türkiye-İsrail İlişkileri,” iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Pehlivanoglu, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004.
- Pamir, Necdet, “Orta Asya ve Kafkasya'da Enerji Kaynaklarının Rolü,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Pazarıcı, Hüseyin, “Ege Denizi'ndeki Türk-Yunan Sorunlarının Hukuki Yönü,” iç. Vaner, Semih (der.), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı*, İstanbul: Metis Yayınları, 1990.
- Resmi Gazete*, 6 Temmuz 1992, No: 21982.
- Resmi Gazete*, 7 Ağustos 1970, No. 13572.
- Robins, Philip, “Türkiye ve Kürtler: Bir Fırsat Daha Kaçıyor Mu?, iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- Rustow, Dankwart A., *A Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, C. 1, Ankara: İmge Kitapevi, 1998.

- Sayarı, Sabri “Turkish perspectives toward German and US foreign policy,” Konferansa sunulan tebliğ, *The Parameters of Partnership*,” s. 34., (aktaran) Fouskas, Vassilis K. *Balkanlar, Ortadoğu Kafkasya: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları*, (çev. Ali Çakıroğlu), İstanbul: Aykırı Yayınları, 2004.
- Sertoğlu, Sedat, *Sabah*, 16 Ekim 1998.
- Sever, Aysegül, “AB ve ABD’nin Ortadoğu’da Politika Öncelikleri ve Türkiye,” iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Sever, Aysegül, ABD’nin ‘İkili Çevreleme’ Politikası ve Türkiye,” iç. Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- Sezer, Duygu Bazoğlu “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşmaya’”, iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.), *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.
- Şenel, Muzaffer, “ABD’nin Doğu Akdeniz Stratejisi ve Kıbrıs,” iç. Turhan, Fatma Sel (der.), *Küresel Güçler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Şimşek, Erdal, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.
- Sönmezoğlu, Faruk, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Talbott, Strobe, “US-Turkish Relations in an Age of Inderdependence,” Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 14 Eylül 1998.
- Taşar, M. Murat ve Ünaltay, A. Altay, “Kosova’ya NATO Müdahalesi ve Yeni Uluslararası Sistem,” iç. Ceylan, Musa (der.), *Yeni NATO Soğuk Savaş’tan Sıcak Savaşa*, İstanbul, Ülke Kitapları, 1999.
- Tezkan, Yılmaz ve Taşar, M. Murat, *Düinden Bugüne Jeopolitik*, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002.
- The Turkish Times*, July 15, 1995.
- Tibi, Bassam *Boğaz’ın İki Yakası: Avrupa ile İslamcılık Arasında Türkiye*, (çev. Sevinç Kabakçioğlu), İstanbul: Doğan Kitap, 2000.
- Todd, Emmanuel, *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*, (çev. Gülser Çetin), Ankara: Dost Kitabevi, 2004.
- The Turkish Daily News*, 31 Ekim 1998.

- Türkeş, Mustafa, “Doksanlı Yıllarda NATO’nun öncelikleri ve Türkiye,” iç. Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000.
- Türkeş, Mustafa, “NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim,” iç. Sönmezoğlu, Faruk (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- United Nations Energy Information Administration, *Caspian Region: Reserves and Pipeline Tables*, New York, United Nations, 2002.
- Uslu Nasuh, “The Factors Affecting Turkey’s Relations with the United States in the Post-Cold War Period, Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı), No. 31, 2000/2.
- Uslu, Nasuh, “Türk Tarafı Açısından Kıbrıs Sorununun Boyutları,” iç. Çalış, Şaban H.; Dağı, İhsan D. ve Gözen, Ramazan (der.) *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.
- Uslu, Nasuh *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uslu, Nasuh, *Turkish Foreign Policy in the Post-Cold Period*, New York: Nova Science Publishers, Inc., 2004.
- Uslu, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uslu, Nasuh, “The Cooperation Amid Problems: Turkish-American Relations in the 1980s,” Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı), No. 27, 1997.
- Uslu, Nasuh, “Kıbrıs Sorunu ve ABD,” iç. Ülger, İrfan Kaya ve Efeğil, Ertan (der.), *Avrupa Birliği Kışkıncında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını*, Ankara: 2002.
- Uzgel, İlhan, “Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye’nin Rolü,” iç. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Uzgel, İlhan, “Türk Dış Politikasının Uygulanması,” iç. Oran, Baskın (der.), *Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919–1980*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler,” iç. Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980–2001*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Uzgel, İlhan, “Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye’nin Rolü,” iç. Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal (der.), *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.

- Ülger, İrfan K., “Türkiye ile Yunanistan Arasında Temel Sorunlar,” iç. Ülger, İrfan K. Ve Efeğil, Ertan (der.), *Avrupa Birliği Kışkırcısında Kıbrıs Meselesi: Bugünü ve Yarını*, Ankara: 2. Baskı, 2002.
- “Ülger, İrfan K., “Balkan Gelişmeleri ve Türkiye:1990’lı Yıllar,” iç. Bal, İdris (der.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Wallerstein, Immanuel, *Amerikan Gücünün Gerileyişi: Kaotik Bir Dünyada ABD*, (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Waltz, Stephen M., “Clinton’un Dış Politikasına Koşullu İki Övgü,” *Avrasya Dosyası*, C. 6, No: 2, Yaz 2000.
- Wilkinson, M. James, “Amerika-Türkiye ve Yunanistan: Üç Kişi Kalabalıktır,” iç. Abramowitz, Morton (der.), *Türkiye’nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası*, (çev. Nasuh Uslu ve Faruk Çakır), Ankara: Liberte, 2001.
- William, Hale, *Türk Dış Politikası: 1770–2000*, (çev. Petek Demir), İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Winrow M., Gareth, “Türkiye’nin Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası,” iç. Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (der.) *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: ALFA Yayınları, 2002.
- Winrow, Gareth, *Where East Meets West: Turkey and the Balkans*, London: Alliance Publishers for the Institute for European Defence and strategic Studies, 1993.
- Yılmaz, Türel “Orta Doğu’da Güvenlik Sorunu ve Türkiye,” iç. Yinanç, Refet ve Taşdemir, Hakan (der), *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2002.
- Yost, David S., “Yeni NATO ve Kolektif Güvenlik,” iç. Ceylan, Musa (der.), *Yeni NATO Soğuk Savaş’tan Sıcak Savaşa*, Ankara: Ülke Kitapları, 1999.
- Zaman*, 30 Ekim 1998.
- <http://www.mfa.gov.tr>.
- <http://www.setimes.com>.
- <http://www.nato.int>.
- <http://www.turkcebilgi.com>.

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Konya/Beyşehir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Muğla/Milas’ta tamamladı. Önlisans eğitimini 1998 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Meslek Yüksek Okulu Motor Bölümü’nde tamamladı. Lisans eğitimini 2002 yılında Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde yaptı. 2006 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yüksek lisansını bitirdi. Halen, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.